

CLIO UNIVERSITAIRE

Etnoloji

JEAN SERVIER

Fransızca Yayınları • Presses Universitaires De France

CEP ÜNİVERSİTESİ

Etnoloji

L'ethnologie

JEAN SERVIER

Çeviren
MEMMET ALİ KAYABAL

İletişim Yayınları • *PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE*

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel

Yayın Kurulu:

Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil,
Ahmet İnsel, Erkan Kayılı, Ümit Kıvanç
Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Kapak İllüstrasyonu: Gürcan Özkan
Dizgi: Maraton Dizgievi
Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Ayhan Matbaası (kapak)
İletişim Yayıncılık A.Ş. • Cep Üniversitesi 101 • ISBN 975-470-291-8
1. Basım: İletişim Yayınları, Kasım 1992.
Mart 1991 tarihli 2. baskısından çevrilmiştir.
© Que sais-je? Presses Universitaires de France, 1986
108, Boulevard Sain-Germain, 75006, Paris - France
© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1992
Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 34400
Cağaloğlu İstanbul, Tel. 516 22 60 - 61 - 62

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor.

İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük dizideн seçilmiş , Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programı"nı tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir mesleki eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İLETİŞİM YAYINLARI

İçindekiler

GİRİŞ 7

I. BÖLÜM
Başkası'nı Tanıma 11

II. BÖLÜM
Başkası ve Başka Yerler 15
Başkası'nın İmgesi 16
Mitolojik Gerçekdışı ve Başkası'nın Görünümü 21

III. BÖLÜM
İnanılmaz Deniz Yolculukları 28
Dağınık Hıristiyanların Peşinde 32
Arap Coğrafyacılar 37

IV. BÖLÜM
Yeni Bir Hümanizmaya Doğru 49
Batı'nın Buluşması 62

V. BÖLÜM
Köklerin Peşinde 66
Avustralya Topraklarının Keşfine Doğru 67
Linné ya da İnsanoğlunun Bir Sınıflandırılması 71
Etnolojinin Doğuşu 75
Bedensel Antropolojiden Irkçılığa 78
Bir Ara Söz: Folklorun İncelenmesi 80
Etnoloji ve Arkeoloji 85
İtibarlı Atalar Arayışından Üstünlük Savına 86
Batı'nın Keşfine Doğru 91

VI. BÖLÜM
Kuramlar ve Açıklamalar 97

VII. BÖLÜM
Başka Yol 112

SONUÇ 127

BİBLİYOGRAFYA 131

GİRİŞ

Etnoloji, "İnsan Bilimleri" denen daha pek çok bilim dalıyla birlikte, tıpkı Çiçeron'un gururuyla, atalarının ilkinin kendisi olduğunu durmadan yinelemekten çekinmeyen zıpçıktı gibi, her seferinde öyküsünü yeniden anlatmak özelliğini paylaşıyor. Matematikçiler, Sümer ve Akat'tan beri, soyağaçlarını yinelemek gereği duymuyorlar, ne de Tir'deki lâl kumaş boyacıları ve cam üreticilerinden beri kimyacılar ve ne de Arkhimides'in halef ve seleflerinden beri, fizikçiler.

Bazen kibirli bir edayla Bilimin Tarihi'ne dönüşen şu bilim öyküleri, insan aklının kaçınılmaz yolculuğunu anlatmaya yöneldiklerinden, boşinançların ve büyülerin karanlıklarında çakan ilk kıvılcımdan başlayarak, insana maddenin tekniklerine egemen olmasını sağlayan muzaffer maddeciliğin gelişine kadar, yine de güvence desteğine muhtaç.

Etnoloji de, en azından modern bölümünde kurala bir istisna getirmedi. T. K. Penniman, iyi bilinen yapıtı *A Hundred Years of Anthropology* (Antropolojinin Bir Yüzyılı)'nda, üçüncü baskısının önsözünde şöyle yazıyor: "Bu eserin birinci baskısının 1935'te yayınlanması gerektiğini öğrendiğimde, *A Hundred Years of Anthropology* başlığının özellikle uygun düşeceğini düşündüm, çünkü 1835, Darwin'in, Galapagos adalarını ziyaret ettiği ve ilerde, 1859'da, *Türlerin Kökeni* ile doruğuna varacağı ça-

lışmalarının başlangıcını keşfettiği yıldı."

Şöyle ki, eğer bilimlerin -Bilim'in- öyküsü bir "ilerleme"yi göstermek isterse, bir çıkış noktasına gereksinimi var: Arkhimides'in hamamda yıkanması, Hewton'ın elması, Darwin'in *Beagle* adlı gemiyle çıktığı yolculuk, ki "Kolomb'un yolculuğu örneği", yeni bir dünyanın keşfiyle sonuçlanacaktı.

Ama belki de bu beklenmedik çıkış noktalarını, kişisel ya da kollektif bir fikrin, uzun düşüncelerden sonra, birer varış noktaları gibi kabul etmek gerekiyor: Ya da daha basitçe, Darwin'in durumundaki gibi, duygusal bir önyargı gibi; *Türlerin Kökeni*, 24 Kasım 1859'da yayınlandı. Bu arada Prens Albert ziyaretçilere, çeşitli Avrupa ülkelerinin sanayi ve sanat ürünlerini kıyaslama olanağı veren ilk Uluslararası Sergi'nin açılışını yapmıştı.

Başkası'nın bu şekilde keşfi, "Türlerin Kökeni"nden ve olguları, tutarlı bir bütünlüğe katmaya fırsat veren sistemlerin yayınlanmasından çok daha önem taşıyordu.

Bu da bizi etnolojik "düşünce" diyebileceğimiz üç zaman belirlemeye götürüyor:

- Başkası'nın keşfi;

- Gözlemci için belirgin şu başkasılık duygusunun altını çizen ya da güçlendiren olguların toplanması;

- Bu başkasılığı -geçici olarak- tatmin edici biçimde açıklamaya fırsat veren bir düşüncenin yapılanması.

"Zaman" ve "düşünce" sözcükleri burada amaçlı kullanıldı. Aslında bir keşif, yeni bir "bilim"in rayına oturtulması sırasında vazgeçilmez biçimde aşılması gereken aşamalar sözkonusu değil.

Okur, bir aynı çağda, bazen aynı yazarda, bu üç zamanın, Başkası'na bir aynı yaklaşımda, birbirle-

riyle karıştığını görebilir: "Zamanlar"dan biri, bu durumda sadece ayrıcalıklı hale gelecektir.

"Düşünce" deyimi de, gözlemcinin başkasılığı ancak kendini keşfetmek, içinde yaşadığı toplumu ve çağını anlamak için arayacağı özel bir yolu vurguluyor. Kendisine uzatılan bu aynada, duruma göre, umut nedenleri, adı konmamış bir barbarlığın ortasında, tek düşünce biçimi olasılığına, tek uygarlığa sahip insan olmanın gururunu bulacak. Ayrıca rastladığı en garip geleneklerin, kendi yaşam biçimine çok yakın olduğunu ya da vahşetin, yalnız bir kavim ya da bölgeye özgü bir özellik olmadığını da bulabilir.

Olguları yorumlamaya fırsat verecek sistemler, bunlardan doğacak. Hatta sistemler bazen, olgulara pek aldırmayan filozofların düşüncelerinden meydana gelecek: Örneğin Auguste Comte ve onun Paris'te, 1830 ile 1842 arasında yayınlanan *Pozitif Felsefe Dersleri*; örneğin, ondan çok daha önce, insanı hayvanlıktan, vahşîliğe, barbarlığa, sonra da uygarlığa götüren ve yüzyıllar boyunca aynı yolu çiğneyen Lucrecia ya da Aristoteles ve kalabalık topluluk...

O zaman bir uygarlığın sınırsız düşsel dünyasında kanıtlar aramaktan başka yapacak kalmıyor. Bir düşüncenin çevresinde ekoller doğuyor, yapılanıp yükseliyor; başkaları da, çok daha sonra, gözlemlenecek olguların toplanmasını -başkasılığın ölçütlerini- en öne yerleştirmeyi, bunları incelemeyi, sınıflandırmayı ve en sonunda, ama en sonunda da, bundan bir "düşünce" çıkarmayı değil, bunun yerine, dağınık öğelerin yardımıyla yeniden yapılanmayı denediler: Eşyaların, kurumların, anlatı ya da geleneklerin yardımıyla, tutarlı bir düşünce sistemi için: Kavramlar ve toplanan olguların ancak ifadelerini oluşturduğu imgelerin bütünü, kısacası, za-

man, mekân, insan ve insanın dünyadaki yeri için, bütünüyle başka bir kavram yakalamayı denemek: Bir uygarlık zihniyeti.

Aklın yeni bir gelişimi, o olmazsa yeni bir bilim dalı için bir nokta saptamak gerektiğine göre, etnoloji belki de insanın bir akarsuda kendi yansımasını ilk gördüğü andaki hayretinden ve bu başkasının, suda dalgalanıp titreşen bu imgenin, kendi görüntüsü, asla yakalayamayacağı bir başka kendisi olduğunu keşfetmesinden doğmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAŞKASI'NI TANIMA

Halikarnassos'lu -İ.Ö. yaklaşık 400-440 yıllarında doğduğu şehir- Herodotos'a "Tarih'in Babası" ünvanını vermek, bir alışkanlık halini almıştır. *Historiè* deyimi bize doğrudan Herodotos'tan geliyor, ama İ.Ö. 5. yüzyılda "araştırmaları sırasında bizzat gördüğü ve öğrendiğini nakleden" bir tanığın yürüttüğü "soruşturma" anlamı taşıyor (A. Barguet, Herodotos, *Bütün Eserleri*, Giriş, s.9). Herodotos büyük bir gezgindi. Üstelik gözlemleyi bilirdi, hem sıkça söylendiği gibi, yalnız garip ve olağanüstü olanı gözlemlemekle kalmaz, belirtici, temel olanı da görürdü. Modern bir etnolojik ansiklopedide, bir halkın yaşam tarzını tanımlamak için yeralabilecek bir olgu.

Herodotos, bir kozmografya, ideal bir geometrik dünya (Okyanus nehriyle çevrelenmiş hatasız bir teker) kurmayı amaçlamadan, gezdiği ülkeleri, tanıştığı ya da birinci elden dinlediği insanları anlatıyor.

IV. kitapta (melpomene) anlatılan Sithes'lerin gelenekleri, çağdaş uzmanların eleştirel dikkatini çekti (örneğin Benveniste ve M. Eliade, *Şamanlık*, s.175).

Libyalılara ayrılan IV. kitabın ikinci bölümü öylesine bugünkü Mağrip'te gözlemlenebilen olgularla bağlantılı çizgilere yer verir ki, bu da pek çok yorumlara yolaçtı: Tritonis gölü (bugünkü Şat-ül Cerid) yöresinde yaşayan Mahlî'lerde, genç kızların tö-

resel savaşı gibi, Athena ve onun Libya kökenli olduğu belki ileri sürülebilecek koruyucusu (Jean Servier, *Yılın Kapıları*, s.14) gibi, Batı Sahra'daki tuzlar ve İbn-i Batuta'nın 14. yüzyılda Tegazze'de anlattığı tuz bloklarından inşa edilmiş evler gibi; Yunanca'da *ololuye* olan "kadın çığlıkları"nın Berberî dilinde "İliliyon" olması gibi (Jean Servier, Herodotos'ta üç Libya sözcüğü, *Sâmi Dilleri Dilbilim Araştırmaları Özetleri*, 1953). Aynı şekilde araştırıldığında halkların adları arasında da olası yaklaştırmalar ortaya çıkmıştır: Zanes ve *igavavan* ya da *zava*.

Çok zaman Antik Çağ denizcileri gözlemlemeden, (aktarmakla) yetindiler. Onlar için yegâne geçerli olan, ticaret yolları ile kıyıdaki sabit imlerdi. Gezi anlatımlarının pek de ilklerinden sayılmayan Hannon'un uzun deniz yolculuğu anıları, yolun riziko ve tehlikelerini gösteriyor, çünkü her tür bilinmeyen ilk giriş, tipik öğrenme senaryosunu üretiyor. Burada, Hannon'un yolculuğunda başetmesi gereken canavarlar ve düşmanlar var. Fırlattıkları taşlarla gemileri parçalamayı deneyen "hayvan postlarına bürünmüş vahşî insanlar"dan, "denizi dolduran gece ateşleri"nden, "kıyıyı borda edip çıkılamaz hale getiren, flüt ve tef seslerinin eşlik ettiği ulumalarla ateş akıntıları"ndan sözediyor (Victor Bérard, *Ulysses'in Deniz Yolculukları*, c.4, Nausikaa, s.494). Menelas, Homeros çağı destanlarının bilinen dünyasını baştan sona dolaştı ve Fenike'de, Kıbrıs'a yaptığı deniz yolculuğunu da, "Mısır"da ve Etyopyalılar Arasında"da anlattı (*Odysseia*, IV. 83).

Bir Başkası ise bunlarda ancak şöyle bir görülebiliyor; denizciler onu pek iyi tanımıyorlar. Lotophagoi'ler: "bu halkın bütün yiyeceği yalnız bir Lotos çiçeği" (*Od.* IX. 82): Çiçek biraz daha ilerde, "bal çiçekleri" oluyor (*Od.* IX. 104). Çok daha ilerde "Lo-

tophagoi'lerin iyi ülkesi"nden sözediliyor (*Od.* XXIII. 311). Libya'dan şaşırtıcı ayrıntılar getirilmiş: Buranın halkı "doğar doğmaz boynuzları çıkan" kuzular yetiştiriyor ve koyunlar "yılda üç kere" yavruluyorlar (*Od.* IV. 83).

Bir de Etyopya'lılar: Sözcük anlamıyla "yanık yüzlüler" dedikleri bu insanlar, geleneklerinin bir ayrıntısı ile gösteriliyor: Her akşam 'tanrılar için bir et şöleni hazırlamakla. Böylece Zeus, "Kusursuz Etyopyalı'lara şölene katılmak (...) için gitmiş" (*İlyada*, 1423) ve İris şöyle ilân ediyor (İl. XXIII, 206): "Etyopya'lılar şu saatte Ölümsüzler'e yüz sığır kurban ediyorlar." Şöyle bir sınıflandırma eskizi yapılmış, ama "ırklar"ın değil de, "phegeus"ların. Agatarkides'in gezi anlatımı, (*Geogr. graec. minores*, I, s.129), başlıca dört aile belirtiyor. Nehirlere yakın yaşayan birincisi, susam ve darı ekiyor. Göllere komşu oturan ikincisi, saz ve diğer yumuşak sürgünleri topluyor. Üçüncüsü, süt ve etle besleniyor ve göçebe. Dördüncüsü balık yiyerek yaşıyor. En kalabalığı da bu aile, çünkü Pers körfezinin dibinden, Gédrosie, Caramanie ve Pers'ten geçerek, Hind'e kadar yayılıyor.

Aslında besin, Yunanlıların "barbarlık"ta bir derecelendirme ile, barbarlarla uygarlar arasında bir ayırım yapmalarına fırsat veriyordu: Sonuncular sitofagos ya da ekmek yiyenlerdi. "Ulysseus'un bir kıyıya varışta ilk işi, mürettebat dinlenir dinlenmez, hemen soruşturmak: Burada oturan 'ekmek yiyenler' kimler?" (Victor Bérard, önceki aynı kaynak, s.101).

Hesyodes'in "Çalışmalar ve Günler"inde, tunç ırkından olan insanlar "ekmek yemiyorlardı" (V. 146). İnsan adına lâyık canlılar için "uygarlık", tek yaşam tarzıydı ve zaten tanımlanması, "öğütülmüş ve yoğrulmuş yaşam" diye yapılmıştı. Uygarlık öl-

çütü haline gelen temel besin yine etnik merkeziyetçilikten kaynaklanarak, insanın farklılıklarını akla yakın biçimlendirmek üzere, diğer bütün girişimler kadar öznel şekilde başkasılık üzerine kuruyor.

İKİNCİ BÖLÜM

BAŞKASI VE BAŞKA YERLER

İnsanlığın şafağında, ilk insan topluluğunun ne olabildiğini hayal edebilmek -düşsel bir bilime çok yakın olan- bilim-kurgunun bir oyun düzeninden yararlanmadan, bizim için mümkün değildir.

Ancak, hangi uygarlıkta, hangi aile incelenirse incelensin, bir bireyin, birçok sosyal çevrenlere ait olmanın derin hissinin ifadesini, çeşitli biçimlerde buluyoruz- bireyin algılayabildiği sosyal sınırlar kendisi için az ya da çok önem taşıyabilir: "Kendininkiler", ana-baba soyundan yakın bağlı olduğu kişi (ler): Klan ya da genişletilmiş aile. Bu son kavram, daha dünkü Akdeniz uygarlıklarında kasabanın bir semtine ya da bir kabilenin bir kesimine kadar yaygınlaştırılabilir; sonra kasabaya, bütün bir grup kasabaya, bir kabileye. Az-çok net algılanabilen bu sosyal çevrenlerden biri, koşullara göre diğerlerinin zararına belirgin bir netlikle daha ağır basabilir. Bunun ötesinde artık başkası var, bir bireyin bildiği mevcut çevrenlerden hiçbirine girmeyen biri veya geçici ya da evlât edinme akrabalığının bağlarını koyan geleneklere uyarak girebilecek biri.

Başkası, yaşam tarzı, varoluş biçimi, fizik görünümü -giysileri, teninin rengi- dili, bazen sadece farklı telaffuzuyla farklı olan biridir.

I. Başkası'nın İmgesi

Uzak bir geçmişten gelen bu Başkalar, ender olarak simgesel biçimde temsil edilmiştir; daha çok yalnız sosyal işlevin simgelerine önem taşımıştır. Dördüncü Zaman insanı eğer sık sık boy gösteriyorsa, bunu kuşkusuz bir yerden geçişini belirtmek için yapıyor. "Böylece, Murat kayalığının korumasındaki yerde piskopos A. Lemozi, küçük kemik parçaları, hatta bazı taş parçaları üzerinde küçük insan figürlerini meydana çıkarabildi ve bunların bazıları belirlenemeyecek çizgi ve figürlerle karmakarışıktı."

Akdeniz'in eski sanatlarında genellikle küçük bir bronz heykelcikle temsil edilen kişinin, sadece işlevi ya da rolü, kimliğini belirlemeye yarıyor. Savaşçı, silâhlarını taşıyor, sunuda bulunan, ekmek ya da galeta parçası tutan ellerini tanrıya uzatıyor, dua eden kollarını yukarı kaldırıyor, pelerininin eteklerini omuzlarının üzerine kaldıran rahibe, hilâl figürünü yakalıyor. Bu arada eğilmiş kadın heykelcikleri, Cyclades'teki gibi, bir kemanın biçimini hatırlatıyor; ya da ayakta, yandaşlarına yalnız ayakları, dizleri, cinsel organı, memeleri ve ancak bir burun tarafından temsil edilen stilize bir yüz sergiliyor.

Daha sonraları, yabancı kavimler eğer bizim tarafımızdan tanınıyorsa, bu da, galip gelen fatihin zafer fermanlarında egemenlikleri altına aldığı hükümdarların adlarını, hatırbilirlik edip sıralamalarındandır. Figürlü anıtsal yapılarda giysilerinden, aşağılanan tutsak konumlarını belirleyen saç biçimlerinden tanınıyorlar. Başkası, bazen müttefiktir, çoğunlukla da düşman. Başka Yerler'den, Başkası'nın ülkesinden, hep sayısız zenginlikler gelir:

Doğu ülkelerinde, o zamanlar başka yakıt bulunmadığından her zaman için değerli olan tahta -yine her zaman için değerli sayılan madenler ve güzel kokular. Başkası'nın fizik yabancılığı ancak çok çarpıcı olduğu zaman belirtilir: Mısırlı denizciler Gardaful burnunun ötesindeki Somali kıyılarında bulunan Punt ülkesinin koca kalçalı kadınlarına dikkat çekmişlerdi; Pigme'ler de alçak tavanlı maden ocaklarında ağır çalışma koşullarında işe yararken, danslarıyla da büyükleri saraylarında eğlendiriyorlardı.

Başkasılığı, bir başka fark daha tamamlıyor: Başkası'nın yaşadığı Başka Yer, hep mekânın öbür ucundadır.

Başkası'yla karşılaşmanın temeli olan kendi kabuğundan çıkma olayı, geziye çıkışları daha da duyarlı hale getiriyor. Ama önce de gördük, kendi yansımasının üzerine eğilmek, zaten bilinmeyen kendi benliği ile karşılaşmak demek ve su, bu sihirli aynanın öğesi olarak, gezgin ya da hayalperesti başka bir boyuta taşıyor. Gezi, Öğrenme'yle, yani kendi kendini derinlemesine tanımakla çok yakından bağlantılıdır: Yeryüzünün karanlıklarına simgesel iniş ve yeniden çıkış, "kuş uçmaz-kervan geçmez" yerlere çekilmek -insanların Site'sinden uzakta yaşamak- Afrika'ya dönenler. Öte taraf, bütün insanlar için salt Başka Yer olduktan sonra.

Etnoloji'nin prehistoria'sında denizcilerin ve coğrafyacıların ifadelerini sıralarken, ilk Beyaz insanların gelişlerini gören kavimlerin hayretini unutuyoruz: Gecenin dipsiz karanlıklarına çok yakın bir sisler ülkesinden gelen gölgeler.

İngiliz Kolombiyası'na vardıklarında, Beyazlar pirinç pişiriyorlar. Bunlar solucan, diye düşünüyor kızılderililer (Lévy Bruhl, *İlkel Zihniyet*, s.409-411).

"Yeni-Hebrid'lere varışlarında, Avrupalılar önce hayaletler geldi diye karşılandılar. Giysilerine hayalet derisi, kedilerine hayalet faresi diyorlardı" (A. B. Deacon, *Malekula*, s.637).

Avusturyalılar, süvarileri, büyücü analarının sırtlarına binmiş, Başka Dünya'dan gelen canavar çocuklar gibi gördüler. Bu soluk benizli, sarı ya da kızıl sakallı ve açık renk gözlü insanlar, sık sık da yırtıcı hayvanlar diye kabul edildi. Behring denizinin Eskimoları, gördükleri ilk Beyaz insan olan Rus Çarlık Donanması'nın subaylarını, pırıl pırıl parlayan düğmeli üniformaları içinde çakı gibi görünce, onların dev birer testere balığı olduklarını sandılar.

Beyaz adamlar bazen saygıyla karşılanıp kutsandılar: Böylece hallerde, soluk benizleri nedeniyle ruhsuz, gömütleri bile olmayan birer ceset, her türlü ahlâk duygusundan yoksun, hatta eylemlerinin bilincinde bile olmayan, gelenek-görenek yoksulukları nedeniyle sonsuza dek denizlerde ve kıtalar arasında dolaşmaya mahkûm yaratıklar gibi görüldüklerinden bir an bile şüphe etmeden, esinlendirdikleri "boşinanç" korkusu nedeniyle, kendi kendilerini kutladılar (Jean Servier, *İnsan ve Görülmeyen*, s.355-356).

Bilmediği kavimleri "keşfeden" denizci de, aynı zamanda "keşfediliyor" ve Öte Taraf'ın deyimleriyle izlenimlerini anlatıyordu. Deniz, Bilinmeyen'i, buraya yerleşmiş halkı tarafından varılması mümkün tek "uygarlık" diye kabul edilen kıyılara götürüyordu. Batılılar için, göreceğimiz gibi, keşif amaçlı uzun deniz yolculuklarının çeşitli bölümleri, hep aynı senaryoya uygun, yol gösterici nitelikli deneyler gibi anlatılmış.

Bu durumda, Başkası'nı tanımak için Başka Yerler'e erişmek, bir gereksinim halini alıyor: Ama

acaba bilinmeyen kıyılarda keşfedilen, Başkası mı? Antik Çağ gezginlerinin ilişkileri, düş ve şaşkınlığın çifte damgasını taşıyor. Anlatı, tıpkı düş gibi, bilinen kavramların, gözlemlenen olaylara tutuşturulmuş -garip, dolayısıyla yabancı olaylar, yani bir açıklama gibi- bir kültürün "fantastik" yönünden alınma imgelerin yardımıyla yapılanmış. Gezi ilişkilerinde (ama hangi çağa kadar?) düş, gerçeği aşina kılmaya ortam hazırlayan anahtar haline geliyor.

Aynı şekilde, Batı'da da, bizimkinden önce varılan uygarlıkların keşfi, zamanında gezginler arasında bilinmeyen karşısında ayrı tepkilere yolaçtı. Batı bilim dünyasının, geçmiş uygarlıkların somut tanıkları olarak iyi-kötü üzerinde çalışılmış taş parçalarını kabul etmesi için de aradan uzun zaman geçmesi gerekecekti. Prehistoria sanatından bahsedilebilmesi için de daha uzun bir zaman beklemek gerekecekti. Bu "prehistorik" deyimi, bilinmeyen uygarlıkları, aslında insan eliyle kazılmış bir kanal olan tarihin bilinen akışında, en güvenilir bir şekilde, işaretlenmiş kıyıların çok daha uzağına yerleştiriyor. Küçük tarih olgularından oluşan betimlemeler, Başkası'nın karakteristik yönlerini çizmeyi deniyor. Aynı şekilde ve çok erkenden, insan düşüncesinin şafağında -en azından bazı uygarlıklarda- dünyanın grafik yönden temsili girişimlerini bulabiliyoruz.

Babilonya "tabletler"inden çok çok daha geç zamanlarda, Akhilleus'un kalkanındaki süslemeler, gerçek bir kozmografya oluşturuyor.

Hefayistos burada yeryüzünü ve gökyüzünü ve denizi ve sıkmayan güneşi ve dolunay haliyle ayı ve yıldızları gösteriyor (...). Burada iki de insan sitesi görülüyor (...) ve bir de "kral meskeni". Son olarak da "sağlam kalkanın en dış kenarına Okyanus'u,

geniş ve güçlü nehri yerleştiriyor (*İlyada*, V. 485-617, Passim.).

Antiyokhea'lı Eresyos'un buyruğu ile som gümüşten ve katıksız dökülen, İdrisî'nin *Coğrafya*sında düzlemyuvarı bu vesileyle anmamak mümkün değil: Dev büyüklükte, 450 Roma libresi[1] -her libre, 150 dirheme eşittir- ağırlığındaki düzlemyuvarına, Eresyos, "bunun üzerine usta işçiler tarafından bölgelerin yedi ikliminin dış görünüşleri, ülkeler, komşu ya da uzak deniz kıyıları, ıssız topraklarla, işlenmiş topraklarını kazdırdı" (...) "Ayrıca halklarının durumlarının, geleneklerinin hallerini anlatan bir kitap oluşturdu. Eser, Hicrî 548 yılının Şavval ayının son günlerinde tamamlandı (Miladî 1154 yılı Ocak ayının ortalarında)" (İdrisî'nin *Coğrafya*'sı, Arapça'dan Fransızca'ya J.-P. Amadee tarafından, 1836'da, Joubert yayınevi tarafından Paris'te çevrildi).

Ancak gerçek anlamında bu bir "projeksiyon"-dur, çünkü yeryüzünün küreselliği, bir cümleyle belirtiliyor: "Yeryüzü kusursuz bir yuvarlaktır, yumurtanın ortasındaki sarısı gibi, suların içindedir."

Akhilleus'un kalkanı üzerinde olduğu gibi, Eresyos'un düzlemyuvarı üzerinde de meskûn dünya titizce temsil edilmiştir. İkisinde de insan düşüncesinin bir diğer uğraşını buluyoruz: İnsanı mümkün olan kesinlikle dünyadaki yerine oturtmak. Eğer Eresyos, meskûn yeryüzünü yedi iklime bölüyorsa, Akhilleus'un kalkanını meydana getiren beş levhanın neyin karşılığı olduğunu bilmiyoruz: Anakaralar mı, yoksa "iklimler" mi?

Betimlemek, yerine oturtmak, insanın korkusunu atlatmak; Dünyanın bir temsiliyle bir kalkanın

[1] Yarım kiloluk ağırlık ölçüsü birimi (ç.n.).

birleştirilmesi, Başkası'nın araştırılması üzerine yeni bir düşünce getiriyor. Böylece Başkası seyahatnamelerde hemen hemen anlatı dışında kalabilir: Hatta sözcük henüz yazılmadığı, hatta tasarlanmadığı halde. O, Topyekûn bir başkasıdır, hemen hiç erişilmez bir Başyerler'de yaşar.

II. Mitolojik Gerçekdışı ve Başkası'nın Görünümü

Afrika, antik Akdeniz uygarlıkları için insan doğasına en yabancı yaratıkların vatanıydı, kuşkusuz Deniz'in öteki kıyısında olduğundan da, çok ötelerdeydi. Bir etnolog, Pomponius Mela'nın *De Situs Orbis*'inde -işlediği- Ölülerin Ruhu tapıncında, Avgiles'lerde, gömütler üzerinde uyuyarak görülen düşleri haber verdi ve "düğünlerinin ilk gecesinde kendilerini herhangi bir armağan getiren herkese teslim eden kadınlar" üzerinde düşünecek konu bulabilir (*De Situs Orbis*, I, VIII, şan).

Ama bir canavarca düşsellikte, acele gözlemlenmiş olguların izinin ortaya çıktığını görüyoruz, Başkası'nı hayvan dünyasına itelemek eğilimindeki başkasılık olayının abartması "bilimsel" bir evrimcilik biçiminde, dünyanın yalnız Batı uygarlığı tarafından fethini haklı göstermeye yönelik.

Blemis'lerin hiç kafaları yok; yüzleri, aynı zamanda göğüsleri. Satir'lerin suratlarından başka insancıl hiçbir yönleri yok. Aegipan'lar, gerçekten kendilerine yakıştırılan biçimdiler; bedenlerinin üstü insana yakıştırılan şu Afrika halkının belden aşağısı keçilere benziyor. Senegal akarsuyunun sağ kıyısında yaşayan mantopod'lar ya da kaplumbağaayaklıların bükülebilir bacakları, söylendiğine göre, yürümekten çok, tırmanmalarına yarıyor'."

Aziz Yeromes, Aziz Çilekeş Antonyus'un bir zaman bir satir'le görüştüğünü kabul ediyordu.

Aziz Yeromes'in çağdaşı Aziz Avgustin, bu tür yaratıkların varlığına inanıyordu..." Ve biz orada (Etyopya'da) kafaları olmayan, ama göğüslerinde iri gözleri bulunan çok sayıda erkek ve kadınlar gördük. Bunun dışında diğer uzuvları bizimkilere benziyordu..."

Pontus'lu Heraklides, Posidenyus'un peşinden, diyaloglarından birinde, Sjrakuza'lı Yelon'un bir müneccimine göre, Libya deniz yolculuğuna katıldığını onaylıyor. Yelon, İsa'dan önce 492 ile 478 arasında saltanat sürdü. Demek ki kral bu deniz yolculuğunu Siklas'tan az bir zaman sonra gerçekleştirmiş olmalı ve Siklas ancak bunun bir bölümüne katılabilir.

Pontus'lu Heraklides'in değindiği olaylar (Posidonyus, III. kitap, IX), kralın rastladığı ve insanlığın kenar çizgisinde yeralan halkların garipliğini kabul ediyor.

"Issız kumsalların ötesinde dilsiz insanlar yaşıyor, aralarında ancak işaretleşerek anlaşabiliyorlar; bazılarının bir dilleri var ve hiçbir ses çıkartamıyorlar; diğerlerinin böyle bir organları bile yok. Dudakları birbirlerine yapışık, daha başkalarının da burun deliklerinin altında bir geçit var ve buradan, beslenmeye gereksinme duyduklarında bir üfleç gibi kullanarak içiyor ya da küçük meyvaları içlerine çekiyorlar... Kıyı, geniş bir körfez ve içindeki adada bütün vücutları kıllı, yabani ve vahşi, erkeklerle hiçbir alışverişleri olmadan kendi kendilerine döllenen kadınların bulunduğu söyleniyor. Onları en güçlü bağlarla zor zaptedebiliyorlar.

Hannon bu olayı anlatıyor ve gerçek, Kartaca'dan getirdiği bu kadınların derileriyle de doğru-

lanıyor. Anlatılanlar doğru olsa bile, gözlem değiştirilmiş, Başka Yerler'de garipliklerden başka bir şey bulamamak gibi bilinçsiz bir istençle saptırılmış, beden üzerindeki boyalar, göğsün orta yerindeki bir simanın hatları gibi kabul edilmiş; çok iyi bilinen bir dudak süslemesi olan üst dudak kabartması ganimete indirgenen bir besin sağlamak için vazgeçilmez bir organ halini almış. Yarım-yamalak görülen maymunlar, gezgin için birer mitologya yaratıklarına dönüşüyor-Satir'ler ve Aegipan'lar-ve bunun imgesini de üzerinde taşıyor; Hannon'un, derilerini Kartaca'daki Tanit tapınağına getirdiği tıpkı o zavallı maymun suratlı kadınlar gibi.

Yine canavar görünümlü bir Başkası daha, denizci gezginler tarafından anlatılarak, mantığa uydurulmak isteniyor. Strabon, *Coğrafya*sında bu curiosa'ları[2] hep sadelikçi bir çerçevecilikle, aynen açıklamayı deniyor: Yaşam biçimi üzerinde engebe ve iklimin etkisi ve erkeklerin karakteri. "Mutlu (bereketli) bir ülkede her şey barışa yönelir, sefil bir ülkede ise her şey savaşa ve erkeksi cesaret gösterisine varır." (II. 5. 26 ve aynı kaynak, *infine*, c.I, s.109).

Çağımızın 1. yüzyılının ikinci yarısına tarihlenen ve bir tür dünyayı açıklama çabası olan iklimler kuramında da (*Peri Klimatôn*), şöyle bir açıklamaya varıyor: "Coğrafya ile uğraşan kişinin (...) meskûn dünyamızın dışında yeralan bölgelerle ilgilenmesi, hiç gerekli değildir" (Strabon, II. 5. 33).

Böylece Başka Yerler, meskûn dünyamızın boyutlarına indirilmiştir. Benzer davranışla Başkası, aynı Akdeniz uygarlığı ya da benzer bir uygarlığa ve o zamanki dünyanın benzer geleneklerinin dışına atılmış oluyor.

[2] Meraklı şeyler, aslında İtalyanca (ç.n.).

Strabon kuşkusuz Eratostene'nin *Coğrafyalar*'ını biliyordu-bunlardan bize ancak birkaç parça kalmıştır ve kendisi, Ptolemea Evergete'nin isteğiyle İskenderiye Kitaplığı'nın yöneticiliğine getirilmişti.

Eratostene, insanların Yunanlılar ve Barbarlar diye katı biçimde bölünmesi ideolojisini kabul etmiyordu. Bundan yola çıkarak da, Aristoteles'in, İskender'in Yunanlılara dostça ve Barbarlara düşmanca davranılması öğüdüne karşıydı.

Ona göre Başkası'nı ayırdetmek, moral ölçütlerden geçiyor. Sınır diye de, erdem ve onursuzluğu ele almanın daha doğru olacağını söylüyor. Yunanlıların çoğu kötü insanlar ve Barbarların çoğu, ince bir uygarlığa sahip, Hintliler ve Arî ırklar ya da Romalılar ve Kartacalılar gibi.

Ama barbarlık, Yunanlılar için bir tür dil coğrafyasına dayanıyordu. Yunanca konuşmayan halklar, barbardı. Başkası'nın bilinmeyen dili konuşması kavramı, büyük bir hızla her türlü kültürü reddetme düzeyine erişecekti. Konuşulan ve öğrenilen, aktarılan dil, insanlığın ölçütlerinden biri değil midir? Bundan da, daha başka anlamlar çıkıyor: Jestlerin konuşmalara eşlik etmesi, bunu kullanan halkların dilsizliği ya da sağırlığı ile sonuçlanacaktır: Guanke'lerle[3] ve daha önce Kuzey Afrika'daki Berber'lerin -diğer halklardan sadece ikisi- kullandığı ıslıklı diller, uzaktan iletişim araçları değil - oysa aslında öyleydiler- hayvanlığa yakın halkların tek iletişim aracı olacaklardı.

[3] Eskiden Kanarya adalarında konuşulan bir dil. Bütünüyle ölmüştür (ç.n.).

III. "Antikacılar"

Çağdaş etnolojinin eğilimlerinden biri de, daha ilerde göreceğimiz gibi kuşkusuz geleneklerin toplanmasıdır.

Oysa bu araştırmanın derin kökleri kuşkusuz bir altın çağda ölümsüzlüğe kadar çok daha duru, dolayısıyla mis kokan Başkası'nın ve Başka Yerler'in görsel imgesi içindedir.

Çağımızın ikinci yüzyılının sonuna doğru kaleme alınan, bir olasılıkla 174'te, Markus Aurele'nin saltanatına rastlayan dönemde yazılan Pausanyas'ın *Yunan'ın Betimlenmesi*, bize kadar eksiksiz ulaşmıştır. Hadriyanus, Antonyus'ların ve Lucyanus'un çağdaşı olan Pausanyas -yüzyıllar boyunca sözlü geleneğin bütün koleksiyoncularının yaptığı gibi- Hadriyanus'un ya da Herodot Attikus'un buyruğu ile inşa ettiği ya da canlandırdığı anıtları betimlemek için, "zamanında" dünyaya gelmişti, hem de tam zamanında. Bundan yaklaşık bir yüzyıl önce de Plutarkos, o zamanın uygar dünyasının, özellikle de Yunan'ın siyasal bölünmeler ve savaşlarla ıssızlaştığını saptamıştı.

Yöntemini, şöyle ortaya koyuyor: Bu daha o zaman bir etnoloji yöntemidir: "Bana göre Atina'nın en ünlü gelenekleri ve siteleri (şehir devletleri) böyleydi: Toplanan malzeme arasından ben, bana gerçekten önemli görünenleri seçtim" (aynı kaynak). Sparta'da da aynı yöntemi uyguluyor: "Bütün bunun içinde, halkların hepsinde rastlanan az önemli öyküler yığını arasından, en belirgin gelenekleri taradım. Planım, olgunca düşünce sonunda yerine oturdu ve bundan hiç sapmayacağım" (III. 11. 1.).

Ama *Yunan'ın Betimlemesi* sadece bir kılavuz değil, çünkü Pausanyas rastladığı insanlar ve onla-

rın gündelik yaşamlarını da betimliyor: Daulis'in güçlü-kuvvetli dağlıları, (X. 4. 7), tarlalarının güzel yünlerini dokuyan, becerikli oldukları kadar zarif Patrae'li kadınlar (VII. 21. 14), (Korenthos) körfezinde erguvan renginde dikenli salyangoz toplamaya giden Bulis'li balıkçılar (X. 37. 3); bir zamanlar Agamemnon'un Truva'ya doğru yola çıktığı küçük limanda çarklarını döndüren Aulis'li çömlekçiler (IX. 19. 18) ya da güller, süsen çiçekleri, zambak ve nergislerden bir merhem damıtan Keronea'lı eczacılar: Atina ve Thebais'in yanyana, Yunan'ın özgürlüğü uğruna son savaşı verdikleri eski savaş alanı (IX. 41. 7).

Pausanyas'ın yapıtı olayların derlenmesiyle belirlenmiştir: Sözlü gelenek ve sitelerin betimlemesi, sıralanmaları, yazara göre en eminlerinin ve en önemlilerinin seçimi. *Yunan'ın Betimlemesi*, yokolmaktakini, anıtlar kadar, mitosların öyküsünü ya da geçmişteki törenlerini, geleceğin kuşaklarının okuru için koruma amacına adanmıştır.

Başkası'nın ve Başka Yerler'in karşılaşması, elbette Yunan Öğretisi denen olgunun kökenindedir: Yakındoğu'nun komşuluğundan, İskender İmparatorluğu'nun yayılmasına kadar, Pers uygarlığının Batı Akdeniz'de iki yüzyılı aşkın bir zaman konuşulan dilinden ve varlığından da geçerek. Çağımızın 1. yüzyılında doğan bir insan -45 ve 125 yılları arasında- Plutarkos gibi, İmparatorluk'ta Doğu dinlerinin zaferini izleyebildi -Yakındoğu Dinleri, Adonis âyini, Suriye tanrıçasının âyini- ve bunlar Batı'nın din felsefesinin biçimlenmesinde ağırlıklarını koyacaklardı; Pers dinleri, kuşkusuz Zerdüştçülük, ama ayni zamanda Yunanlı gezgin için Mısır dini (bak. Jean Hani, *Plutarkos'un Öğretisinde Mısır Dini*, c. I. s. V).

Plutarkos, doğrudan doğruya Yunan'da, Delfos ve Keronea'da, Mısır dinlerini daha iyi öğrenmeyi tamamlıyor. 1. yüzyılın sonunda, Plutarkos, *İsidea ve Osiridea Üzerine*'yi yazarken, elli yaşında. Bu yapıtı, kişisel deneyimi ve okuduklarına dayanarak kaleme aldı (aynı kaynak, s.XII). Diyonisos'un Gizemler'ine yatkın olarak, Diyonisos ve Osiris'in kimliklerini öğreniyor. Okudukları, onu Mısır bayram takvimlerine başvurmaya yöneltiyor.

Yapıtının planı, yeni derlenen bir tür mitos'un incelenmesinde de uygulanabilir. "Önce, giriş bölümünden sonra, mitos'un açıklamasının ardından, tanrıbilimsel yorumlama -ve bu uzaktan, kitabın en geniş bölümünü oluşturuyor" (bölüm 20 ve 21); bir de Osiris diniyle ilgili olgulardan, ki bunların bazıları "en sona atılmış iki *excursus*'ta[4] toplanıyordu, biri hayvanlara tapınmak, diğeri de güzel kokular üzerineydi" (aynı kaynak, s.XXVII). Plutarkos'un sözünü edip incelediği olaylardan yola çıkarak, eğer bu herhangi bir yarar sağlasaydı, yapısalcı bir incelemeye kalkışılabilirdi. Plutarkos'un kanıtlamak istediği: Öncelikle gizemli dinler arasındaki akrabalık; bu da çağdaş ekollerin çatışmalarından kaynaklanıyor. Gerçekte bize kültürel bir şokun bazı etkilerinin eleştirel incelemesini sağlıyor: İki dünyanın tarihlerinde bir kez daha karşı karşıya gelmeleri: Aralarından, karma dinlerin simgelerinden serpilip yayılacağı Yunan dünyası ve Mısır Afrikası; yani çağımızın ilk yüzyıllarına kadar uzanan, bilinirci mezhepler zeminine dayalı Hıristiyanlığa doğru yönelecek ortak bir öğretinin ilk adımları.

[4] Yakın çevreye yapılan kısa gezinti, aslında Latince (ç.n.).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İNANILMAZ DENİZ YOLCULUKLARI

Dünyayı ilk usçullaştırma girişimlerinden sonra, gizemli Başkası ve çok uzaklardaki Başka Yerler, bir kere daha düşselliğin sırları arasından, bilinmeyen okyanusların alplerinden gelircesine, insanların düşlerinin ötesinde ortaya çıkıverdi.

Aziz Brendan'ın adı -5. ya da 6. yüzyılda dünyaya geldi- Bütün Ortaçağ boyunca kendisini ünlü kılan anlatıya sıkı sıkıya bağlıdır. İrlanda kökenli bu kişi, manastır hayatını yeğleyerek, harikalarla dopdolu bir uzun deniz yolculuğunun kahramanı oldu: *Peregrinatio Sancti Brendani*,[5] Latince'ye çevrildikten sonra, yeniden ve düzyazı ya da dizeler halinde Avrupa'nın en popüler dillerine de çevrildi.

Anlatı, birkaç denizciyle birlikte Aziz Brendan'ın bir yeğeniyle karşılaşıp, Batı'da bir adaya, *Terra repromissionis sanctorum*'a nasıl vardığını anlatmasıyla başlıyor. "Burası Batı yönünde bir toprak. Tanrı'nın, zaman gelip geçince, kendisine sadakatle hizmet edenlere vermek üzere ayırdığı bir Vadedilmiş Toprak."

Vücudu elmas gibi parlayan öncü bir rehber, Işığın Yabancısı, onlara bu adada ne yorgunluk, ne acı, ne açlık, ne susuzluk olduğunu anlatıyor, uykuya ve dinlenmeye de hiç ihtiyaç yok. "Burada ne gece ne fırtına var; yalnız ölümsüz gündüz ve huzur

[5] Aslında Latince. Aziz Brendan'ın Deniz Gezisi (ç.n.).

geçerli." (*Peregrinatio Saneti Brendani*, Robert Y. Creston'un yorumu, Paris yayınları, 1957, s.67-68).

Şeytan onlara, elinde som gümüşten bir gem tutan Afrikalı bir vahşî gibi görünüyor. Burada özellikle Afrika kökenli bazı dinlere çok belirgin bir ima var; görünmeyen atlının imgesi olan gem ile - olağanüstü bir yaratığa karşı beslenen tutkunluk gibi. Burada Afrikalı bir vahşî biçimindeki tanrısal yaratık, tutkunluğun bedeninden kükreyerek çıkıyor ve iktidarının simgesi olan gümüş gemi, Aziz Brendan'ın ayaklarının dibine atıyor.

Bu son özellik bize *Peregrinatio*'da anlatılan olayların çoğunun, bir acemi yolculuğunun kıyıda sıralanmış işaretleri olabileceğini düşündürüyor. İrlandalı denizcilerin karşılaştıkları adalar halkı, Alighieri'den,[6] kötü tanrılardan, Yuda ve doğrudan doğruya Şeytan'dan çok önce kendilerine rehberlik eden Işığın Yabancısı'dır: Bir o kadar araştırma konusu. Ama aşılan "boyut"un anlaşılmazlığı üzerinde düşünülecek çok şey var: Bu, zaman zaman öküz ya da fok derisi kaplı korakl'ların[7] yüzdüğü, fırtınalarla kabaran bir deniz mi, yoksa başka düzeyde bir yol mu?

Kuşkusuz Jean de Beauvais'den sonra, *Peregrinatio*'nun anlatısının bir *deliramenta apocrypha*'dan[8] başka bir şey olmadığı üzerine eleştiriler hiç eksik olmadı (bak. Alf. Schulze, *Zur Brendanlegende, in Zeit...* (c. XXX, 1906; s.257-259). Ama bu gezginin daha başka pek çok deniz yolculuğu ve yüzyıllar boyunca gelip geçen denizcilerin düşsellik-

[6] Dante Alighieri, İtalyan ozanı, 1265-1321 (ç.n.).

[7] Söğüt dallarından yapılan, bir omurgası koyun derisiyle kaplı, çok hafif irlanda tekneleri; günümüzde Batı İrlanda ve Galler'de hâlâ kullanılıyor (ç.n.).

[8] Aslında Latince, Saçma Düzmeceler (ç.n.).

lerine karşı beslediği ilginin nedenlerini daha uzaklarda aramak gerekiyor.

Peregrinatio ve Gemici Sindbad'ın gezileri arasında pek çok bağlantı saptanmıştı: Balık-ada, Üzümler adası ve nihayet Cennet adasında, içinde değerli taşların aktığı nehir.

Bir Arap tarihsel olaylar yazarı, El İdrisî, sekiz Portekizli gencin, Okyanus'un sınırlarını bulmak üzere denize açıldıklarını anlatıyor. Onlar da bir Koyunlar adası, bir Kuşlar adası bulıuyorlar. Bu iki ada, "kabarık dalgalı deniz"de de yine ortaya çıkıyor -*"Navigatio"nun mare quasi coagulatum*- bölümünde. Batı Okyanus'un orta yerindeki bir adayı ölülerin kaldığı yer diye gösteren, Kelt ya da Cermen'lere ait antik Fortunées adaları kavramı, türlü düşlerle zenginleştirilmiş bir ülkenin varlığına olan inancı kuvvetlendirmeye katkıda bulunmuştur.

Honorius d'Autun'ün *Imago Mundi*'sinde[9] Okyanus'un harika adasını aynı deyimlerle betimliyor; bir zamanlar Aziz Brendan'ın ziyaret etmiş olabileceği Kayıp Ada.

1589 yılı Temmuz ayında, Hint'ten dönen Hollandalı Van Linschoten, Kanarya adalarına yaklaşıyor. "Bu adaların sağında, yaklaşık yüz fersah ötede (...), Saint-Borodan adında bir ada görülüyor, halkı Hıristiyan, ama ne hangi ulustan oldukları ne de hangi dili konuştukları biliniyor (...).

Bazıları adanın sihirli olduğunu ve ancak bazı günler görülebildiğini düşünüyorlar. Başkaları da çok küçük olduğunu ve görünmesini önleyen sislerle sürekli örtüldüğünü. "Gemiciler 1721'e kadar Aziz Brendan'ın adasını arayacaklar, ama hep boşuna.

Bir kere daha, suyun, yolculuğun, Başkası'nın

[9] Dünya Görüntüsü, aslında Latince (ç.n.).

ve Başka Yerler'in anımsanan eski simgeleri, düş görünümleriyle yanıt verdiler. Başkası'nı ve Başka Yerler'i keşfedenler, onu çok eski zamanlarda harika, zaman dışı gibi deyimlerle betimleyeceklerdi. 18. yüzyıla kadar denizciler, Kanaryalar'da, Aziz Brendan'a göre, seçkinlere vaad edilen esrarengiz adayı aradılar: Belki de II. Ramses'in (İ.Ö. 1300 yılları) gemicilerinin Elisiyos diye adlandırılan ve ölülerin ruhlarının gönderildiği Hercules sütunlarının ötesinde bir ada keşfettikleri geleneğine dayalı bir araştırma sözkonusu.

19. yüzyılın başında, Malte-Brun bu çok eski inancın, insanın aynı düşün peşinde izlediği bu ilk deniz yolculuğu örneğinin izlerini hâlâ topluyordu: Öte Yer, Başka Yerler'in çeşitli kiplerinden biri olduğuna göre, onu ölümsüz hayalinden ayıran sudan aynayı aşmak.

Ancak bu mucizelerin yorumlanmasının güçlükleri daha çok Kızıl Eric'in eski İskandinav efsanesinde olduğu gibi çoğunlukla gemicilerin kullandığı dilden geliyor. Viking'ler 11. yüzyılda Vinland'a bazı yazarlara göre Amerika'ya çıkmışlardı. Ama İskandinav efsanesinin deyimleri, imgeleri, tonu bile, bütünüyle Fortunees adalarına yönelik yolculukları anımsatıyor.

Ünlü keşşaf Fridtjof Nansen, Aziz Brendan'ın *Peregrinatio*'su ve Maelduin'in uzun deniz yolculuğu'ile paralelleştirdiği bu gezi ilişkisinin en kararlı eleştirmeni oldu (bak. *La Saga d'Eric le Rouge* (Kızıl Eric'in İskandinav Öyküsü), çev. Maurice Gravier, s.15).

"Maelduin, piliç iriliğinde, kendisini ve arkadaşlarını parçalamaya kalkan iri karıncaları keşfettiği bir adaya çıkıyor. "Böyle betimlenen hayvanların inanılmazlığının altını çizmeden önce, Arapların da

daha iyisini bulamadıkları için "od-der riş" -tüylü at-adını verdikleri "autruche"ü[10] hatırlamak gerekir -ve kimse de bu hayvanın varlığını inkâr etme yanılgısına düşmez- kim bilir, belki şu "dev karıncalar" da sadece birer mors, yani deniz memelisiydi.

Bu kuzey "Cennet"inin pek yeryüzüne ait sakıncaları var: Kendi kendine sağlanan hayvan sürüsü, yeniden vahşileşiyor ve *Skraeling*'ler -mancınıklarla donatılmış yerliler- sonunda kesinlikle yeni gelenlerin düşmanları oluyorlar. Zaten mitos'ların Fortunée adalarından birinde yerlilerin ve denizcilerin değiş-tokuş yapmaları -kırmızı kumaşa karşı, deri ve kürk- ve bir boğanın böğürmesinin *Skraeling*'leri "paniğe düşürerek" kaçırması, ender görülen bir olay değil (bak. aynı kaynak, s.92).

Ama asıl sorun bu deniz yolculuğunun gerçeğinde değil, deyimlerin kullanılışında: Başka Yerler, bir kere daha Öte Yer'in görüntüsüyle karıştırılmış, Seçilenler'e vaad edilen Toprak arayışında, Hıristiyan dünyasının şu 11. yüzyıl Avrupa'sında, Hıristiyanları kullanabilecekleri öne sürülmüştür.

I. Dağınık Hıristiyanların Peşinde

İncil, zamana bir köken saptadığından ve insanlığı, soyağaçlarının devamlılığı içine yerleştirdiğinden, aynı şekilde çevresinde evrenin kendi kendine örgütlenmek zorunda olduğu sınırsız bir özek yaratmıştır: Dünya Cenneti.

Kötülüksüz Yeryüzü; mitos'lara özgü imgeleriyle insanların düşlerini günümüze kadar aydınlatacak olan kayıp cennet. Bunu çabalarla yürütebilen bütün uzun deniz yolculuklarının hedefi ya da in-

[10] Fransızca devekuşu anlamında (ç.n.)

sanların tek düşüncesi olarak, çok kere bu dünyanın en değerli mallarının fethinin ince örtüsü altında zar zor saklanmış haliyle yeniden bulacağız. Ama bol bol altın, inci ve değerli taşları, Kolomb'un dediği gibi, yeryüzü Cennet'inin yanından başka, nerede bulmalı?

Orada, eğer Başka Yerler yükseltilmemiş ise, Başkası da ancak bütün erdemlerle donatılmış biri olabilir. Başkası'nın bu ilk görünümünde, bunca kusursuzluğun bir tek sebebi olabilir: Başkası, kuşkusuz dünyaya dağılmış o Hıristiyanlardandır: Yüce Tanrı'nın, vaazlar vererek dünyayı dolaşmak buyruğuna uyan ilk Havarî'lerin ruhanî soyu. Etnoloji'nin tarihinde, dolambaçlı dile sahip kökenlerinden, günümüzdeki başlı başına belirsiz gelişimine kadar, daha şaşırtıcı başka bir şey yok. İnsanlar, felsefenin bütün dumanlı yolları boyunca, hep düşlerinin sonuna kadar gitmişlerdir. Farklı biçimler de gözlemlenen aynı olaylardan yola çıkarak, düşünürler İyi Vahşi'nin ya da Bilge Yasakoyucu'nun arayışına girişeceklerdir; eğer bu, "ilk komünizm"in kökenindeki tanrısız -ekonomisiz- ve -sosyal-sınıfsız İnsan arayışı değilse.

Bir Hıristiyan olan ve L'Indicopleustè lâkabı takılan Cosmas, 553 yılına doğru *Hıristiyan Topografyası*'nda, bilgece şöyle yazıyordu: "Bununla beraber insanlar, çok şey öğrenme arzuları ve Cennet'in bu topraklar üzerinde mi bulunduğunun meraklı arayışı içinde, o zamana kadar serüvenlere atılmakta hiçbir kararsızlık göstermediler. Eğer gerçekten de, ipek uğruna bazıları yeryüzünün öbür ucuna kadar gitmekten çekinmiyorlarsa, sefil bir alışveriş uğruna buna katlananlar, Cennet'i hayran hayran seyretmek için, nasıl kararsızlık gösterebilirler ki?"

Pek çok deniz yolculuğunun ve buluşların kökenindeki bu yeryüzünde Cennet arayışı, aslında geçen bir zamanın sonunda, bir tür Çokeskililik (limmenarisme) ya da ötedünya bilgisiyle ilgili eskatolojik bir tür umut şeklidir ve gerçekleşmesi, bilinen veya varlığı tahmin edilen toprakların çok çok ötesinde oluşuyor. Bu garip misyonere göre, evren bir kemer gibi çizilmiş (*Hıristiyan Topografisi*, c. I, s.553-555). "Dünya üç bölüme bölünmüştür." Tanrısal kozmik kutsal Muhafaza'dan yola çıkarak, Kutsal Üçlem'e (Sainte Trinité) benzer bir kıtalar üçlüsüne varıldığını keşfetmek için, metni fazla derinleştirmeye gerek kalmayacaktır (kitap III, s.45). Buralara üç insan ırkı yerleşmiş bulunuyor Hintliler, Apelyotes[11] ve Doğu'ya yakın bölgede oturuyorlar. Etyopyalılar, Notos[12] ve güneye doğru olan yerleri işgal ediyorlar. Kimmer'ler,[13] Zephyros[14] ve Batı tarafındaki ülkeyi ellerinde tutuyorlar. Ancak yazar için en önemlisi, dağınık Hıristiyan kiliselerinin sayımını yapmak (kitap III, s.64-65). "Her tarafta Hıristiyan kiliseleri, piskoposlar, kurbanlar, *esukistetoy*'lar (hücrelerde yaşayan, kendi iç dünyalarına dalmış kişiler) var", "İsa'nın İncil'inin açıklandığı her yerde."

Bu dindar kozmograf ve denizciyi, korkuyu maddenin tekniklerinin kökenine bağlarken, gerekirciliği (determinizm) seçmiş olmasını affedelim (kitap III, 71.73.74), başkaları bunu ondan çok da-

11 Yunan mitolojyasında doğu rüzgârı (ç.n).

12 Yunanlılarda güney yeli tanrısı, Iodos (ç.n.).

13 Homeros'tan sonraki efsanelerde Kelt ya da İskit boylarının atalan oldukları ileri sürülen ulus; yerleri, tartışmalıdır. Bazı efsanelerde yeraltındaki galerilerde oturdukları anlatılır (ç.n.).

14 Eskiçağda tanrılaştırılmış batı rüzgârı. Karları eriten ilkbahar meltemine de Yunan mitolojyasında aynı ad verilir (ç.n.).

ha önce yaptılar ve çok daha sonra da yapacaklar.

"Böylece, dehşet içinde yaşadıklarından dolayı, Kabil ve onun torunları güvenlikleri için başka sanatlar icat ettiler (...), doğramacılık sanatı, taş kesmeciliği, dövme sanatı (...), kendilerini kurtarmak amacıyla geceleri uyanık kalmak amacıyla flütlerin, kitaraların ve şarkıların sesinden müzik (...). Böylece, dehşet içinde yaşadıklarından ve sürgünde olduklarından, güvenliklerini sağlamak için her türden oyunlar yarattılar." (Öosmas Indicopleustès, *Hıristiyan Totografisi*, kitap I-IV. Wanda Wolst'un Giriş, eleştiri metni ve desenleri, çeviri ve notları, Paul Lemerle'in Önsöz'ü, Paris, Cerf Yayınları, 1968, c. I ve II).

Bu kayıp Hıristiyan krallığı teması, bütün Ortaçağ boyunca, Okyanus'tan Nil'e kadar uzanan bir krallığı arşınlayan gezginler tarafından işlenecek: İlk Hıristiyanların torunlarının yaşadığı rahip Yanos'un krallığı.

Daha başka geleneklere göre, Beytüllahm'da Çocuk İsa'ya gösterdikleri sadakat nedeniyle Çoban-Krallar, dünya Cenneti'nin sınırlarına kadar yayılan krallıkların kendilerine bağışlanması ile ödüllendirilmişlerdi: Pers'te Melkiyor, Etyopya'da Gaspard, Arabistan'da Baltazar.

Bu imge Batı felsefesine kendini öylesine kabul ettiriyordu ki, 1486'da Portekiz kralı II. Giovanni, rahip Yamos'un krallığını aratmak üzere Afrika'ya özel görevliler gönderdi.

Hıristiyan Batı'nın köklerinde bu hac gezisinin şüphesiz somut bir anlamı vardı: Kendileriyle ticaret yapma imkânı elde edebilecekleri Hıristiyanlar bulmak, İslam'a karşı bir antlaşma sonuçlandırmak. Kuşkusuz daha da ilerde bir bilinçlenme oluşuyor: Batı uygarlığının yalnızlığı, yükünün ağırlığı

ve yüzyıllar boyunca taşıyacağı görev. Ama bu durum aynı zamanda, başkasılığı bir tür inkâr isteği ve Başka Yerler'in en ucunda, bir zaman yitirilen kardeşleri tekrar bulmak olamaz mı? -aynanın öbür yüzündeki kendi yansıması.

Gezginler tarafından giderek daha sıkça seçilen Doğu yolu, yolculuk sırasında aşılan halklar üzerinde de bize bazı bilgiler sağlıyor. Burası baharat yolu, ama aynı zamanda ipek yolu da, yani kökeni hâlâ bir sır olan değerli maddenin.

4. yüzyılda yaşayan Ammien Marcellinus, *Rerum Gestarum, Libri XXI*'inde, o zamanki Batı'nın Çin üzerine bilgilerinin ve önyargılarının en eksiksiz dökümünü veriyor.

Serahs'lılar (ipek üretici ülkenin halkı, böyle adlandırılıyordu), "sakin, huzurun dostu, azla yetinen ve mutlu insanlardı." Aynı dönemin daha başka Latin yazarları da bu halkın hiçbir tanrıya inanmadığını ve bu sayede yıldızların etkisinden kurtulabildiklerini kabul ediyorlar: Bu nedenle yıldızların kavuşma konumları hangisi olursa olsun, ne Mars savaşlara sebep oluyordu, ne de Venüs aşk çılgınlıklarına.

Bir yüzyıl sonra, bu kez Batılıları betimlemek sırası Çinlilerde. Heu Han Çu, bazı örneklerini verdiği ve başkent halkları ile -Roma, Bizans ya da İskenderiye- onlar kadar geniş Orta imparatorluk halkı arasında bir tür benzerlik bulduğu Romalıların bilge hükümetine hayran kalıyor. Bir de, diğer şaşırtıcı üretim arasında, şunları belirtiyor. "Geceleri parlayan bir taş, ay kadar ışıklı inci, tavukları korkutan bir gergedan ve yanmaz bir gergi hiç şüphesiz bir amyant plaka" (bak. L. Boulnois, *İpek Yolu*, Paris, Arthaud, 1963, s.150-151). Batı, bir Yeni Dünya'nın keşfine kalkışmadı, ama Okya-

nus'un ilk sularının ötesinde, köklerine doğru bir dönüşe kalkıştı.

II. Arap Coğrafyacılar

İslam dünyası, Peygamber Muhammed'in sesi üzerine, o zamana kadar uykudaymış gibi, bir kıvılcım örneği parladı. Bir yüzyıldan kısa bir süre içinde de, Hint Okyanusu'ndan Atlantik'e, bin minareden ve günde beş kere, Tanrı'nın birliği ve onun Resul'ünün Görevi sesleniliyor.

Önemli olan, Akdeniz yollarının az güvenirliliği ve Doğu'ya erişmenin, birbirlerine rakip ya da düşman Müslüman hanedanların korumasında oluşuydu. Şimdi Başka Yerler'e erişmek için iki öğreti çatışıyor, iki de biçim, ama ikisi de, varoluşları kadar, zıtlıklarının da bilincinde.

Arap "Coğrafyacılar" diye bilinen bilginleri eleştirmek, âdettendir. Bunların bağlantıları genellikle araştırmadan çok, betimlemelerdir. Bu ise, düşüncelerinin temel eğilimlerini unutmaktır: Önce kıyaslama ile halkların yapılaşmalarını hesaba katmayı denemek; imkân bulunca da, bir tür kozmografya yakalayıp yakıştırmak ve bunu yorumlamak. Hiç kuşkusuz bu noktada, belki Antik çağ düşünürleri gibi -eski mitos kavramlarına bağımlı kalıyorlar.

Örneğin Fas'ta derlenen bir geleneğe göre, "Tanrı yedi kıta ve yedi gök yarattı ve yerel kozmografya bunlara yedi denizin varlığını getiriyor. Aslında bilinen altı denizden sözediliyor ve bunlar bilinen karaların sınırlarını çiziyor. Bunun ötesinde bilinmeyen karalar (...) ve yedinci deniz başlıyor" (Viviana Pâques, Fas'ın Gnavva'ları kavramına göre dünyanın saklı üçte biri, *Afrikacılar Derneği Gazetesi*, c. XLV, Fas. I-II, 1975).

Son olarak bir de aynı yolları izleyecek başka gezginlere yararlı, buralarda yaşayan insanların âdetleri hakkında bilgi vermek kadar, her şehrin ticaret olanaklarını tanıtma endişesi ağır basıyor.

20. yüzyılda bir gezginin, elinde bilgiç etnoloji kitaplarından biriyle dünyayı dolaşmaya çıktığını düşlemek, bizim için güçtür. Arap yazarların aktardıkları olayların savurganca bolluğu karşısında çok kere bıkıp usanıyoruz. Arap coğrafyacıların öğretisi çoğunlukla rastladıkları insanların ve bunların yerleşim yerlerinin betimlemelerine bağlı kalıyor.

Bazen en modern etnoloji yöntemlerini kullanıyorlar; örneğin İbn-i Havkal, kendisine bilgi verenlere, birçok kereler sorguya çektiği "doğru insanlar"a başvuruyor ve ardından bunların beyanlarını yeniden elden geçiriyor. Şöyle diyor: "Yeryüzünün bugünkü bölünmesine yararı dokunacak yedi iklimi göremedim" (İbn-i Havkal, *Yeryüzünün Dış Görünüşü*, J.-H. Kramers ve G. Wiet'in girişiyle, c.I, s.IX ve s.2). Bu betimlemelerin altında, yaratılan dünyanın eski usçullaştırmaların, eski kozmogoni'lerin[15] ve daha önce gördüğümüz gibi, eski mitos'ların izleri görünüyor. Harizem'li El Birunî,[16] Hint üzerine ve özellikle de *Kronoloji*'sinde İran üzerine değerli bilgiler bıraktı (Sachan'ın çevirisi, Londra, 1879). İran'da ruhlara adanan ayinlerle (faravahî) olduğu kadar, astrolojiyle de ilgilendi, İranlı müneccimlerle birlikte, Yengeç Burcu'nun işaretinin gözlemlenmesinin, Batılı astrolojik geleneklerde ruhların dünyaya iniş anı, bütün insanlığın yıldız falını veriyor- *Murucü'z Zehab (Altın Çayırlar* diye çevrilmiş) yazarı Mesudî[17] araları-

[15] Evrenbilim, evrenin yaratılışını inceleyen bilim (ç.n.).
[16] Muhammed Bin Ahmed el-Birunî, İslam bilgini (973-1048), (ç.n.).
[17] Ali bin Hüseyin Mesudî, Arap tarihçi ve coğrafyacısı (?-956), (ç.n.).

na katılıp yaşadığı halkların bazı geleneklerini betimliyor. Dikkatini asıl çekenin de dinsel farklılıklar olduğu görülüyor; örneğin Hıristiyanların Rumî 17 ve 18 Ocak günlerinde İsa'nın vaftiz günü anısına Nil'de yıkandıklarını söylüyor.

Şüphesiz İbni Haldun (1332-1466), Arap tarihçoğrafyacıları arasında, Batı'da en çok tanınanı. Üç kitaptan ve bir girişle bir özyaşamöyküsünden oluşan *Evrensel Tarih*'in yazarı.

Birinci kitap, uygarlığın insan aklı üzerindeki etkisinin yarattığı sonuçları işliyor; ikincisi, Arapların ve en eski çağlardan, yazarın yaşadığı günlere kadar, yabancı halkların tarihine ayrılmış; üçüncüsü de Berberî kabilelerin ve bunların Kuzey Afrika'da kurdukları krallıklara ayrılmış.

Yazar bizim anladığımız anlamda bir tarih kaleme almak peşinde koşmuyor, ama kendine göre, kurucu iki atadan, iki büyük daldan, Meciz İbni Ber ve Bernes İbni Ber'in torunları Botr'lar ve Beranes'lerden -başkalarına verilmiş adları burada yorumlamak yersiz kaçacaktır- yola çıkarak, bütün Berberî kabilelerin soy zincirlerini hesaba katıp, soybilimler koymayı deniyor. Bu arada şunu söyleyelim, biz de Arap öğretisinin temsilcileri tarihçi-coğrafyacılarla birlikte, İncil ve Sâmi'liğe ait düşüncenin bir değişik niteliği karşısındayız.

Doğu'nun ve Mısır'ın eski uygarlıklarında olduğu gibi, Nijer'in güneyinde kozmogonik mitos olan, Sâmi düşüncesinde tarihleştirilmiş soybilime dönüşüyor. Kabileler, insanlar, ancak tutarlı bir soybilim içinde yeraldıkça varolabiliyorlar. Aynı şekilde, daha başka düşünce sistemlerinde de, dünyanın yaratılışına, bir oluşa katılmış aynı adı taşıyan bir atadan yola çıkan grup ve kastın işgal ettiği yer hesaba katılıyor.

İbni Haldun da göçebe yaşamın -aslında sınırlı bir yarı-göçebeliğin- diğer halklar üzerindeki üstünlüğünün altını ısrarla çiziyor.

"Berberî'ler arasında güç sahibi olmaktan yararlanan ve başkalarına üstünlük sağlayanlar, kendilerini göçebe yaşamına veriyorlar ve sürüleriyle birlikte, kısa bir yolculuğun kendilerini ulaştırdığı otlakları boydan boya dolanıyorlar; Çöl'ün (...) geniş yaylalarına dalmak için, Tell'den asla dışarı çıkmıyorlar. Yoksul sınıftan Berberîler, rızklarını tarlalarının ürünlerinden ve kendi yerlerinde yetiştirdikleri hayvanlardan sağlıyorlar" (ahırda hayvancılığa değinme), (*Berberî'lerin Tarihi*, Slane'ın çevirisi, c. I, s.166).

Ayrıca, bir ırkın gerilemesi, "iktidar kullanmanın ve üstünlük alışkanlığının (...) bağrına soktuğu lüks düşkünlüğü olabilir (...)", o zaman vatanseverlik geriler ve birlik ya da kabile düşüncesi zayıflar(...), üyeleri başka hanedanların uyruğu haline gelip, vergilerin yükü altında köleler gibi ezilir."

Bu arada geçerken değinelim, bir Berberî olan İbni Haldun, Kabil'li kabileleri belirtmek için günümüzde hâlâ kullanılan Berberî deyimi *Ayt*'ın yerine, Arapça *Banî* (Beni) deyimini kullanıyor. Dahası, *Zevava* dediği *İgavvaffen*'ler hakkında da bunları sayarken (aynı kaynak, s.256), *Bani İccer*'leri, *Bani Mencellat*'ları, *Bani Yenni*'leri ve *Bani İtrun*'ları karıştırıyor -kuşkusuz *Ayt* Yanni'lerin de aralarında bulunduğu At Batrun, bir kabileler konfederasyonuydu ve özellikle bir kabile değildi. Çevirmen-Baron de Slane-aslında not olarak şunu ekliyor: "Bu adların pek çoğunun değişmiş olması olasıdır."

İbni Haldun, *Mukaddima*'larında (Önaçıklamalar) daha önce Hipparkos ve Posidonyus tarafından Strabon'dan alınan iklimler kuramını yeniden işli-

yor: Yalnız ortadaki "iklimler"e ayrıcalık tanınan yedi iklimden dördüncüsü, en dengeli olanı, sınırdaşı üçüncü ve beşinci de bu dengeye yakın. Altıncı ve ikincisinde, dengeden uzaklaşılıyor; birinci ve ikincisinde, ısı farkı daha da açılıyor. Gelenek (halklarının) kaba hayvanlarınkine çok yakın. Birinci iklimi işgal eden zencilerin çoğunun, aslanlara in olarak yataklık eden mağaralarda ve bataklık ormanlarda oturdukları, otlarla beslendikleri, vahşî bir yabanlık içinde yaşadıkları ve birbirlerini yedikleri söyleniyor. G.-H. Bousquet'ye (aynı kay., s.29) göre, Madagaskar'ın Sakalaves'leri de aynen böyle-daha başka çevirmenlere göre de Slaves'ler ya da köleler.

Daha uzak iklimlerde yaşayan diğer uluslara gelince, ister Güney'de, ister Kuzey'de bulunsunlar, hiçbir din bilmiyorlar, hiçbir bilim geliştirmiyorlar. Onlarla ilgili her şey kendilerini insanlardan uzaklaştırıyor ve hayvanlara yaklaştırıyor. "İbni Haldun, Kuran'ın XVI. suresinin 8. ayetinin bir parçasını da anıyor: "...Ve Tanrı sizin bilmediğinizi yaratacak."

Ona göre başkasılık, "atmosferin, insanların derisinin rengi ve durumlarının değişik görünüşleri üzerinde yarattığı etki"nin sonucudur. Atmosfer, insanların karakterinden sorumludur (...) "Siyahların karakteri genellikle hafiflik, sebatsızlık ve heyecanlılıktan meydana geliyor: Bu nedenle, ritmik bir tempo işitir işitmez dans etmeye başladıkları görülüyor. Nerede bulunurlarsa bulunsunlar bir budala gibi görünüyorlar (...), bu da havanın sıcaktan genişlemesinden kaynaklanıyor" (aynı kay., s.35), (İbni Haldun, *Mukaddima*'nın sosyolojik ve ekonomik metinleri, 1375-1379, G.-H.Bousquet tarafından tasnif edilmiş, çevrilmiş ve notlanmıştır, Paris, Marcel Rivière ve Ortakları, 1965).

Uzun zamandan beri geniş çapta tartışılan bu yakıştırma ve basit kuramlar, İbni Haldun'u Batı'da Arap "coğrafyacılar"ın en iyi tanınanı haline getirdi, şüphesiz bunda düşüncesinin büyük sadeliğinin ve maddiyatçı sözde-kanıtlarının nedeni vardı: 19. yüzyılın Arap yanlısı Batılılarının anlayabilecekleri şeyler. Bu haliyle İbni Haldun'un yapıtı önemlidir ve halkların psikolojisinin oldukça yapmacıksız bir denemesinden çok bel bağladığı soybilimlerle ağırlıklı sayılır ve günümüzün araştırmacısı için, ister-istemez, şifre gibi bilgilerdir.

Günümüzde Kuzey Afrikalı bir öğrenci, 1489 ile 1495 yılları arasında Granada'da dünyaya gelen El Hasa bin Muhammed ez-Zeyyatî'nin *Afrika'nın Betimlemesi*'nden çok güç vazgeçebilir: Sicilyalı bir korsanın tutsak ettiği Faslı bir yolcu olan ez-Zeyyatî, Papa X. Leone'ye armağan edildi ve 6 Ocak 1520'de Roma'da San Pietro Kilisesi'nde doğrudan Papa'nın eliyle vaftiz edilerek, kendisi Giovanni-Leone adını aldı ve sonraki kuşaklarca buna bir de *Afrikalı* sıfatı eklendi (A. Epaulard'ın İtalyanca'dan çev., Paris, 1956).

Arap coğrafyacılar ince eleyip sık dokuyarak ticaret yollarını betimlerken, Batı'nın Hıristiyan krallıkları, İslam'ın yayılmasından endişe ediyorlar.

İspanya'nın bütünüyle Araplar'dan yeniden fethedilmesine rağmen, Karadeniz, Osmanlı İmparatorluğu'nun denetimi altında bulunuyordu, tıpkı Akdeniz'in güney kıyıları gibi; bir de Doğu'dan Atlantik'e doğru, Hafsî'ler, Ziyanî'ler ve Marinî'ler sıralanıyorlar. Kuzeyde de, Milât'ın 15. ve Hicret'in 9. yüzyılında Altınordu'nun Moğolları, Litvanya sınırlarına ulaştılar. Yitirilmiş Hıristiyanlar, insanların düşlerinin sonundaki yeryüzü Cenneti temaları, yeniden ortaya çıkıyor.

"Yeni Dünya" denmesi uygun görülen olayın tarihi, Seçilmişler'in yeni bir Uzak-Batı'ya doğru, Kuzeyde Vadedilmiş Toprak'ı bulmayı tasarlayan denizcilerin düşüncesiyle, mühür basılmış gibi damgalanmıştır.

Orta Amerika'da, eski geleneklerde varolan bir aynı beklenti, Quetzalcoatl'un-beyaz tanrının dönüşü umudunu yaratıyordu.

Kuzey Amerika, tarihin akışı boyunca bu Vaad kavramını beslemek zorunda kalacaktı; sonra da çeşitli binyıllıkçı akımlarla, Seçilmiş Halk kavramını. Orta Amerika, devuygarlıkların ölüme terkedilmesine kadar vardıracaktı olayı: Tanrılaştırılmış Batı'ya sunulan son bir bağış, Başkası'nı bir Tanrı ve Başka Yerler'i-Öte Yan diye algıladığı için.

Yeni Dünya'nın kıyılarına çıktığında, Kristof Kolomb, Yeryüzü Cenneti'nden pek de uzakta olmayan Eski Ahid'in Vâdedilmiş Toprak'ına vardığından emindi. İnancı da öylesine büyüktü ki, kendisine eşlik etmek üzere, Rodrigo de Jerez adında, İbranice Arameyce[18] bilen bir dönme Yahudiyi seçmişti-Vâdedilmiş Toprak'ta, yeniden bulunmuş Cennet'in insanlarının konuştukları diller olmalıydı. Keşşaf denizci, "İncil'in bütün yeryüzüne yayılacağı kehanetinin dünyanın sonu gelmeden gerçekleşmesi gerektiğine inanmıştı. Ona göre de, bu pek uzakta değil. Kolomb, *Kehanetler Kitabı*'nda bu olayı yeni kıtanın fethinin izleyeceğini söylüyordu: Çoktanrıya tapanların Hıristiyanlaştırılması ve Deccal'ın yokedilmesi" (M. Eliade, Cennet ve Utopya, *Eranos Jahrbuch*, (Eranos Yıllığı) XXXII, 1963, s. 214).

[18] Sâmi ırklarının ayrıldığı başlıca dil ve etnik gruplarından biri. Daha çok Kuzey Mezopotamya'da, Dicle ve Fırat boylarında yerleşmişlerdi (ç.n.).

Keşşaf denizcilerin ilk mektupları, bu cennetin insanlarının doğal, çocuksu iyiliklerini, bir çoban şiiri saflığında betimliyor. Barışçı, dost, konuksever, tehlikeli endişelerden sıyrılıp sakinleşince de, güvenilir kişiler. Açgözlülük ve özel mülkiyet nedir, bilmediklerinden, toplumlarının hiçbir ekonomik sistemleri yok. Salt eşitlik geçerli, ortak sahip oldukları mallar, herkesin ihtiyaçlarına yetiyor.

25 Temmuz 1525'te, Garcia de Loaise, vis-amirali Sebastiano Cano ile birlikte, yeni kıyılara ayak basıyor. Papaz Juanito d'Arrayzaga karaya çıktığında, kabile reisi kendisini alıp yere çakılmış bir hacın önüne götürerek, "Sancta Maria"[19] diyor. Rahip, Meksika kıyılarındaki Tacoantepec'te bulunduğunu o zaman öğrendi. Bu yerliler, unutulmuş Hıristiyanlar mıydı? Misyonerliği seçen papazlarm en büyük umudu buydu, çünkü zamânın külleri altında gömülü kalmış ilk çağların inancını yeniden uyandırmayı düşünüyorlardı. Yeni gelenlerden, yerliler çivi istiyorlar. 1525'te, "henüz ellerinde hiçbir madenleri yok. Silâhları, sapan ve demir yerine bir insanın, dişli testere gibi çentiklenmiş kol kemikleri ile donatılmış sopalar."

Daha sonra bu tema "iyi vahşî" mitosunun doğmasına yolaçacak, çünkü yerlilerin fizik güzelliği, soylu bir doğayla yanyana gitmek zorundaydı: Çocuk masumluğuna yakın bir tür ilkel saflık (bak. Gines de Sepulveda, De Hispanorum rebus gestis ad novam urbem, *Opera Matritis Gazeta*, 1780).

Geleneksel uygarlıklarla temasta -ya da daha çok keşşaf denizcilerin naklettiklerine göre- düşünürlerin pek çoğu, bu yeni destanlardan, ne çıkacağından hiç emin olmayan Batı ile, çok çeşitli nokta-

[19] Azizé Meryem (Ç.n.).

lardan göründüğünde, ona yabancı uygarlıklar arasındaki bu karşılaşmadan bir ders çıkartmayı deniyorlar. Montaigne, halkların âdetlerinin kıyaslanmasında nesnelerin göreceliğinin kanıtlarını başka türlü belirlemiyor: Özellikle de törebilimlerinin (*De la Coutume* - Gelenek Üzerine k.I, X. bölüm XXII, s.135). Conquistadores'lerin[20] tanıklığına dayanarak, insanların özverilerinin acımasızlığını vurguluyor, ama daha ilerde şunu ekliyor: "Kendi kullanmadığı şeye, herkes barbarlık diyor" (k.I, bölüm XXX, s.293 ve ulusları, "temel saflıklarının çok yakınları" diye kabul ediyor.

"İyi vahşî" kesin belirleniyor. Montaigne onda bazı can sıkıcı âdetler bulunduğunu kabul ediyor, ama Yaradan'ın elinden yaşam dolu çıkmış bu insanları, uygarlığımıza karşı çıkarıyor. Rouen'da birkaç Kızılderili'yle yüzleşme, ne o zamanın düşüncesinde ne de insanlarının bilgisinde bir dönüm noktası yarattı. Çevirmen kötüydü ve Montaigne'in yönettiği sorular yeterince ilginç değildi. Yerlilerin düşüncelerini de bilemiyoruz. İnka'ların tarih ve gelenekleri üzerine bizzat kendilerinden birinin yazdığı bir kitap okuyabilmek için, 1589 yılını beklemek gerekecekti: İnka kökenli Garcilaso de la Vega, 12 Nisan 1539'da bir melez evliliğin ürünü olarak dünyaya geldi, 1616'da öldü: *Kraliyet Anlatıları ya da İnka'ların Tarihi, Commentarios reales*'in[21] birinci bölümü 1609'da, Lizbon'da yayınlandı, ikinci bölümü de 1617'de Kordoba'da.

Kraliyet Anlatıları 1663-1658'de Fransızca'ya, 1688'de İngilizce'ye çevrildi.

Alain Gheerbrant'ın vurguladığı gibi, parça ha-

[20] Amerika'yı fethetmeye giden İspanyol serüvenciler (ç.n.).
[21] Gerçek Anlatılar, aslında İspanyolca (ç.n.).

lindeki yapıta melez ve inançlı Hıristiyan yazar, "İnka yönetiminin ve İnka imparatorlarının yaşamlarındaki her şeyi" küçümsüyor, "tıpkı ahlâk açısından Peru'da ilk Conquistadores'ler kendisine haksız göründükleri gibi" (aynı kaynak, s.XXV); ama birinci elden bir yapıt olarak -diğer yapıtlar kadar- İngiliz Prescott'un *Peru Tarihi*'ni de esinlendirdi.

"İlkel" kavramı, Amerika'nın zaman içinde bir altın çağ uzantısı gibi, Arcadia[22] olduğunu düşünmeye yönlendiriyor. Montaigne bunu duyuruyor. İnançsızlar, Doğa'ya, başlangıçtaki saflığa dönüşü, düş kırıklığına uğramış insana verilen yeni bir yön değil, yürürlükteki düzene karşı bir reddin çıkış noktası haline getiriyorlar. Böylece Kuzey Amerika yerlileri yeni bir ideolojinin dekoru önünde basit figüranlar olarak çıkıyorlar. Bilginler için bu antik Yunan ya da Roma'nın bir tür yeniden dirilişi olacak. Başkaları da onları "doğal ortamda yaşayan" insanlar, kıskançlığı ve evliliğin zorlayıcı baskılarını görmezlikten gelerek, topluluklarla ilgili ütopyaların masum vatandaşları gibi gösterecekler: Avrupa'daki devrimin şafağında.

"İngilizce ilk gezi temasları, 1511 yılında başlıyor. Kızılderililer burada Çiçeron'un sözünü ettiği ilkel insanlar gibi betimleniyor ("quum in agris homines passim bestiarum more vegabuntur"). Ne kralları, ne efendileri, ne Tanrı'ları var. Her şeye ortaklaşa sahip ve tüylerle örtünüyorlar ve hayvanlar gibi nedensiz yere birbirleriyle besleniyorlar ve bizim domuz etiyle yaptığımız gibi, insan cesetlerini asıp, dumanla tütsülüyorlar (E. Zola, aynı kaynak,

[22] Eski Yunan'da Peloponnes'in merkezinde dağ kütlesi ve körfez. "Ayılar Ülkesi" diye de bilinir. Yerli halkını korumuş tek bölge olarak tanınır (ç.n.).

s.18, Edward Arber, *The First Three English Books on America* (Amerika Üzerine İlk Üç İngilizce Kitap), Londra, 1885, s. XXVII). William Cunningham 1559'da şu savları kabul ediyor: "Evlilikle ilgili yasaları ya da gelenekleri yok; çünkü onlarda dilediklerı kadar kadın almak ve tehlikesizce yolvermek de. Yaban hayvanlara benzer biçimde yemeklerde ve doğanın yasa gizemli bütün eylemlerinde alabildiğine pisler" (W. Cunningham, *The Cosmographical Glasse* (Kozmografik Dürbün), kaynak Lewis Henke, *Aristotle and the* America (Aristoteles ve Amerikan Kızılderilileri), Londra, 1959, s.99, E. Zola'da, *Le Chamanisme Indien Dans la Littérature Américaine* (Amerikan Edebiyatında Kızılderili Şamanizmi), s.18.).

Çeşitli misyoner tarikatları ve en başta Cizvit'ler, kendilerini "pagan"ların tektanrılı dine gelmelerine adayacaklar -yüzyıllar boyunca etnolojik ifadeleri oluşturan bilgileri biraraya getirecekler-, birinciler özellikle bazı halklar için uğraşacaklardı.

Ama acaba Batı'nın endişesi bu muydu? "Keşşaf gemici Davis, Welsingham'a, Kızılderililerin dini değiştirilirse, daha uygarlaştırılacaklarını ve böylece yün fabrikalarının en düşük ürünleri için daha uygun müşteriler haline geleceklerini yazıyor (aynı kaynak, s.17). Domeniko tarikatı rahibi Victoria, 1565'ten itibaren *jus commerci*'nin İspanyollar için Amerika'nın fethinin bir adı olduğunu desteklemişti. Yerlilerin iyelik hakkına sahip olmadıkları andan itibaren, bu hakkı uygulayabilmek için onlara boyun eğdirmek, gerekli hale gelecekti (aynı kaynak, s.18-19)."

Ancak bazı İspanyol misyonerlerinde, Başkası'nın ve onun inancının bir diğer kavramına rastlıyoruz: "Yucatan Kızılderilileri canlı ve gerçek tanrı-

ların en yücesi diye kabul edilen, ama siması bilinmeyen ve bedensiz olduğundan imajının çizilmesi imkânsız, kendisine tapılacak bir imajı bulunmayan tek bir Tanrı'nın varlığına inanıyorlardı." Raphaël Girard, *Le Popol Vuh*, s.38, Cogolludo'lu Fray Diego Lopez'den alıntı. *Histoire de Yucatan* (Yucatan'ın Tarihi, Madrid, 1688).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
YENİ BİR HÜMANİZMAYA DOĞRU

Etnoloji, insan bilgisinin özel bir biçimi olarak -daha pek çok bilimsel dallar gibi- ancak dikkatle toparlanmış, yenilenerek doğrulanmış ve sınıflandırılmış olgulardan yola çıkarak doğabilirdi.

Olguların toparlanması, gözlemcinin kalitesine bağlı olsa da, biraraya getirilen olguların bilinçli ya da en azından böyle olduğu "havasını veren" ve düşünce tarzını kabul ettirecek olanaklara sahip bir halk tarafından nasıl karşılanacağını dikkate almak gerekir.

Oysa gördük ki önceki yazarlar okurlarının dikkatine bir deniz yolculuğu, uzun bir deniz seferi, diplomatik görevler, bir ticarî sefer ya da yabancı saraylarda bir süre konuk olarak kalışları sırasında gözlemledikleri olayları sunuyorlar.

Tüccarların pek çoğu, rastladıkları halklardan, aramak üzere geldikleri şeylerden başkasını sağlamayan, el-kol işaretlerine dayalı "sağır-dilsiz" usulü takası kullandılar: Yüzyıllar boyunca değerli diye yargılanan hammaddeler -amber, kalay, bakır, altın, gümüş- arkalarında da mamul eşyalar, yeni istekler, şaşkınlıklar bırakarak, beraberlerinde ayak satıcıları takımının yutturmacıları sınırında şahane öykülerden oluşmuş görünmez malzeme getirerek.

İspanya için, Katolik Krallar'ın 2 Ocak 1942'de Granada'ya girmelerinden sonra, krallığın birleşmesi, dinsel bütünleşme gerçekleşmeden yürümü-

yor; öyleyse fethetmek, Hıristiyanlaştırmaktır. Hıristiyanlaştırmak, alın yazgıları İspanyol uyruğu, yani Hıristiyan olmak üzere çizilmiş halkların dilini öğrenmektir: Aynı zamanda da, Hıristiyan töresince kabul edilebilir ya da hoşgörülebilir hale getirecek şekilde örf ve âdetleriyle ilgilenip tasalanmaktır.

Etnolojik düşüncenin pek çok tarihçisi, temeli Başkası'nın konuştuğu dilini bilip öğrenmek olan bilgiler alışverişini unutma eğiliminde göründüler. Ancak dilbilimsel bilgiden ve yalnız bundan yola çıkarak olayların gerçek anlamda toplanması, ilk yorumlama girişimleri başlayabilir. Zararlarını belirtmenin alışkanlık haline geldiği sömürgeleştirme, okulların açılmasını ve büyük ölçüde Başkası'nın tanınmasını ve en sonunda da, bütünüyle uygarlıkların korunması sözkonusu olmadığı zamanlarda, koruma için sayılmasını getirdi.

Papa VI. Alessandro, 28 Haziran 1493 tarihli (Eski tarihle 4 Mayıs), çoğunlukla Sınır Sözleşmesi de denen ikinci *Inter Coetera* sözleşmesiyle, keşfettikleri ve keşfedecekleri adaları ve kara parçalarını İspanya krallarına bağışlıyor. Kendilerine ait alanı, Portekiz'in payına düşen ve Açores'lerin (Asor adaları) ve Yeşil Burun adalarının 100 fersah Batı'sından ve Güney'inden geçen hayalî bir çizgiyle ayırıyor. Bu bağışın karşılığında Papa, aynı krallara, bu yeni ülkelerin halklarını Hıristiyanlaştırma ve onlara Hıristiyanlık inancını kabul ettirme zorunluluğunu getiriyor.

Karar, Tordesillas İspanya-Portekiz Antlaşması (7 Haziran 1494) ile değiştirildi ve sınır çizgisi 270 fersah daha Batı'ya taşındı ve Brezilya da Portekiz bölgesine katıldı. Papalık, birinci Calixte III *Inter Coetera* sözleşmesiyle (13 Mart 1456), o zamanlar

İspanya Kralı'nın ilkinden sonraki oğlu Enrico'nun büyük üstadı olduğu, "Hint Yolu üzerinde Afrika'daki fethedilmiş ve fethedilecek toprakların efendiliği"ni, İsa'nın Askerî Mertebe düzeyine yükseltiyordu.

Batı uygarlığının yayılmasında İspanya'nın hatırsayılır bir rolü oldu. Uluslararası hukukumuzun ilkesi, sömürgeciliğin tanrıbilimi, Salamanca'nın üstadlarından biri, Francisco de Vitorio tarafından, *Relectiones*'lerinde (Yeniden Okumalar) incelendi, derinleştirildi (bak. J. Baumel, *Le Problème de la Colonisation et de la Guerre Dans L'oeuvre de F. de Vitoria* (F. de Vitoria'nın Yapıtında Sömürgeleştirme ve Savaş Sorunu), Paris, 1936). "Yerliler"in toprak mülkiyeti hakkını ve hepsinin üzerinde de Hazreti İsa tarafından kurtarılmış bütün "mantıklı insanlar" meziyetlerini destekledi. Bazı İspanyol kolonilerinin, bahtsız yerlilerin hiç de mantıklı bir ruha sahip olmadıkları yargısını besledikleri görülmüştü". Onlara göre, yerlilere hayvanca davranmak için yeterli bir sebep.

Minayo'lu Bernardino Birader, Papa III. Paulus'tan, 2 Haziran 1537'de *Sublimis Deus* (Yüce Tanrı) bağıtını elde etti: "Kızılderililer ve gelecekte keşfedilecek bütün yeni halklar, henüz Hıristiyanlık inancını benimsememiş olsalar bile, özgürlük ve malk-mülklerinden yoksun bırakılmamalıdır. Nimetlerden tam yararlanmalı ve asla kölelik düzeyine indirilmemelidir. Her ne halde olursa olsun, buna aykırı eylemler geçersizdir, hiçtir, etkisiz ve değersizdir. Sözkonusu Kızılderililer ve keşfedilecek bütün halklar, İsa'nın yoluna Tanrı kelâmı vaız yoluyla ve iyi ahlâk örneğiyle çağrılmalıdır." (bak. R. Cuevas, *Historia de la Iglesia de Mexico* (Meksiko Kilisesi'nin Tarihi), c.I, s.235-237).

Misyonerler, genellikle kitle halinde din kabul ettirme hevesine kapılmadılar. Ruhların derinine sızmayı denediler: Her yerde okul, kiliseye katılıyor, bu da niyetimiz için özellikle önem taşıyor. Çocuklar, özgür elindeliğin şafağında, kuşkusuz Hıristiyan doktrininin ön bilgilerini öğreniyorlar, ama bunun beraberinde okuyup-yazmayı da, yani Batı düşünce tarzının kategorilerine erişme, onların toplumlarının geleneksel değerlerini sözkonusu etme olanağına da kavuşuyorlar. Françesko tarikatı, daha sonra Domeniko, Mercedere, Avgustinus, Cizvit tarikatları mensupları tarafından kurulan Hıristiyanlaştırma merkezlerinde -eğitim önce sözle ve yerli dilinde veriliyordu- misyonerler bu dili öğrenme gayretini göstermişlerdi.

Son olarak din adamları bir yüksek eğitimin gelişmesi için de çok özel bir dikkat gösterdiler. Dilbilgisi, dinbilgisi ya da dindarlık kitapları, sözlükler kaleme almakla yetinmediler, "yerliler" için çok çabuk gelişip serpilen üniversiteler açtılar: Örneğin 23 Ocak 1553'te Dinbilim, Hukuk ve Özgür Sanatlar gibi üç fakültesiyle açılan Meksiko Üniversitesi. 1574'te buna Tıp Fakültesi ve 1580'de de bir yerli dili kürsüsü eklendi.

1557'de açılan Peru'daki Lima Üniversitesi, Güney Amerika üniversitelerinin ilkidir Eğitim programları, Salamanca ve Alcala'daki en iyi İspanyol üniversiteleri düzeyindeydi. Kuşkusuz 16. yüzyılda Meksiko Üniversitesi'nin öğrencileri, yalnız İspanyol kolonilerinin çocuklarından ya da memurlardan oluşuyordu. Bununla beraber, Başkası'nı anlamaya hazır, ehliyetli, eğitilmiş insanlar yetiştirmekte hizmeti dokundu. Kabul etmek gerekir ki, dünyanın bu bölümünde Kızılderililerin haklarına yeterince saygı gösterildi ve bu tarihten itibaren ırklarının

yokedilmekten kurtulması sağlandı.

İspanyol tarihçi Altamira şunu yazabildi: "Daha şimdiden iki Amerika'yı işgal eden halkın yarısından çoğu -İngiltere ve Birleşik Devletler'e ait topraklar dışında- bu yörelerin eski efendilerinin torunları sayılabilir, öyle ki, hemen her tarafta, Kızılderili ve melezlerin sayısı, safkan Avrupalılar'dan yüksektir." (R. Altamira, *Historia de Espana* (İspanya Tarihi), c. II, s.435).

İspanyol bölgesinde misyonların ilerlemesi, fetihleri yakından izliyor. Kolomb'la başladığı, Antil'lerden, Venezuela'ya, o zamanlar Yeni-Granada diye anılan Kolombiya'ya, Ekvator'da Quita'ya, Peru'ya, Şili'ye, Arjantin'e ve güneyde, Brezilya'yı Portekiz'e bırakarak, aynı zamanda Meksika'ya, Kaliforniya'ya ve Florida'ya kadar çıkıyor.

Bu şekilde gönderilen misyonerlerin sayısını bilmiyoruz, ama Kardinal Cisneros, 1516 tarihli bir emirnameyle hiçbir geminin misyoner almadan İspanya'dan ayrılmasını yasaklamıştı. Papa VII. Clementi de, I. Carlos'un ricası üzerine 120 Françesko, 70 Domeniko ve 10 St. Jérôme tarikatı keşifinin aynı zamanda Yeni Dünya'ya gitmelerine izin verdi.

Portekiz, dünyanın Batı'ya açılışında İspanya'dan önce davranmıştı. Aynı yıl bir Kongo kralı, Dom Joas de Sylva (Orman Don Juan'ı) adıyla din değiştirip Hıristiyan oluyordu.

Trente Konsili'nden biraz önce, 1541'le 1544 arasında, yeni inanca derinlemesine bağlanan ve ülkede Katolik dinini sürdürebilecek rahipler yetiştirmek üzere bir seminerin temelini atmak isteyen Kral Alfonso ölüyordu. Bundan sonra misyoner atılımı, hızını kaybetmişe benziyor ama, Afrika'nın bu bölgesinde bırakabileceği izlerin ne olabileceğini bilmiyoruz.

Portekizli Françesko ve Domeniko tarikatı mensupları da dünyanın başka yörelerinde iş başındaydılar: 1510'da Alfonso d'Albuquerque'nin Hindistan'da karaya ayak basmasıyla birlikte, Bombay yöresinde Goa'da. Goa, 1534'ten beri bir piskoposluğun merkeziydi, 1547'de Malakka'da bir başka piskoposluk daha kurulmuştu. Sonra da Angola, Gine, Doğu Afrika, Madagaskar.

Cizvit'ler, Goa'da, Koçin'de, Basseyn ve Kilan'da kolejler kurdular. Moluk adalarında, Sokotra adasındaki Malakka'da ve Balıkçılar kıyısında ve de Yeni Dünya'da Bahia, Porto, Seguro, Spirito Santo, San Vicente ve bugün Sao Paulo olan Pratininga'da çaba gösterdiler. Etkileri, genç yerlilere verdikleri talimatlar, Portekiz kolonilerinin baskılarını ılımlandırmaya olanak tanıyordu: Koşullu olarak salıverilmiş kötü insanlar. Bu misyonerlere yıllıkların, günlük fıkraların, tarihlerin yayınlanmasını borçluyuz. Batı'nın bilmediği bu dünyanın arşivi, bir de dilbilgisi kitapları ve öğrendikleri dillerin sözlükleri ve son olarak halklar üzerine yapılmış uzun incelemelerin özetlerinden oluşan pek çok belge, kuşkusuz Başkası'nın varlığı ile ortaya çıkan ahlâkî sorun, Kilise tarafından ilk kez açık-seçik ortaya kondu.

V. Carlos, 1542'de "daha önce tanınan *encomiendos* (yükümlülük belgesi)'ları geçersiz kılan ya da kısıtlayan" *Leyes Nuevas* (Yeni Yasalar)'ları yayınladı. Bu önlem, Bartholomeo de Las Casas adında, 1514'de Paskalya'dan sonraki yedinci pazar günü yortusunda bir *encomiendero* (yükümlülük belgesi) ile kölelerini azat eden ve daha sonra ömrünü yerlilerin savunmasına dayanan -ırkların eşitliği ilkesinin ilk şampiyonu- ve heykeli pek çok şehirde hâlâ onurlandırılan bir Domeniko tarikatı mensubuna yakıştırılır.

Kendisi, Cisneros'lu Kardinal Francisco Cimenes'e -1516'dan itibaren Castilla valisi- bir dizi memorandum vererek, "Yerli topraklarını, Tanrı Buyrukları'nın beşincisinden sonuncusuna kadar olanlarının çiğnendiği bir ekin amanı haline getiren canî sistemi"ne karşı çıkmıştı.

Onun karşısında da, hümanist, Aristoteles'in *Siyaset*'inin en başarılı Latince çevirisini gerçekleştiren yazar diye tanınan, V. Carlos'un vakanüvisi ve hükümdarlık papazı, Sepulveda'lı Juan Gines dikiliyor. Bu kilise adamı da, Aristoteles'e dayanarak, "akılları gelişmemiş kişilerin (...) doğaları gereği diğerlerinin köleleri olduğunu" ve "barbarları uygarlaştırmak için kuvvete başvurulabileceğini", destekliyordu. V. Carlos da Yerliler Konseyi'ni aydınlatmak üzere bir dinbilginleri ve hukukçular cuntasını 1550'de toplantıya çağırdı.

Tartışma sırasında Sepulveda, insan doğasının altında kalmış Kızılderili'lerin köle olarak dünyaya geldiklerini, insanları kurban ettiklerine göre, onlara karşı savaşmanın yasallığında ısrar etti.

Bu zıtlaşma, kuşkusuz tarım işçilerine karşı davranışların düzeltilmesindeki ağırlığı daha da arttırdı. *Encomiendas*'ların sömürüsü, 17. yüzyılda frenlendi.

Konan ilkeler bir kere daha Batı'nın düşünce tarzında, doktrin biçiminde organize oldu, çıplak ve silâhsız Başkası ile karşı karşıya gelme, bu halkların hukukunun doğmasına yolaçtı: Domeniko tarikatından Francesco de Vitoria (1480-1546), Meksiko Üniversitesi'nde ünlü derslerini düzenledi: *Relectio Priorde Indis Recenter Inventis et Relectio Posterior de Indis, Sive de lure Belli Hispanorum in Barbaros* ölümünden sonra, 1557'de Lyon'da yayınlandı.

Bunlar tam olarak Kızılderililerin *Magna Carta*'sı diye adlandırıldı." (bak. Leopold Willaert'in *Histoire de l'Église*'inden (Kilisenin Tarihi), c. 18, s.443 ve diğer sayfalar).

Elli yıl sonra Suarez "Hıristiyan ulusların bütün üstünlük hukukunu olduğu gibi inkâr ediyor,". "Barbar" halklar üzerindeki koruyuculuk hakkını kısıtlıyor ve Hıristiyan olmayanlar üzerinde imparator ya da papanın sözde otoritesini reddediyor. Oysa 7 Ekim 1462'de II. Pius köleliği *magnum scelus* ilân etmişti -III. Paulus'un kesin *Pastorale officium*'u (29 Mayıs 1537), yasaları çiğneyenlere karşı aforoz tehditleri yağdırarak köleliği ve soygunları mahkûm ediyor. *Altitude divini consilii* bağıtı (1 Haziran 1537) şu "cimrilikleri ve haksız ihtiraslarının dürtüsüyle (...) Doğu ve Batılı Kızılderililer'e (...) Avrupalılara hizmet vermeleri için hayvanlara davranıldığı gibi muamele edilmesi gerektiğini söylemeye cüret eden şeytanın papazları"nı damgalıyordu.

Daha sonra V. Pius din değiştirmelerin derine sızarak gerçekleştirilmesini tavsiye edecek ve misyonerlere ülkenin dilini öğrenmelerini ve yerlilerden bir papaz sınıfı oluşturmalarını önerecekti. 16. yüzyılın sonundayız.

Gelecek yüzyıllarda olaylarda Vatikan'ın olanca gücüyle desteklediği ilkelerden net bir gerilemeye tanıklık edecektir.

"Kızılderili, bir babanın hem yumuşaklığına hem de otoritesine muhtaç bir çocuğun durumunda bulunuyor; konumu tam 'sefillik' diyor konsiller. Moral açıdan yetişkinliğe erişmiş değil ve erişmesi de yakın sayılmaz.

"Şili'nin Santiago piskoposu, Kızılderililer'in hiçbir dinsel kült ve düşünceleri olmadığını açıklıyor." (önceki aynı kaynak, s.110).

"Bir zaman ilişkisinde Kızılderililer hakkında batıl inanç, büyücülük, putatapıcılık suçlamasına rastlamamak olanaksız." (ön, aynı kay., s.110, bak. C. Bayle, *El culto del Santisima en Indios* (Kızılderili'lerde Kutsal Kült), Madrid, 1951, *"Biblioteca missionalia hispanica"*, seri B, c. IV).

Uzak-Doğu'da, 1659'daki ilk rahipler için çıkartılan propaganda amaçlı *Instuctions* (Yönergeler)'den çok uzaktayız:

"Bu halklara tapınma yöntemlerini, örf ve âdetlerini değiştirmek için her türden çaba ve öğütten kaçının. Aslında Çinlilere, Fransa, İspanya ya da İtalya veya Avrupa'nın herhangi bir bölümünü sokuşturmak kadar saçma bir şey olabilir mi? Sizin onların arasına sokmanız gereken bu değil, kötü olmamaları koşuluyla, dinsel tören usullerini ve âdetleri ne filizlendiren ne de bozan imandır ve tam aksine, bunların korunmaları gerekir."

Gerçekten de etnolojik düşünce, Başkası kavramı, daima belirli bir siyasal "iklim" yansıtmıştır.

Başkası -vahşî ya da barbar- bir insan yaratığı olarak kabul edildiğinde, özel bir biçimde incelenecektir, çünkü, bundan dolayıdır ki, üstü kapalı olarak hecelediği, düzenli bir dili -bir dilbilgisi- bir tür dünya kavramı ve insanın dünyadaki yeri -bir dini- ve en sonunda, bir sosyal örgütü ve demek ki bir "mantık" sahibi olduğu kabul edilir. Yetişkin bir insan yaratığı olmadığı, "bir çocuk durumunda bulunduğundan, Başkası, bir İlkel, insanlığın köklerinin, bir çıkış noktasından, 'Uygarlık' düzeyine bu ada lâyık tek düzeye, Batı Uygarlığı'na alıştıran ve aşmak zorunda kaldığı uzun yoldan önceki halinin tanığı fosil haline gelecektir."

I. François'nın saltanatından beri, Fransızlar hemen aralıksız Kuzey Amerika kıyılarına yolculuk

ettiler. "Bu diyarların bütün yabanileriyle ticaret yaptılar: Kanadalı'lar, Mikmak'lar, Surikaw'lar, Gaspez'yenler, Etekemen'ler, Alürukiaw'lar'la. Florida'dan Labrador ülkesine kadar küçüklü-büyüklü bütün limanları ziyaret ettiler." (*Voyages du Sieur de Champlain*, (Beyzade de Champlain'in Gezileri), I. kitap, 16. bölüm, Paris, 1613.) Bu geziler Başkası ile daha sık karşılaşmalara ve dolayısıyla gözkamaştırıcı anlatılanlarda söylenenlerin şüpheyle karşılanmasına yolaçacaktı. 1604'te Fransız misyonerlerinin Akadya'daki -Yeni Fransa- ilk Fransız yerleşim merkezleri ve Kızılderililer'in tanınmaları konusundaki önemli katkılarını küçümseyemeyiz: Mikmak kabilesinden yaklaşık otuz çocuk Port-Royal'a ait Ermiş Françesko'nun dilenci tarikatından rahiplerince açılan seminerde yatılı olarak bulunuyordu. Burada din ve Fransızca eğitiminin ilk başlangıcını alıyorlardı. Gerçek bir asimilasyon politikası izleyen Richelieu, Hıristiyanlığı kabul edene Fransız vatandaşlığı haklarını tanıyordu ve Colbert de aynı politikayı yeniden ele aldı.

Bu girişimleri vurgulayan yapıtların en tanınmışı, kuşkusuz F.-X de Charlevoix'nın *Histoire de la Nouvelle France* (Yeni Fransa'nın Tarihi)'dir. Paris'te, 1744'te 3 cilt, 1746'da 6 cilt olarak yayınlanmıştır: Irokuaw'lar arasında bir başka benzer misyoner örgütü, Paraguay'daki *Reductions* (İndirgemeler) örneğindeki gibi, ancak önemli bir farkla faaliyet gösterdi; buradaki Fransızlar, Kızılderililer'in arasında yaşıyorlardı. Çok geçmeden Colbert, birarada yaşamaktan da ötesini isteyecekti. "Vahşiler"in Fransızlaştırılmalarını (bak. *De la Diversité des Actions et des Façons de Faire des Français et des Européens et des Sauvages* (Fransızlar, Avrupalılar ve Vahşiler Üretmenin Eylem ve Biçimlerinin

Çeşitliliği Üzerine), Thwaits'te, c. 44, s. 176-310).

Ancak o çağda algılandığı biçimiyle "Fransızlaştırma" Hıristiyan köylerinin kurulmasıyla başlarken, başarısızlıkla noktalanacaktı; bu tohumlardan doğan sürgünler, 1702'ye doğru bir filizlenme görecekler di.

Böylece kabileler topluca, Abenaqaw'lar gibi Hıristiyanlığı kabul ettiler ve 1724'te P. Rasle'ın katledilmesine kadar da hiç çatlaksız bir sadakat gösterdiler (bak. C. de Rochemonteix, *Les Jésuites en Nouvelle-France au XVIII. siècle* (18. Yüzyılda Yeni-Fransa'da Cizvit'ler), c.II, s.12-19). Daha başka Kızılderililer de 1665'ten itibaren Büyük Göller bölgelerinde, ayrıca Wisconsin, Missisippi, Ohio ve İllinoyas'lar arasında, St. Joseph nehri boyunda yerleşen misyonerlerin çevresinde gruplaşıyorlar.

Etnolojik düşünce tarzının oluşumunda öncelikle önemli bir olguya değinelim: Gözlemcinin kişiliği ve Başkası'nı arayışın derin nedenleri.

Kuşkusuz bu anlayışın son amacının Başkası'na Katolikliği kabul ettirmek olduğu eklenecek. Öyle olsun, ama her şey dikkate alınırsa, kısa ya da uzun bir zaman süresinde bu din kabul ettirme girişimleri, başarıya ulaşmış-ulaşmamış olsun, aynı zamanda Batı'nın kendisini de Başkası'na, kaçınılmaz bir kültür şokunun şiddetini yumuşatma endişesi içinde, tanıtma girişimleriydi de ve bunun sebep-sonuçları da iyi bilinir.

Recueil des Lettres Edifiantes des Missionnaires da la Compagnie de Jésus (İsa'nın Birliği Misyonerlerinin Yapıcı Mektupları Derlemesi)'nin okunması, her etnolog için vazgeçilmezdir ve bu sayede en azından seçilmiş "alan"la ilişkili *Lettres* (Mektuplar)'ın varlığından haberdar olur.

Kanada Kızılderilileri arasında altmış yıldan

fazla bir zaman geçiren rahip Julien Garnier'nin gözlemlerini dikkate almamak zordur.

"Barbar halkların örf ve âdetleri hakkında yazanların, anlatılarının çoğunda, onları bize, hiçbir din duygusuna, hiçbir Tanrısallık bilgisine, kült diye benimsedikleri hiçbir eşyaya sahip olmayan insanlar gibi çiziştirdiklerini büyük üzüntüyle gördüm. Ne yasaları, ne iç güvenlik polisi, ne hükümet şekli olan insanlar gibi tanıttılar, tek kelimeyle, sadece insan biçiminde yaratıklar gibi. Bu bir hatadır. "Aynı şekilde, rahip Lafitau da, *Moeurs des Sauvages Americains Comparées aux Moeurs des Premiers Temps* (Amerikalı Vahşilerin Örf-Âdetlerinin İlk Zamanların Örf-Âdetleri ile Kıyaslanması)'nda (Paris, 1724), masalsı anlatıları sözkonusu ediyor.

Bu yapıt ilk kez, hiç kuşkusuz yazarının klasik kültürü sayesinde genel etnoloji alanını açıyor. Aslında birlik ve yayılma sorunları burada ortaya atılıyor.

Amerika nasıl ve kim tarafından iskân edilebildi? Mantıklı bir karşılaştırmalı bir bilimsellik, buna yanıt olarak ortaya çıkıyor: "Amerika'nın Yunan anakarasını ve Adalar'ı saran Barbar'lar tarafından iskân edilmesi" öne sürüldü. (Altıncı Bölüm).

Bachofen'den çok daha önce jinekokrasi adını verdiği anaerkil sistem, birçok halklar arasında ortaya çıkıyor. (Beşinci Bölüm). Tahta yakın akrabalar arasında, yeğenlerden amcalara doğru geçiş - ona göre- bu jinekokrasi'nin ya da kadınlar imparatorluğunun bir tür devamıdır (Beşinci Bölüm) ve buna başka örnekler de veriyor.

Böylece, "Karaib'lerde kadınlar da asla kocaları ile birlikte yemek yemiyorlar; onlara adlarıyla asla seslenmiyorlar, onlara köleleri gibi hizmet ediyorlar (...) kocalarından tamamen farklı bir dilleri var, bir

olasılıkla Aravak kadınları gibi."

Gözlemlenen olaylarla bu paralellik Herodotos gibi güvenilir bir yazarın naklettiği gelenekler, etnolojik düşüncenin hazırlanmasında önemli bir anı vurgular (bak. Herodotos, I. kitap, n. 146, Aravak kadınları üzerine).

Rahip Lafitau, *huscanawa* (c.I, s.263) adı verilen dine giriş tören ve geleneklerini çok iyi betimlerken, daha da ileri gidiyor. Aynı şekilde, Kızılderililerin ve diğer uygarlıkların mistiğinin sembollerinde, hatta Hıristiyan dininin temelinde arayacak bir düşünceyi de izleyebiliriz -buna ilk örnekleri bile diyebiliriz.

Lettres Edifiantes (Yapıcı Mektuplar)'ın okunmasını öğrenim açısından zengin kılan, birlikte kaldıkları -üç uzun yıl boyunca- misyonerlerin bu halkların dilini öğrenmeleriydi.

Rahip Lafitau, Amerikan Kızılderililerinin dilleri üzerine bir toplu bakış veriyor: "Bizim bildiğimiz dillerden çok uzak diller: Kendilerine yakıştırılan yoksulluğa karşın, zengin diller ve bizden farklı bir ekonomileri olduğu halde, büyük güzellikleri de eksik değil."

Bu alanda ciddî, iyi toparlanmış, etnolog olabileceklerin emrine amade malzemeye sahibiz; daha yeni yapıtlara onur kazandıracak desenler; müzik âletleri, şatafatlı silâhlarla, sürekli bir kesin betimleme endişesi.

Bu çalışmaların sunduğu bir başka ilginç yön de, Batı uygarlığı dışındaki insanlığın geçirdiği derin bir değişikliği dikkate alması: Modern zamanların özyapısallığı olan kültürel şok burada, en azından başlıca etkileriyle betimleniyor.

I. Batı'nın Buluşması

Çin'de 1663'te Hıristiyanların sayısı 115.000 iken, 18. yüzyılın sonunda 200.000'i geçmişti. Çin'in siyasal geleceği bakımından önemli bir olgu: Okumuşların zıddına alçakgönüllü kimselerdi, misyonerler de dört bin yıldır edinilen bilgilerin durgunluğunu hayretle belirtiyorlar (önceki aynı kaynak, s.635). Zayıf sonuçlara ve kabul edilen pek çok başarısızlıklara ya da mütevazi din değiştirmelere rağmen, damgasıyla Çin düşünce tarihini etkileyen ve geleceğini hazırlayan dev bir yapıt gerçekleştirilmiş oldu.

17. yüzyılın sonunda Hindistan'daki misyonerlerin bir bölümü, dillerin, sözlü geleneklerin ve edebiyatların incelenmesiyle, çeşitli Hint kültürlerini anlamanın gerekliliğine inanmışlardı. 1664'ten başlayarak, rahip Heinrich Roth, Roma'ya ilk Sanskritçe dilbilgisini gönderiyor. Paris'te, Kral'ın kütüphanecileri Doğu Asya'nın en önemli metinlerini biraraya getiriyorlar: 1718'den beri Kral'ın kütüphanecisi olan Rahip Bignon, ağırlığı misyonerler aracılığı ile sağlanan Hint ve Uzakdoğu'nun yapıtlarından bir kaynak oluşturuyor. Sanskrit dili, Cizvit rahiplerinden Le Gac, Calmette ve Pons tarafından inceleniyor; Tamil ve Telegi dilleri üzerine araştırmalar daha ileri götürülüyor. Tibet'teki Mont-Carmel tarikatı mensuplarının yapıtları, Paris Yabancı Misyonları'ndan rahip Dubois'nın, İtalyan Cizvit papazı Desideri'nin anıları daima yararlı şekilde başvurulan kaynaklar.

1735'te Paris'te, rahip de Halde'ın yönetiminde, *Description de l'Empire du Milieu et de la Tartarie Chinoise*" (Orta İmparatorluk ve Çin Tataristan'ının Betimlemesi) başlığı altında bir derleme

yayınlandı. Rahip Goubil aynı dönemde *Histoire de Gentschiskan et de Toute la Dynastie des Mangoux, ses Successeurs Conquérants de Chine* (Yentçiçkiyan ve Bütün Mangu Hanedanının, Çin Fatihleri Haleflerinin Tarihi) (Paris, 1739) adlı tarih araştırmalarına girişiyor; Sacy tarafından yayınlanan bir de *Traité de Chronologie Chinoise* (Çin Kronolojisi Kitabı); sonra da *Mémoires Concernant L'histoire, les Sciences, les Arts, les Moeurs, les Usages, etc. des Chinois par les Missionnaires de Pékin* (Pekin Misyonerleri Tarafından Çinlilerin Tarih, Bilimler, Sanatlar, Âdetler, Uygulamalar vs.'leri Üzerine Anılar) (Paris, 1777-1814-1816, öncelikle rahip Amiot'nun yapıtı) var.

Kilise, misyonerlerinin çabalarının başarısızlığına çok erken karar vermiş olsa bile, gerçekleştirilen ve her biri, etkilerinin değerlendirilmesi zor kültürel bir şok yaratan girişimleri dikkatle belleğinde tutmalıdır: Misyonerlerin, dili ve armağanlar dağıtmaya kadar çevreyi tanımalarını kolaylaştıran bu alıştırma pedagojisi, *Relations* (Anlatılar)ın sözünü ettiği geleneksel ritmleri bile değiştirebilecek bir keman ezgisine kadar maddenin tekniklerini başkalaştırabilirdi.

18. yüzyılda, Detroit'te, İllinois ve Arkansas misyonlarında, birarada yaşamak, Fransızlarla Kızılderili'ler arasında bir kaynaşma getiriyor. Dahası, Sainte-Anne (Kaskakyas) misyonunda Kızılderili'ler Fransızlar gibi giyiniyorlar (bak. rahip Heinrich, *Revue de l'Histoire des Colonies Françaises*, (Fransız Kolonilerinin Tarihi Dergisi), Misisippi'nin yukarı havzasında ilk Fransız konaklamaları, 2. yıl, 1914, s.221-230).

"Avrupalıların ticaretleri vahşîlere eski âdetlerinden çok şey kaybettirdi ve geleneklerini değiştir-

di (...). Bu âdetleri ve gelenekleri burada değişmelerinden önce halleriyle ve atalarından aldıkları biçimleriyle inceliyorum." (Rahip Lafitau, önceki aynı kaynak, c.I, s.58).

Aslında Kanada, Batılı güçlerin bir savaş alanı haline geldi; Fransa ve Hollanda, araya soktukları Kızılderili halklarla karşı karşıya geldiler: Böylece Fransızlara düşman Iroquaw'lar, Hollandalılar tarafından silâhlandırıldıktan sonra, 1649'da Fransızlar tarafından silâhlandırılan Huron'ları katlettiler.

18. yüzyılda etnolojinin doğacağı sıralarda, pek az anakaranın yakasını Batı'nın kültürel şokundan kurtarabildiğini farketmemiz gerekir. Kuşkusuz yalnız Aydınlanma yüzyılının düşünürleri, bazen uzun yüzyıllardan beri dinsel tarikatlar tarafından sabırla yürütülen araştırmaları ve araştırmalar değilse bile topladıkları materyeli ihmal ederek, "İlkel Dünya" üzerine kendi kendilerine kafa yordular: Uzun yıllara, hatta bazen bir ömür boyuna yayılan ve kılı kırk yaran gözlemler. Bütünüyle ele alındıklarında, bu yapıtlar, o çağın filozoflarının düşüncelerinden, hem de fersah fersah ileridir.

Lettres Edifiantes (Yapıcı Mektuplar)'dan yola çıkarak, 20. yüzyılın başındaki "büyük sistemler"den iki yüz yıl önce, bir düşünce doğabilirdi. Bu da Batı felsefesinin yanılgılarını önleyebilirdi.

Ancak bu çabalara paralel bir düşünce tarzı gelişiyor ve bu da, onların yabancısı. İster sistematik düşmanlıktan, ister cehaletten kaynaklansın, bunun yaratacağı dolambaç, pek çok çıkmazın kökenini oluşturacaktır.

Masalsı deniz yolculuklarının canavarları, görünüşleriyle ya da -aydınlanmış- düşünürlerin kıvılcımlarının ortaya çıkışı ile, olanca bütün şekilsizlikleri beraberinde, istemeyerek bile olsa- yeniden gö-

rüleceklerdi.

Demek ki olay, bir kere daha Başkası'ndan uzaklaşmadır ve sağlam tanıklıkları reddeden Batı düşünce tarzını belirleyecek, çalışma odalarının kapitoneli sessizliğinde doğmuş düşlerle, kimin tarafından yayıldığı bile bilinmeyen öykülerin okunmasıyla yetinecektir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÖKLERİN PEŞİNDE

Felsefî düşünce tarzı, özellikle Aydınlanma yüzyılından başlayarak, insan yaklaşımında, olaylar yerine, düşünceye verdiği öncelikle dikkati çekiyor.

Bundan böyle "araştırma", filozofların düşüncelerini doğrulamak zorunda. Gözlemlenen olaylar dikkatle taranıp eleniyor: Moda olan sistemlerin en saçmasına girebilenler, benimseniyor; bunlardan uzaklaşanlar, reddediliyor. Gözlemciler, gezginler, düşünürlerin onayını alırlarsa övülüyor, "salonlar" tarafından inkâr edilirse, düzmecilikle suçlanıyorlar.

16. yüzyılın sonundan beri yeni bilim, insanoğlunun yaratıkların ölçek basamağındaki ve evrendeki yerini saptayarak, onun kendine tutkunluk iddialarını hiçe indirmeyi kendine adeta iş ediniyor. Biricik ve benzersiz bir serüvenin efendisi olmak yerine, on binlerce başka canlı molekül arasındaki canlı moleküllerden sadece biri haline getiriliyor.

Gerçekte bunları kabul ettiren, savların bilimsel değeri değil, Batı'nın bütün tedirginliklerinin inkârcısı, güven verici karakterleridir.

Buna karşılık bilim, evrenin efendisi, kendi alın yazgısının efendisi, evreni gönlünce biçimlendirmeye muktedir olduğunu söyleyerek, insanın gururunu coşturuyor.

16. yüzyıl filozofları gezi öykülerini incelediklerinde, ilk günahtan arınmış, bâkir, her türden hiçbir dinsel yaşamı bile bilmeyen bir insanlığın izleri-

ni arıyorlardı ve tek amaç da, dinsel tavrın olumsal karakterini ve bütün insanlık serüveninin temelsizliğini göstermekti.

İşte misyonerlerin raporları, Meksiko Üniversitesi'nin dinbilimcilerinin çalışmaları ve Roma Kilisesi'nin, Başkası'nın hakları ve Batı'nın görevleri üzerine düşüncesi, böyle silip süprüldü.

I. Avustralya Topraklarının Keşfine Doğru

Aynı zamanda, okyanus yollarının ucunda yeniden düşler görülüyor, en saçma felsefî soyutlamalar karşısında, kanıt yerini tutan düşler anlatılıyor. Oldukça yaygın bir geleneğe göre, ilk insanların dev gibi boyları vardı ve çok uzun ömürlüydüler; Tevrat'taki Yaratılış'ın ve Mısır mitolojisinin devleri, Yunan mitolojisinin Titan'ları ve Kyklop'ları,

Magellan'ın yol arkadaşı Pigafetta, 1519'da Patagonya'da bir devler ırkına rastladığını anlatıyor, Sarmiento bunları 1759'da yeniden bulmuş ve boyları üç buçuk metreyi aşan Patagonyalılar ölçmüştü. Bütün gezginler, Patagonyalılara ortalama yüz elli yıllık bir ömür yakıştırmakta görüş birliğindeler. Bougainville'in Maluin adalarına yaptığı seferin papazı Dom Pernéty, *Relation du Voyage aux Terres Australes* (Avustralya Topraklarına Gezinin Anlatısı)'nın kapak resminde, alafranga giyinmiş, ufaktefek ve perukalı birinin, yanlarında bebek gibi kaldığı Patagonyalılarla armağanlar karşılığında silâh değiş-tokuş sahnesinin gravürünü yaptırıyor.

18. yüzyıla kadar Fransa'da hiç kimse dünyaya elli beş yüzyıldan daha uzun bir ömür yakıştırmayı düşünmüyordu. Filozoflar, dünyaya elli bin yıllık bir yaş biçiyor ve "dünyanın köklerine uzanmak için felsefî çaba" gösterenlerin sayısı da bir hayli

kabarık. O zamanlar "felsefe" sözcüğü, sihirli ayna anlamının yerini tuttuğundan, zaman ve mekânda her türlü gezilere cevap veriyordu.

Delisle de Sales, Mercier ve Mayet'nin işbirliği ile 56 ciltlik anıtsal bir *Histoire des Hommes* (İnsanların Tarihi) yazıyor. Atlantis'ler öyküsü, yapıtın birinci bölümünü oluştururken, bunu da bütün eski tarihin anahtarı haline getiriyor. Buffon bile kendisini buna kaptırıyor. "İlk insanların, günümüzde Dominique Cassini'nin bildiği kadar astronomi bildikleri" dönemi, "insanlık tarihinin en soylu çağı" diye kutluyor. Herder, daha da abartıyor: "İnsanlık mantığı, sanatları ve gelenekleri, ilkel dünyanın kalıntılarından kurtarılmış hazinelerdir."

Rahip Bergier'nin dil ve ilkel bilimler üzerine yazdığı yapıtıyla birlikte, araştırmalar değilse bile, "felsefi" olmak isteyen en azından bir düşünce, bu noktadan yola çıkıyor: 1764'te yayınlanan *Les Eléments Primitifs des Langues Découvertes* (Keşfedilen Dillerin İlkel Öğeleri) ve özellikle Court de Gibelin'in anıtsal kitabı *Le Monde Primitif* (İlkel Dünya). (18. yüzyılın bütün bu incelemesi için Auguste de Flamanc'ın *Les Utopies Prérévolutionnaires et la Philosophie du XVIII. siècle* (Devrim Öncesi Ütopyalar ve 18. yüzyılın Felsefesi)'ne bakınız, Paris, J. Vrin, 1934.)

Bunca hayalperestlik, sonunda bir Atlantid aranmasına ister-istemez varacaktı. 1662'ye doğru çıkan yapıtlar, hayal güçlerini tutuşturuyor. Papa VII. Alessandro'ya, yine Avustralya kökenli bir kilise adamı tarafından adanan *Mémoires Touchant l'établissement d'une Mission Chrétienne dans le Troisième Monde, Autrement Appelé la Terre Australe, Méridionale, Antarctic et Inconnue* (Üçüncü Dünya'da, Başka Bir Adıyla Avustralya Toprağı,

Güney, Antarktika ve Bilinmeyen bir Yerde bir Hıristiyan Misyonunun Kurulması İle İlgili Anılar).

Yazarın adının baş harfleri, J P D G idi (Jean Palmier de Gonneville) ve kendisine "Kızılderili" papazı diyordu (önceki aynı kaynak, s.146).

Bu fikirden de, 1756'da Paris'te Başkan Charles de Brosses ve Tournai ve Montfalcon Kontu, Dijon Parlamentosu'nun Mortier'deki Başkanı tarafından yayınlanan bir *Histoire des Navigations aux Terres Australes* (Avustralya Topraklarına, içinde bugüne kadar keşfedilen yörelerdeki gelenekleri ve üretimleri içeren ve daha geniş keşifler yapmanın yararları ve bir tesis kurmanın faydasının işlendiği, Deniz Yolculuklarının Tarihi) doğdu.

Dijon'lu yazarın *Troité da la Formation Mécanique des langues* (Dillerin Mekanik Oluşumu Üzerine Kitap) adlı yapıtı kendisini rahip Bergier'nin öğrencileri ve "İlkel Dünya"nın hayalperestleri arasına yerleştirse bile, dört bölümlük iki cilt yapıtı, onu zamanın modasına uygun olarak saf evrimciliği alabildiğine ifade ettiğinden, etnolojik öğretinin herhangi bir tarihinde yerini alabilecek *Dissertation Sur les Dieux Fétiches* (Fetiş Tanrılar Üzerine İnceleme)'sine rağmen, kendisini 18. yüzyılın ütopyacıları arasına yerleştiriyor. "Avustralya âleminin insanları, belki de bize evrenin en eski sakinlerinin yaşam ve alışkanlıklarını yansıtıyorlar," diye yazıyor.

Filozoflar, araştırma varsayımları değil, kesin sonuçlar ortaya koyduklarından, konumları bes-belli "aydınlanmış" bir düşünceden yola çıkarak saptanmış, gemicilerin olasılıktan uzak kıtaları keşfetmek üzere yola çıkmalarını, yelken açmalarını gerektiriyor.

Kerguélen, kraldan aldığı emir üzerine bu yeni toprakları keşfetmek üzere, içinde bir grup "bilim

adamı"nın da bulunduğu iyi gemiyle yolculuğa başlıyor. Uzun ve çetin bir yolculuktan sonra, açık denize çark etmeye karar veriyor -dönüş yoluna- hem de filozofların öfkeli itirazlarına karşın. Daha sonra adasından sözederken, "Günlüğümün okunması, adanın sert bir iklim kuşağında (...) bulunduğunu gösteriyor; bu toprağın ya da adanın ekilmemiş, İzlanda gibi çorak ve kısır olduğu, ama ayrıca iskân edilemeyeceği ya da meskûn olmadığı görünür halde," diye yazacaktı. Filozofların entrikası, Versailles'ın buyruğu üzerine, seferin kaptanı hakkında, "savcılık makamı liderleri ve hatta yargıçların kişisel duygularıyla birlikte, sert bir mahkûmiyet" sağladı (Auguste le Flamanc, aynı kaynak, s.152).

Bu arada şunu da belirtelim ki, 18. yüzyılda gerçekleşen buluşlar, ne deniz yolculuklarının rastlantılarına, ne de yolcuların öykülerine hiçbir şey borçlu değildir, ama filozofların tahminlerine, düşlerine aittir. Bougainville'in, Avustralya denizlerinde bir sömürge kurmak üzere demir alıp yelken açarken, beraberlerinde aziz Benoît tarikatından garip bir din adamını da götürmesi, anlamlıdır: Daha sonra Swedenborg'un öğrencisi olacak ve Avignon'da bir "Aydınlanmışlar" tarikatı kuracak olan Dom Pernéty. Ömrünün son yıllarını da, Avustralya âlemini ve onun "Doğa İnsanları"nı, devletin ilkel ırkını keşfetmeye çalıştıktan sonra, felsefe taşını[23] ve uzun ömür iksirini bulmaya adayacaktı.

Bu Aydınlanma yüzyılının filozofları, Başkası üzerine ve en sonunda farklı uygarlıklara ait oldukları kabul edilen insanlar üzerine kendi kendilerine soru yönelttiklerinde, bütün amaçları İncil'in dedi-

[23] Madenleri sözde altına dönüştüren taş, eski deyimiyle haceri felsefi (çn).

ğini çürütmekti. İlkel insan iyi yaratık olunca, ilk günah kavramı da bir saçmalık halini aldı: Bundan da çok çiğnenmiş evrimcilik yolunu yeniden keşfettiler. "Bütün halklar yüzyıllar boyunca, bugün Afrika'nın güney kıyılarındaki, birçok adalardaki ve Amerika topraklarının yarısındaki insanlar haline geldiler. Bir tür "dürevsellik"ten yola çıkarak, denizcilere, Kerguélen ya da Bougainville'e en azından yol göstermedilerse, "ilkel devler ırkı"nı ve "yasa koyucu bilgeler"i keşfetmek için yerkürenin hangi bölümünü araştırmak mümkün olacaktı ki. Araştırmaları, aslında bilimsel açıdan kendilerinden üstün, bir kargaşa döneminde rehberlik edebilecek aydınlanmış yaratıklarla, meskûn bir gezegeni umutsuzca aramak peşindeki 20. yüzyıl insanlarından pek de farklı değildi.

Ancak aynı 18. yüzyılın başında, rahip Ximenez birader, Mayas-Quiché'lerin kutsal kitabı Popol-Vuh'u bulup, çevirisini yapmıştı; bunlar Quiché'li bir bilge tarafından, kendi dilinde, ama Latin harfleriyle kaleme alınmış, uluslarının bin yıllık geçmişe sahip gelenekleriydi. Bir öğretinin, bir evrendoğumun, dünya içinde insanoğlunun yeri kavramının anlaşılması için ortak ölçüsü olmayan bir metin. Court de Gébelin'in *Le Monde Primitif* (İlkel Dünya)'sı ve *Les Langues Primitives Restituées* (Yeniden Düzeltilmiş Diller)'i ile beraber.

Ama kuşkusuz Aydınlanma yüzyılının filozofları bunu algılamaya hazır değillerdi.

II. Linné ya da İnsanoğlunun Bir Sınıflandırılması

Aydınlanma yüzyılı için insan, rastlantı ya da kozmik güçlerin kör eyleminden doğmuş doğa ürü-

nünden başka bir şey değildi: Tek kanıtı Antik Çağ olan usculuk yüzyılları boyunca da, yeniden tekrar tekrar ele alınan bir tez.

O zaman yeni insan ırklarının yavaş yavaş yaratılması olası görülüyor. Ormanlarda kökeni bilinmeyen "vahşî insanlar" bulunmadı mı? Orangutanlardan sözederken Jean-Jacques Rousseau şöyle yazıyor: "Belki de daha doğru araştırmalardan sonra bunların insandan başka bir şey olmadıkları bulunacak." Voltaire de, "Sakallı Beyazlar, yünle kaplı Zenciler, yeleli Sarı derililer ve sakalsız insanlar, aynı insandan gelmiyorlar", diye onaylıyor.

Ve şöyle yazıyor: "Çok değil, daha geçenlerde Paris'te süt gibi beyaz, burnu Japonyalılarınki gibi biçimlenmiş küçük bir hayvan gördüm. Bu hayvan, insan diye çağırılıyor, çünkü sözetme yeteneğine sahip, belleği, biraz akıl denen şeyi ve bir tür siması var." De Pauw, *Recherches sur les Americains* (Amerikalılar Üzerine Araştırmalar)'ında (1795) bu olayı beyaz ırkı siyah ırkla birleştiren bir zincirin halkası gibi dikkate alıyor. Aslında bu, albinos (akşın) bir yarı siyahtı.

24 Mayıs 1707 'de İsveç'in Smaland eyaletindeki Roeshult şehrinde dünyaya gelen Carl von Linné, bu felsefî görüşlerle kötü gerçekleştirilmiş gözlemler bolluğunda, bir iletken tel görüyor. 1789'da Lyon'da yayınlanan bir *Systema Naturae per Regna Tria Naturae Secundum Classes, Ordines, Genera, Species, Cum Characteribus Differentiis, Synonimis Locis* (Doğabilim Sistemi) yazdı. "Kökenleri bilinmeyen bu vahşî insanlar" hakkında hiçbir bilgisi yok, ama bunların dosdoğru maymundan geldiklerine inanıyor ve bilimsel olarak hepsini adlandırıyor (s.21):

Mammalia Primates

1. Primates

Dentes primores incisores: Superiores IV paralleli Mammae pectoralis binae

Bu karakteristik anatomi verilerinden sonra, bir sınıflandırmaya geçiyor.

1. Homo Nosce te ipsum ("kendi kendini tanı") Homo Sapiens. *Homo diurnus varians* cultura loco Homo ferus. *Tetrapus, mutus, hirsutus* (bunlar gözlenebilen özyapılar: Dört kol-bacak, dilsiz, kıllı)

Juvenis ursinus Lithuanus, 1661

Juvenis lupinus Hassiacus, 1544

Juvenis ovinus Hibernus, Tulp Ops. IV.9

Juvenis bovinus Bambergensis Cametarius, vb.

Linne'ye göre "kendi kendini tanı", bilgeliğin elde edilmesinde birinci derecedir. Buradan itibaren, okur sayfanın altındaki, Aydınlanma yüzyılına tam anlamıyla lâyık fakir bir töresel düşüncelerden oluşan uzun dipnotuna gönderiliyor -Cura valetudinem et Memento mori- "Bağlığına dikkat et" ve "Ölmek zorunda olduğunu düşün".

İnsanlık beş türe bölünmüş: Americanus, Europeus, Asiaticus, Afer ve tamamlamak için de doğal ya da Sanat sonucu ortaya çıkmış canavarlar (cinsel değişiklikler ve kafatasına ait şekil bozuklukları)...

Bu sınıflandırma fizik, fizyolojik karakteristikleri getiriyor ve halkların bir tür psikolojilerini belirten deyimler kullanıyor.

Homo Americanus, dikkafalıdır; *Europaeus*, hafifmeşrep; *Asiaticus*, ağırbaşlı; *Afer*, kurnaz.

Homo nocturnus deyimi de, "Mağara Adamları ve Orangutanlar"ı kapsıyor (önceki aynı kaynak, c.I, s.33).

Bu saçmalıklardan geriye bir şeyler kalacak. Örneğin M. de Pauw, onun hayvan masallarını çü-

rütüp reddederken, Linné'nin yapıtından bir tür evrimcilik çıkartabilmek için kılı kırk yarıp uğraşıyor. *Recherches Philosophiques sur les Americains* (Amerikalılar Üzerine Felsefi Araştırmalar)'ında (1768), (III. bölüm), özel giysiler giyen Şaman'ları, "Florida'nın Hermafroditleri" başlığı altında, erdişilerle karıştırıyor.

De Pauw, V. Kısım, I. Bölüm'de de, "Amerikalıların alıkça dehası"ndan sözediyor.

Buffon canlıları organizmalarının giderek artan karışıklıklarına göre sınıflandırıyor. Carl von Linné, "Doğabilim Sistemi"nde türlerin etiketlerini değişken ölçütlere göre kabul ettiği gibi koyuyor.

Onların yapıtlarının talihi, aslında bu Aydınlanma yüzyılında "filozoflar"ın bütün bilinmeyeni lânetleme isteklerinden geliyor. İnsanoğlunun hayvanlar arasında sınıflandırılması, insan denen yaratığın biricikliğini bir tür inkârdan başka şey değil. Onu Linné gibi *Mammalium Genera* arasına yerleştirmek, bir deha belirtisi gibi değerlendiriliyor, hatta diş yapıları nedeniyle Primat'lar *Cete*'lerden (balinagiller) sonra gelseler bile.

İngiltere'de Adam Ferguson, *History of Civil Society* (Uygar Toplumun Tarihi)'nde (1767) insanlığın evriminin üçlü bölümünü çağlara göre saptıyor: Vahşî, barbar ve uygar; Almanya'da, "Lowie tarafından gerçek etnologların ilki olarak anılan Meiners, insanoğlunun zaman ve mekân içindeki değişkenliğini gösteren ve etnografik bir araştırmalar programı sunan, toplumun kökenleri üzerine çalışmalarını (*Grundiss der Geschichte der Menschheit*) (İnsanlık Tarihinin Temeli) 1785'te yayınlıyor."

III. Etnoloji'nin Doğuşu

Etnoloji, etnografi deyimleri, "bu birkaç otuz yılın eşiğinde (1800'ün bir ve öteki yanında), önce halkların uygarlığa doğru ilerleyişinin tarihini nitelemek için" ortaya çıkıyor (Jean Poirier, aynı kaynak, s.25).

Antropoloji deyimi Kant tarafından 1798'de, "genellikle insan bilimi" anlamında, *Anthropologie in Pragmatischer Hinicht*'inde (Pragmatik Açıdan Antropoloji) kullanıldı: "Vücudunun, ruhunun ya da insan türünün bilimi" (önceki aynı kaynak). Bu, "İnsan Bilimi"nin ya da daha doğrusu insanın incelenmesiyle ilgili bütün girişimlerin, ancak üç yüzyıl sonra yakasını tamamen kurtarabileceği üç korkulu dadı tarafından doğumlarının başlangıcına götürülecekleri demektir.

Bunların birincisi, felsefe, özellikle Aydınlanma yüzyılının felsefesidir.

İkincisi, doğabilimdir.

Üçüncüsü, dalları paleontoloji ve prehistorya ile birlikte, ilk ikisinin haraççısı arkeolojidir.

Kavram apaçık ortaya çıkıyor: Halkların uygarlığa doğru ilerlemesi. İnsan düşüncesine çok çok uzaklardan geliyor. Uruk kalıntılarında, bir metinde bulunan, çağımızdan 2800 yıl ya da biraz daha erkene, 2600 yıl öncesine tarihlenen bir iz, hiç kuşkusuz ilk belirti de değil.

İnsanlar döllendiklerinde ne yiyecekleri ne
mayalanmış içecekleri tanıyordu
Giyinmek için giysileri de tanımıyorlardı
Büyük uzuvları üzerinde yürüyorlardı
(kol ve bacaklar)
Koyunlar gibi otu ağızları ile yiyorlardı

Derelerin suyunu içiyorlardı.

(G. Contenau, Gılgamış Destanı,
Paris, Artistan du Livre, 1939, s.79)

Condorcet, *Esquisse d'un Tableau Historique des Progrès de L'esprit Humain* (İnsan Aklının İlerlemelerinin Tarihî Tablosunun Eskizi)'nde, insanı doğal halinden yola çıkıp hayvan yetiştiriciliği ve tarıma doğru evrim geçirerek ve alfabe yazısına ve Yüzyılın Aydınlanmalarına ne kadar gidişini betimliyor. Cabanis'in 1796'da kurduğu "İnsan Bilimi" üzerine araştırmalar programı da bundan esinlenmişti; dahası, duyumculuk ekolü düşüncesine yakın bu tıp doktoru, Condorcet'nin de kayınbiraderiydi.

Bu "yeni filozoflar" için sorun, toplanan olguları evrimci geniş sentezlere katmaktı.

Hiç kuşkusuz metodolojik ilkeler de Joseph-Marie Gérondo'nun *Considérations Sur les Diverses Méthodes à Suivre Dans L'observation des Peubles Sauvages* (Vahşî Halkların Gözlemlenmesinde İzlenecek Çeşitli Yöntemler Üzerine Düşünceler)'inde işlenmiştir.

J.-M. de Gérando, etnolojik bir yöntem değilse bile, bir Batılı'nın, kendisininkinden farklı bir uygarlığa ait insanlara nasıl yanaşılabileceğiyle uğraşan, "Başkası'nı nasıl tanımalı?" sorusuna yanıt arayan ilk laik kişidir -hem de Oratuar adlı Katolik tarikatına girmesine ramak kaldığı halde. İlk kez katkılı araştırmayı o formüle ediyor: "Vahşîleri tanımak için ilk çare, bir bakıma onlardan biri olmaktır." (önceki aynı kaynak, s.27). Aslında bu da iki yüzyıldır misyonerlerin sürdürdüğü yaşamdan ders almaktı. Ama G.-M. de Gérando aynı zamanda - bunu unutmayalım- *La Génération des Connaissances Humaines* (İnsan Bilgilerinin Üremesi)'nin de

yazarıdır. Bu açıdan Başkası, Ben'in (Ego) karşıtipinden başkası değildir. Zevkle altı çizilen farkları, "uygarlaşmış insan"ın kimliğini de ortaya çıkartıyor. İnsanlığın, çetin bir yolu geçerek ve galibi hep aynı -çağlara göre- uygar kişi, geçtiği aşamaları yansıtan bir fosil tanık değilse: Yunanlı, Romalı, Aydınlanma yüzyılının vârisi, ama Batılı ya da Batı'nın girişine kabul edilmiş biri.

Court de Gébelin'den bu yana insanlığın kalıtının kökenlerini "araştırmak" yöntemi, hiç değişmeden kaldı; aslında yazarların yakınlıklarına göre yaptıkları seçimlere bağlandı. Diderot'nun *L'Encyclopédie* (Ansiklopedi)'si bile "Hint" bölümünde, "belki de bilimler Hint'te, Mısır'dakinden daha eskiydi", diyor. 1802-1803'te Paris'te kaldığı kısa sürede "Sanskritçe öğrenen" Friedrich Schlegel de, Köln'de evrensel tarih üzerine verdiği derste şunu onaylıyor: "Hepsi, mutlak hepsi Hint kökenli" (bak. Léon Poliakov, *Le Mythe Aryen* (Aryen Mitosu), s.191). Hint'in eski sakinlerinin Avrupa'yı sömürgeleştirmeleri, Hegel'in düşüncesinde "çürütülemeyecek" bir olguya dönüşüyor (*Die Vernunft in der Geschichte* (Tarihte Mantık), s.158 ve sonrası). Böylece deyimin Kant'varî anlamıyla filozofların rüyasından, kendilerine - sözde insanlığın en yüksek değerlerini taşıyan atalar yakıştırmak dileğine bağlı bir "antropoloji" doğuyor.

O zaman iki akım ortaya çıkıyor: Hint-Avrupa kökenli ırkın büyüleyici kökeninin ve insanın hayvan kökeninin araştırılması. İkisi de saflıklarını ve iddialarını kanıtlayamadan çekip gittiler.

1836'da Jacques Boucher de Crévecoeur de Perthes tarafından ortaya atılan varsayım, bu özel çerçeve içinde yeralıyor. Abbeville Yarışma Derneği önünde sunduğu bildirisinde, İnsan'ın yokolan me-

melilerin çağdaşı olduğunu doğruluyor. Varsayımının bilim dünyası tarafından benimsenmesi yirmi yılı aşkın zaman aldı, ama yine de resmî bilginlerin uyuşukluğu ve klasik fikirlere bağlılıkları hatırlanırsa, kısa sayılır.

İnsan tarafından biçimlendirilen taşların bir işe yaradıkları, bir işlevleri olduğu çok çabuk belirlilik kazandı. Boucher de Perthes'in deyimiyle, tufan öncesi zamanlarda bu insanların bir dilleri, sosyal bir yapıları ve ilkel inançları olması gerekirdi.

Prehistoryanın kurucusu, Condorcet tarafından 1795'te saptanan birinci aşamayı kanıtlarıyla göstermekten başka bir şey yapmamıştı -ama Aydınlanma Yüzyılı'nın hiç kanıtlara gereksinimi var mıydı?- Ateşli tartışmaların konusu yontma çakmaktaşlar değildir, ne de *De L'industrie Primitive des Arts à Leur Origine* (Başlangıcında Sanatların İlkel Endüstrisi Hakkında) cilt I: *Antiquités Celtiques et Antediluviennes* (Kelt'lere ve Tufan öncesine ait İlkçağ Yapıtları), bu tartışmaların kökenidir, ama daha çok Boucher de Perthes'in, İncil'in kronolojisini -açıkça- tartışma konusu haline getirmesidir. Kimse buna böyle bir önem vermiyordu. Ama "tufan öncesi" deyimi ortadaydı. "Akılcı" düşünce - "İlerici" düşünce- ile, bir dönemin sımsıkı yerleşmiş düzeniyle bir kilise arasındaki mücadele çağında, Abbeville Yarışma Derneği'nin ünlü üyesinin bir tarafı tutmaması olası mıydı?

IV. Bedensel Antropolojiden Irkçılığa

1840'da Anders Retjius kafataslarını inceleyerek, başla ilgili göstergeyi -kafatasının boyuyla eni arasındaki oran- hazırlıyor.

Stockholm Bilimler Akademisi önünde kafatas-

larının morfolojik bir sınıflandırılması üzerine bildiriler sunuyor ve bunları, uzunkafalılar (dolikosefal) ve kısakafalılar (brakisefal) diye ayırıyor ve alt çenenin biçimine göre de, alt-gruplar belirtiyor: Çıkık çeneliler ve dik çeneliler.

Fransa'da Paul Broca'nın araştırmaları bu alanda özellikle önem kazandı ve 1847'de Célestin'ler mezarlığından çıkartılan kafataslarının incelenmesiyle yürütüldü. 1859'da Paris'te Antropoloji Derneği'ni kurdu ve Tracadero sarayındaki Etnografi Müzesi'ne dönüşecek Etnografi Okulu'nu 1876'da tesis etti; o da Etnoloji Enstitüsü ile tamamlanacak İnsan Müzesi halini aldı. Bu kökenlerden yola çıkarak, İnsan Müzesi'nin yönetim bakımından neden Doğa Tarihi Müzesi'ne bağımlı olduğunu da anlıyoruz.

Paris Antropoloji Derneği'nin önemli bir makalesinde, "Kraniyolojik (kafatasına ait) ve kraniyometrik (kafatası ölçümüne ait) Talimat'ta, Broca, kırılabilir ve kemik kalıntılarının toplanması ve korunmasında izlenecek yöntemleri açıklıyor ve çeşitli ölçümlerin alınış noktalarını betimleyip, kullanılacak âletleri belirtiyor.

Pierre-Paul Broca, öğrencisi Paul Topinard ile birlikte ırk tiplerini istatistik bir biçimde tanımlamak istiyordu. Batılı düşünce tarzının gelişimini anlamayı, Paul Topinard'ın önemli bir yapıtına borçluyuz: *L'Homme Dans la Nature-les Dernières Etapes de la Généalogie de L'homme* (Doğada İnsan - İnsan Soybiliminin Son Aşamaları). Onların yöntemi, Roma Üniversitesi Antropoloji Profesörü G. Sergi tarafından uygulandı. Sonuçlarını da iki yapıtta topladı: "İnsanî Çeşitlilik" (1893) ve "Akdeniz Irkı" (1895): Avrupa Halklarının Kökeni Üzerine Bir İnceleme.

V. Bir Ara Söz: Folklorun İncelenmesi

Etnolojik araştırmanın bir de farklı bir yol izleme talihi vardı: Sistemlerin değil, olguların yolunu. Gerçekten de aynı dönem, tam anlamıyla bir araştırma sonuçları olan, çok değerli çalışmaların yayınlandığına tanıklık etti; bunlar da Grimm kardeşlerin çabalarıydı: *Deutsche Mythologie* (Alman Mitologyası)'sı 1835'te Göttingen'de yayınlanan Jacob Ludwig Karl ve 1812'den itibaren kardeşi W. K. Grimm ile birlikte topladığı *Kinder-und Haus-Marchen* (Çocuk ve Ev Masalları)'i. Çıkışlarında varsayımları, İrlanda'dan Tuna'ya kadar bütün cermen ülkelerinde düşünce tarzında bir aynı sistem, bir aynı organizasyonun varolduğuydu. Yüzyıllarının bilginleri tarafından ihmal edilen çocuk masalları, eskinin ve kendi zamanlarının âdetlerini ve yaşam biçimleri gibi olguları toparlayıp derlemeye bağlandılar.

Grimm kardeşlerin yönteminden esinlenerek hazırlanmış daha başka çalışmaların ortaya çıkışını görmek için, bir yüzyıldan daha az bir zaman beklemek gerekti: *Le Folklore de France* (Fransa Folkloru), 1904 ve 1906 yılları arasında çıktı. Yazarı Paul Sebillot (1843-1918), "Halk Gelenekleri Derneği" ve "Dergisi"nin kurucusu.

Grimm kardeşler tarafından çok iyi çizilen bu yol, çeşitli saptırmalara konu oldu ve bunlar çok geçmeden -ve uzun bir zaman için- olayı uygulanamaz hale getirdi. Hepsinden de önce Romantikler, aynı yolu, esinlerinin rastlantısına göre alıp benimsediler.

Önce ilk haberciler: 1697'de yayınlanan "Annem l'Oye'den Masallar"da, belki de klasisizme meydan okumak için, Fransız halkçı esinini arıyor. Sonra,

1760 ve 1763'te yayınlanan -çok tartışmalı- bir çevirisiyle, James Mac Pherson'ın eski Gal'ler dili (Kelt'çenin iki büyük kolundan biri olan) Ers dili ile yazılmış *Poèmes d'Ossian* (Ossian'dan Şiirler)'i geliyor: Ancak çevirmen, şiirlerin özünü hiçbir zaman açıklamadı -ama kim bilir, belki de sözlü bir çeviri derlemiş olamaz mı? Şurası belli ki Gece Öyküleri, romantizmin ilk habercilerinin gözden geçirdikleri destansı koşuklarla E.T.A. Hoffmann ya da Charles Nodier'ninkiler gibi olağanüstü masalları arasında ancak daracık bir eşik bulunuyor.

Aslında folklor ve halk geleneklerinin böylesine zengin bir esin kaynağı, ne yazık ki kötüye kullanıldı -hem de Grimm kardeşlerin örneğine karşın- ve tarih olgusu içinde, anlamsız bölünmelere yolaçarak. En azından yerel bilginlerin, sağlam klasik bilgi eksiklikleri yüzünden, saçma sentezlere kalkışmalarına çanak tuttu.

"Irk" fikrinin niçin o zamana kadar kötü tanımlanıp, bilim adamlarının düşüncelerine, bütün olanaklarla yakalanarak kavranması gereken tek insancıl düşünce gibi kabul ettirildiğini anlıyoruz.

Bu, bilimler tarihine bir kere daha, araştırma varsayımı haline gelen bir önyargının, bir Schlegel'in onaylarından, Broca'nın istatistiklerine ve Sergi'nin sonuçlarına kadar, bütün imkânlar kullanılarak ve bütün olası kanıtlar seferber edilerek kanıtlanacaktı.

Demek ki bilim dünyası "ırk" fikrinden yana, böylece -ve uzun bir zaman için- folklor incelemesini küçümsüyor.

19. yüzyılın o son döneminde, bunun başlıca iki nedeni var. Daha 1857'de J. C. Nott ve G. R. Gliddon insan ırklarının çokulusçu olduğu kuramını, *Indigen ous Races of the Earth* (Dünya'nın Yerli

Irkları) adlı yapıtlarında yeniden doğrularken, İncil'deki tekoluşçuluk kuramına karşı çıkmışlardı.

Üstelik insanlık, tarihinin daha sonra -19. yüzyılın ilk yarısının başlarına kadar- sömürge imparatorlukları diye adlandırılacak döneminden geçiyor. Bu imparatorluklar, Avrupalı büyük güçlerin dillerinin karşılığı: İngilizce, Fransızca, Almanca. Portekizce ve İspanyolca ise, sömürge imparatorluklarının dili olmaktan çıkmış, Orta ve Amerika uygarlıklarının dili haline gelmiş. Danimarka, İzlanda ve Grönland'da yerleşiyor. Son olarak da Rusya, Ortadoğu ve Asya ülkelerinde kurup, yüzyıl boyunca koruyacağı bir anakara imparatorluğunu tamamlıyor.

İmparatorlukların yolladığı memur -yöneticiler, yargıç ve savcılar, karşılarında- o zamanlar gelenekler diye belirlenen -kurallara- dinlere -batıl inançlara- insan hakkında düşünce tarzlarına ve peşinen inkâr edilen, yani incelenmesi olanaksız, insanın dünyadaki yeri görüşüne sahip uygarlıkların karşı çıktıkları olgusunun bilincine vardılar. Belki misyonerler hâlâ Gerçek kavramını getireceklerinden ve ruhları kurtaracaklarından emindiler, ama sömürge memurlarının tek dayanakları, bir tür bedensel temizlik kavramı ve maddî teknik kökenli yeni aletlerin yaygınlaştırılması mantığı ile sınırlıydı.

Pek çok kimse de -Batı'da etkin biçimde yayılmakta çok zaman alan- demokratik idealin bir kuşağın yetişmesi süresinde okul sayesinde kolayca ihraç edilebileceğini düşünüyor.

Evrimcilik fikri doğal olarak sömürgeciliğin laik dini haline gelmiş -zamanın modası pragmacıların deyimiyle, doğru olduğundan yararlı, yararlı olduğundan da doğru diye benimsenmiştir. Bir kere da-

ha dert, anlamak için araştırmak değil, ama önyargıya dayalı felsefe sistemlerinin doğruluğunu kanıtlamaya yönelmiştir: "İnsanlığın evrimi"ni çiziştiren geniş sentezlerin yardımıyla, bunları zorla kitleye kabul ettirmek.

Gustave Klemm (1802-1867) başlıca yapıtı *Allgemeine Kulturgeschichte der Menscheit* (İnsanlığın Genel Kültür Tarihi) ile, -hayvan yetiştiriciliğine geçmeden önce -avcılık, balıkçılık toplamayla yaşayan, sonra da eskiden Yunanlıların dediği gibi "öğütülmüş ve yoğrulmuş yaşam"la, yani tarımla geçinen ilkel bir insanlığın görünüşünü ele alarak, evrimci görüş açısına katılıyor. Klemm'in özgünlüğü, koleksiyonunu yaptığı âlet ve silâhların incelenmesiyle, özellikle ilgilenmesi. İki bölümlük bir *Allgemeine Kulturwissenschaft* (Genel Kültür Bilimi) yayınlıyor: *Werkzeuge und Waffen* (Araçlar ve Silâhlar) (Leipzig, 1854) ve *Das Feuer, die Nahrung, Getranke, Narkotika* (Ateş, Besin, İçecekler ve Narkotik'ler) (Leipzig, 1855). Klemm'in kültürü tanımlaması; gelenekleri, istihbaratı, zanaatları, savaş ve barış zamanlarında özel ve kamu yaşamını, bir de dini, bilimleri ve sanatı kapsamına alıyor.

İnsanlığın gelişmesinde o da üç aşama saptıyor: Vahşî hal (*Wildheit*); boyun eğme (*Zamheit*); ve özgürlük (*Freiheit*).

Eğer Boucher de Perthes âletlerin ve kullanımlarının evrimini başlatmışsa, *Traité da Philosophie Positive* (Pozitif Felsefenin Kitabı) adlı yapıtı altı cilt halinde 1830'dan 1842'ye kadar yayınlanan Auguste Comte da, başka pek çoklarından sonra insan aklının evriminin üç aşamasını saptadı.

Bu durumda bilginlere de toplanan olguları, "metafizik çağı", "teolojik çağ" ve "pozitivist çağ" diye, alabildiğine kullanışlı ve alabildiğine geniş ev-

rak dosyalarına yerleştirmek kalıyor ve sonra da gerektiğinde bunlar, Taş, Tunç ve Demir "Çağlar"ı ve Klemm tarafından saptanan dönemler halinde üst üste konma övüncüne sahipler.

En sonunda varılan sonuç, 1859'da Darwin tarafından yayınlanan "Türlerin Kökeni" ve bunu izleyen, *anlamlı başlıklar taşıyan çalışmalardır.*

Armand de Quatrefages de Bréau, 1861'de Doğa Tarihi Müzesi'nde verdiği, "Antropoloji Kursları İçin Açılış Konuşması"nda, insanın incelenmesinde anatomi ve fizyolojinin öneminin altını çiziyor. Ama -diye de ekliyor- doğabilimciler nasıl hayvan etnolojisini incelemek zorundaysalar, antropologlar da insanın yaşam tarzlarını, zihinsel davranışlarını ihmal edemezler ve dolayısıyla buna uygulanan bütün bilim dallarını dikkate almalıdırlar.

1867'de yayınlanan "Antropolojinin İlerlemesi Üzerine Rapor", antropolojinin ek bilimleri olarak sayılanları dikkate alıyor. Daha başka çalışmalar da büyük sentezler listesini tamamlıyor: "İnsan Türü" (1877), "İnsan Irklarının Genel Tarihi" (1899) ve E. J. Hamy ile birlikte 1875 ve 1879 arasında yayınladığı *Crania ethnica* (Etnik Grania).

Broca'nın dostu ve çalışma arkadaşı Joseph Deniker, "İnsanımsı Maymunlar Üzerine Anatomik ve *Embriyolojik Araştırmalar*"a kalkışıyor ve insanı, insanımsı primat'lardan ayıran farkların, bu sonuncularla gerçek maymunlar arasındaki farklardan daha az belirgin olduğunu onaylıyor. 1900'da "Yeryüzünün Irkları ve Halkları"nı yayınlıyor ve insan türünde otuz kadar ırksal karakter sayıyor.

Birleşik Devletler'de, W. Z. Ripley, 20. yüzyılın başında aynı türden çalışmaları, 19. yüzyılın düşünce tarzının devam çizgisinde sürdürdü: "Irk"ı aramak ve "insanın soyağacını yeniden çizmek". O

andan itibaren antropoloji deyiminin kapsadığı çeşitli alanların, etnoloji ve etnografi alanlarından daha kötü ayrıldığına tanıklık ediyoruz.

Bedensel antropoloji bir süre prehistorya ile birleşiyor ve eksik halkası hiç olmayan ilk kafatasından, *homo sapiens*'inkine kadar, aralıksız bir dizi oluşturmayı düşlüyor. Bu girişimler arasında Zuckerman'ın: *Functional Affinities of Man, Monkeys and Apes* (İnsan, Maymunlar ve İnsansı Maymunların İşlevsel Yakınlıkları) (1933); Wiener'in: *Blood-group and Transfusion* (Kan Grubu ve Kan Nakli) (1943)'ni belirtmek gerekiyor.

Keşifler tarihi, bu varsayımı destekler gibi görünüyor ve sebep oldukları zıtlıklar, Broom tarafından, *Finding the Missing Link* (Kayıp Bağlantıyı Bulmak)'ta (Londra, 1950) anlatıyor.

Yeni Darwin'ciliğin görüş noktası, G. G. Simpson'ın iki yapıtında açıklanıyor: *Tempo and Mode in Evolution* (Evrimde Tarz ve Mamul) (1944); *The Meaning of Evolution* (Evrimin Anlamı) (1950).

VI. Etnoloji ve Arkeoloji

Etnoloji, kıyaslamaya dayalı bir araştırma yöntemi olarak, arkeologlara, kazılarının sonuçlarını daha iyi yorumlamak fırsatı verebilirdi. Ancak elimizde çok az örnek var. Petrograd (eski Leningrad), İmparatorluk Arkeoloji Komisyonu'nun yayınları bu konuda açıklayıcı bir başlık taşıyor: "Herodotos'un İskit Antik çağı" (1866-1873). Ama 19. yüzyılın o son döneminde, milliyetçilik akımları gemi azıya alırkan, her araştırmacı kendi ülkesine itibarlı atalar yakıştırmak için elinden geleni ardına koymayacaktı. Oscar Montelius, İsveç hesabına: *The Civilization of Sweden in Heathen Times* (Putpe-

restler Çağında İsveç Uygarlığı); *British Barrows a Record of the Examination of Sepulchral Mounds in Various Parts of England* (İngiltere'nin Çeşitli Yörelerinde Gömüt Kalıntılarının İncelenmesinde Britanya Eski Mezarları) ile, İngiltere hesabına, rahip William Greenwell ve George Rolleston. İtalya'da Gastildi ve Stroebell, göl sitelerini inceliyorlar. Baron von Sacken, Avusturya'da Tunç çağı'nın, Halstatt'ta ortaya çıktığını açıklıyor; V. Gross ve E. Vangee de, İsviçre'de. Bu alanda çağın en dikkat çekici buluşu, Heinrich Schliemann'ın, Homeros'a atfedilen metinlere dayanarak, Truva sitini gün ışığına çıkarması oldu - ve belki de resmî bir uzman olmadığından.

VII. İtibarlı Atalar Arayışından Üstünlük Savına

Bedensel antropoloji, evrimci prehistoryanın ve halkların psikolojisi girişimlerinin biraraya gelmesi sonunda etnik bir üstünlük arayışını kışkırtıyor -ve bütün önyargılar gibi- bunu bilimsel temellere dayandırıyor. 1980'de Bade Büyük Dukalığı'nda askere alınanların kafataslarını ölçen Otto Ammon, dolikosefallerin sayısının, köyden gelenlere oranla şehirlerden gelenlerde daha yaygın olduğunu saptıyor. Bunu tamamlayıcı bir dizi ölçümden sonra, sosyal açıdan en üstün sınıfların, dolikosefaller, diğerlerinin, kırsal kesimden gelenlerin, brakisefal olduklarını farkediyor. Bunun üzerine de deha ve uyum sağlama becerisinin, kalıtsal etkenler olduğu inancını ifade ediyor: Toplumun görevi, geliştirmeyi kolaylaştırmaksa, en iyilerin ortaya çıkmaları ve diğerlerinden yakayı kurtarmanın çaresi bulunmalıydı.

Bu durumda sorun -peşin çözülerek- edinilen niteliklerin kalıtımı gibi ortaya çıkıyor. Almanya'da Auguste Weismann, Virchov ve Haeckel'in öğretilerini izliyor. Daha da sonra, 1896'da, C. Lloyd Morgan, *Habit and Instinct* (Alışkanlık ve Güdü)'de, benzer kanıtları yeniden ele alıyor: Belirleyici etkenler bu durumda besin, kalıtım ve çevredir. Burada bir başka köhneliğe daha rastlıyoruz: "İklimler".

Fransa'da G.-V. de Lapouge, 1896'da "Sosyal Seçimler"i yayınlayarak, Avrupa halkını üç grupa ayırıyor: -Kuzeyliler- en iyileri -dolikosefaller, genellikle Protestan, sarışın, cesur, girişken;- sonra Alp'liler, brakisefal, esmer, sakin, genellikle Katolik, evcimen, iyi vatandaş, ancak ilericiliğe ve her türlü sosyal değişikliğe karşı; -son olarak Akdenizliler geliyor: Ufak-tefek, esmer, mezosefal. Lapouge, çağının Avrupa'sında her şeyin alt sınıf ırklarının sarışın Kuzeylilere karşı bir savaşamında dizildiği sonucuna varıyor. Ona göre en iyisi, soyarıtımı seçimiyle, yeni bir aristokrasi yaratmak (bak. aynı yazardan "Arî Irk, Sosyal Rolü", 1899).

En ünlü arkeologlar, keşfettikleri bulguları, önyargılarına göre yorumluyorlar. Örneğin Salomon Reinach diye biri, 1893'te çıkan "Doğu Serapı"nda, ilk Akdeniz uygarlıklarının değerlerini Şark'tan değil, Kuzey'den aldıklarında ısrar ediyor; Sergi de, *La Stirpe Mediterranea*'da (1895), bir Akdeniz ırkının, kara Afrika'dan yayıldığını onaylıyor. Bu iki örneğin, farklı yazarlar tarafından benzer olgulardan yola çıkarak vardıkları sonuçların öznel özyapılarını göstermekten başka bir değerleri yok - çoğunlukla olguların kendileri de alabildiğine sınırsız ve keyfi seçilmiş ve toplu koşulların dışında sunulan şeyler.

Çağlarının düşüncesine bulaşmaktan başka bir şey yapmamış Batılı bilginleri, çok modern bir de-

yim olan ırkçılıkla göstermek, saçma olurdu. O zaman bunlara, "olağanüstü" anlatıları, çeşitli kavimler üzerine saçma-sapan yargılarıyla dolup-taşan Jules Verne gibi, halkın anlayacağı dille yazanları da katmak gerekirdi.

Batılı bilimsel düşünce, allak-bullak bir tarihsel iklimin yansıması. Beyaz ırkın üstünlüğü bütün alanlarda onaylanıyor, bütün "büyük sergilemeler"de var. Sömürgecilik, ırklar hiyerarşisinin ve "aşağı" uygarlıklar karşısında "Batı'nın görevi"ni kabul eden insancıl bir düşüncenin -o çağda sosyalist düşünce- kurumlaşmış şekli. Ama şu 20. yüzyıl sonunun bütün "Üçüncü Dünya'cılık"tan sonra, hiçbir başka temeli yok.

İnsanlığın köklerinin araştırılması, daha uzun bir zaman, bütün sosyal bilimlerin amacı olarak kalmaya devam edecek.

Maddeci bir 19. yüzyılın bütün tedirginliğinin ağırlığı altında Batı, insanlığın orta yerindeki biricikliğinin nedenlerini, kendi kendine bilinçsizce soruyor. Evrimci kuram, hâlâ -ve bütün alanlarda- tek akla uygun gelen yol gibi görünüyor. Kırılganlığını, ırabilim-ortacılığının (etnosantrizm) saflığını yine ve hep kanıtlarla beslemek gerekiyor.

Engels, "Aile, Özel Mülkiyet ve Devlet'in Kökeni" kuramını inşa etmek için, Lewis H. Morgan'ın 1877'deki bir yapıtından alınmış örneklerden yararlanıyor: *Ancient Society or Researches in the Line of Human Progresse From Savagery Through Barbarian to Civilization* (İnsanlığın Vahşilik'ten Barbarlığa İlerleyiş Çizgisinde Eski Toplum ya da Araştırmalar) -öyle bir yapıt ki sadece adı, başlı başına bir manifesto ve 1840 ile 1870 arasında "toplanmış" olgulara dayalı. Ancak bu, çağdaş düşünürlerin -en azından yapıtlarının yayınlandığı tarihe göre çağ-

daş-, Engels'in yapıtını alıp onun otoritesine sığınmalarına engel değil.

Morgan'ın yapıtının "ilkel komünizmin materyalist çözümlenmesi açısından büyük önem taşıdığı" şeklinde kabul edildiğini vurgulamak, eğlendiricidir. SSCB Bilimler Akademisi, "Bilimsel Düşüncenin Klasikleri" dizisinde, yapıtın bir çevirisini yayınladı. Morgan, insanlığın İlerleme'ye doğru izlediği tek çizgide, inançlı bir yandaş oluverdi. Ona göre, "İnsanlığın deneyimi, hemen hemen aynı yolları izledi". Bu öngerçekten yola çıkarak, bir "ilkel" durumdan başlayıp -kanıtlanamayan, ama öyle varsayılan- hayvan yetiştiriciliği ve tarımla akraba bir barbarlıktan geçip, pazar kapitalizmine -çoğunlukla kölelikçi- varacak bir derebeyliği de aşarak, işbiricilik diye benimsenecek, ne olursa olsun bir şeylere varmak temeline dayalı bir sosyalist antropoloji bina etmek kolaydır: Tanrısal hak hükümdarlığı ya da -gerçekleştiği gibi- proletarya diktatörlüğü.

Artık burada bir bilimsel araştırma sözkonusu değil, ama bir dinin temelinin atılması gündemde - yani insanın dünyadaki bir tür kavramı ve yeri.

1871'de yayınlanan Morgan'ın yapıtı, *System of Consanguinity and Affinity* (Kan Akrabalığı ve Nikâh Akrabalığı Sistemi) ("Smithsonian Reports"tan, cilt XVII), dünyadaki tüm akrabalık adları dizinini betimlemeye yönelik bir girişim. Aslında burada 139 sistemi sunup çözümleyebildi. Haklı olarak sosyal nedenlerin, bu sistemlerin temelini oluşturduğunu söylese de -bu da gereksiz bir yinelemeye benziyor- aile şekilleri arasında bir hiyerarşi aramak için, tartışmasız bir evrimci olarak yolunu devam ettiriyor; *agami* (gizli döllenimli) ya da grup tarafından düzenlenmemiş ve hoş olmayan yakınlıklardan, beraberliğin aynı yaş sınıfından kişiler arasın-

da sınırlandığı, aynı kandan aileden, sonra baba tarafından çapraz kuzenler arasında evliliklerin geldiği birleşmelerden, babaerkil aşamaya, sonra da özel mülkiyetin çanak açtığı tekeşliğe kadar.

Edward Westermarck'ın 1891'de yayınlanan *The History of Human Marriage* (İnsan Evliliği Tarihi) de aynı bakış açısında yerini alıyor. Westermarck, şeflerin yönelttiği maymun topluluklarından yola çıkıp, dışardan evlenmeye ve akrabalar arasında evliliklerin yasaklanmasına varıyor. Robertson Smith'ten *(Kinship and Marriage in Early Arabia)* (Erken Arabistan'da Akrabalık ve Evlilik) örnekler alarak, oldukça zayıf bir biçimde aynı gruptan, birarada oturan topluluk üyeleri arasında evlenmelerin yakışıksız olduğu duygusunun filizlendiği sonucuna varıyor.

Westermarck bu arada biyolojik bir değinme ekleyerek, aynı kandan olanların aralarındaki evliliklerin türün zararına gelişebileceğini de belirtiyor. Dolayısıyla akrabalar arası cinselliğin yasaklanması, insana özgü, doğuştan gelme, türün korunması güdüsüne bağlı bir duygu. Burada, Darwin ve doğal seçim düşüncesiyle birleşiyoruz.

Bu sorunun yeniden ele alınması için, 1962'yi ve Claude Lévi-Strauss'un tezi, "Temel Yapılar"ı beklemek gerekecekti ve o da, evlilikle maddî varlıkların takasını birleştirerek bir çözüm öneriyor: "Böylece evlilik kurallarının kökeninde hep bir takas sistemi buluyoruz, hatta ancak benzersiz ve gelip-geçici bir yorumlamanın haklı gösterebileceği özelliği olanlarında bile" (aynı kaynak, böl. XXIX: "Akrabalık İlkeleri", s.548). Yapıt, doğru olarak, "Lewis A. Morgan'ın anısına" ithaf edilmiş.

VIII. Batı'nın Keşfine Doğru

Modern etnolojinin en emin kurucularından biri de, hiç kuşkusuz gezgin ve yazar P. W. A. Bastian (1826-1905)'dı. 1896'da *Internationales Archiv für Ethnologie* (Uluslararası Etnoloji Arşivi)'nde yayınlanan bibliyografisinde yapıtlarının listesi, iki sayfa tutuyor: Makale ve çeşitli denemeleri. Böylesine bir eseri özetlemek güç. Belki de Bastian için, zaman ve mekânın bir ucundan ötekine benzer durumlarda göğüs germeye olanak tanıyan, aynı amaçlarda kullanılmak üzere yapılmış malzemelerin, inançlar ve jestlerin, âyinler ve tekniklerin benzerliği, insanlığın psişik birliğini onaylıyor denebilir. Halkın bölgesel özelliğini koruma istemi, ancak çevredeki değişikliklerden kaynaklanıyor. Göçler ve etnik gruplar arasındaki ilişkiler, sınırsız karma düşünce biçimleri üretti. Ama insanın düşüncesinde, Bastian'ın *Elementargedanken* (Sade Fikirler) dediği bazı sabit değerler var.

Uygarlık, sonsuz denecek sayıdaki melezleşmelerin ürünü. Bu değişimlerin bazıları yüzyıllar boyunca yaşadı, diğerleri kayboldu. Onun gezilerle çekici hale gelen yaşamı, başlı başına bir serüven romanı.

Bedensel antropolojinin kolaylığından -1859'a kadar gemi doktorluğu yaptığı halde- ve güzellikleriyle ilginç malzemelerden usanç getiren Bastian, inançların incelenmesine dalıyor. Bunun için de en iyi bilgi kaynaklarına başvuruyor ve 1881'de yayınlanan *Die Heilige Sage der Polynesier Kosmologie und Theogonie* (Polinezya Kozmoloji ve Dinbiliminin Kutsal Efsanesi)'ni yazmasına olanak hazırlayan malzemeyi toplamasına yardımcı olacak rahip ve Polinezyalı kabile reislerini biraraya getiriyor.

Yapıtı, evrimce ve yayılımcı akımların çok üs-

tünde, tıpkı başyapıtı sayılan, "Uygar Halkların Etnolojisi" diye çevrilebilecek *Das Bestandige in den Menschenrassen... Prolegomena zu Einer Ethnologie der Kulturwörter* (İnsan Irklarının Değişmezliği... Kültür Sözcükleri Etnolojisinin Önsüzü) (1868, s.49 ve devamı) gibi.

Karl Ritter ve von Humboldt'un araştırma varsayımı, onun için *Geographische Provinzen* (Coğrafya Bölgeleri)'in bir tanım girişimi oluşturuyor: Sınırları hep hareketli: sürekli biçimde çeşitli kültürel akımların gelip geçtiği paylaşım bölgeleri (bak. Bastian, 1886'da yayınlanan *Zur Lehreden Geographischen Provinzen* (Coğrafya Bölgelerinin Öğretisi).

Zaman içinde kendisinden sonra gelen bilginleri, Bastian'ın halefleri gibi görmek güçtür, onlar da düşünce tarihinde eski doğrusal evrimcilik temasını sürdürdüler.

1861'de J. J. Bachofen, Stuttgart'ta *Das Mutterrecht* (Ana Yasası) (kötü olarak Anaerki diye çevrildi) -ve Henry Main de Londra'da *Ancient Law* (Eski Yasa) yayınladı: Aslında her ikisinde de, Batı uygarlığına "ilkeller"den alınan örneklerle desteklenmiş bir yaklaşım sözkonusu. Temel fikir de, çağdaş toplumumuzun kökünü bulabilmek için insanlığın -varsayımsal- bir başlangıç durumuna kadar çıkmanın yeterli olacağı. Bachofen, Strabon'un, "bütün insanlar, dini icat edenlerin kadınlar olduğunu kabul ediyorlar" diyen bir uyarısından dayanak alıyor. İlginç, ama hayli kötü ifade edilmiş bir fikir. Aynı yıl, Henry Main çok farklı bir tema geliştiriyor; insan topluluklarının ataerkil kökü temasını ve bunu yaparken Roma Hukuku'ndan, Tevrat'tan ve genellikle de -Batı düşüncesinde henüz zihinsel sıkıntılarının üstesinden gelememiş olan- Hint-Avrupa halklarından örnekler alıyor.

Bu insanoğlu filozoflarının ilginç yönü, yalnız Batı'nın köklerini araştırmaları, insanlığın diğer kesimine, Uygarlık yolunda basit bir tür başlangıç gözüyle bakmaları.

Batı kurumlarının köklerinin araştırılması, elbette bir endişe belirtisi; Batı'yı yöneten yasaların kusursuzluğu, uyulan gelenekler ve alışkanlıklar üzerine bir tür kendini sorgulama.

Artık her yazarın, insanın kökleri hakkında kendi imgesini yansıttığı bir döneme varmış bulunuyoruz. Uzaklarda bir çağda, altın çağ, henüz "tanrıların sükûneti"ne yakın *insanlığın* şafağının bir tür nostaljisini devam ettiriyordu. 19. yüzyılın sonları geldiğinde, yani sömürgeciliğin iyice yayıldığı anda, doğrusu "ilkeller"i -muzaffer Batı'nın dışına itilmiş, o ilerlemenin unutturduğu insanları- pek dikkate alacak kadar yeterli kan ve karanlık yok. Sürünün sevimsiz birlikteliği, tarihte özel kin besleme hakkı, insanın acımasızlığı ve kör öfkeyle birarada bulunuyor. R. Steinmetz'in *Ethnologische Studien zur Ersten Entwicklung der Strafe* (Cezanın İlk Gelişiminin Bilimsel Çalışmaları)'nda (1894) savunduğu görüş noktası da bu.

Her zamanki gibi bu sözde köklerin dilsiz tanıkları, "ilkeller", "Taş Devri'nde kalmış insanlar", bu durumda da henüz yeterince incelenemedikleri için pek iyi tanınmayan Avustralya yerlileri.

Evrimci önyargı, onurlu araştırmacıların, arkeolojik ve etnolojik kaşiflerle aralıksız çürütülen yargı hatalarını biriktirmelerini sürdürüyor. Etnoloji, *henüz kararsız temelleri üzerine oturur oturmaz,* en çok on yıllık bir süre için geçerliliği olan otorite ilkesinin boy gösterdiği bir kapalı alana dönüştü.

Bizim bu çerçeve içinde sonuçları ağır bir yapıtı yerine yerleştirmemiz gerekiyor ya da daha çok bü-

tün bir düşüncenin kökenini: Emile Durkheim'ın (1858-1917) "Dinsel Yaşamın Temel Biçimleri", ilk kez 1912'de yayınlanmış bir yapıtı ve son yıllara kadar da pek çok dillere çevrilip yeni baskıları yapıldı. Durkheim, Sorbonne'da pedagoji profesörüydü. Sosyolojik yapıtı araştırma alanında bir dönüm noktası oldu: "Sosyal Çalışmanın Bölünmesi Üzerine"; "İntihar, Sosyolojik İnceleme". İnsan bilimleri, bütünüyle ona 1898'de yayınlanan "Sosyolojik Yıl" için çok şey borçlu: Bu, sosyologları, diğer sosyal bilimlerin sağladığı somut verilerle yakınlaştırmayı amaçlayan bir dergi: Tarih, psikoloji ve etnoloji. Bunu yaparken de, Fransa'ya özgü bütün bir düşünce akımına çare getiriyor, sosyoloji, psikoloji ve etnolojiyi, felsefenin ekleri haline dönüştürüyor. Haklı olarak da şunu savunuyor: "Vahşî ya da ilkel denen bütün halklar, tek ve aynı tip bir sosyal topluluk oluşturuyormuş gibi mantık yürütülüyor", ancak sosyal tiplerin ayrımında önerdiği de, sakınmaya çalıştığı aynı doğrusal evrimcilik çizgisinde. Özel inceleme konusu olarak, o da Avustralya yerlilerinin dinini ele alıyor, çünkü başlangıç noktasındaki ve en basit örgütlenme olarak, onlarınkini görüyor: Klan sistemi bir Fransız düşünürünün, başkaları tarafından "toplanmış" olgular üzerine çalışma odasının orta yerinde mantık yürütmeyi algılaması gibi.

Pek çok yazarın hatasına düşerek -aslında hepsinin- geleneksel uygarlıklara yaklaşımlarında yaptıkları gibi kutsalla kutsal olmayan ayrımı yıkıp, ikisini ayırıyor. Akılcılar için elbette Akıl'a karşı bir düşünce sistemine sahip ve saçma diye yargıladıkları inançlar besleyen halkların, maddî açıdan güç koşullarda yaşayabileceklerini anlayabilmek, olası değildir. Sorun, daha geç olarak Bergson tarafından da bir tür saflık ve üzünülecek bilgi eksikliğiyle or-

şamın evriminde bir aşamayı belirtiyor. Aslında bu deyim, John Lang'ın 1797'de işlediği bir çeviri hatasından, Ojibwa'larda her bireyin koruyucu ruhu *manitu*'yu, aynı kabilenin klanlarının koruyucuları ile karıştırmasından kaynaklanıyor. İkinciler, hayvan şeklinde "düşlenmişti". Tylor, "klan totemleri"nin Kuzey Amerika'da evliliklerin kurallaştırılmasında önemli roloynadıklarını gösterdi.

Çoğunlukla dürüst ve ilgiye lâyık yapıt başlıkları, yine de şu etnolojik "pidgin"[24] dilinde yazıldığından, karışıklıklar yaratacaktı -örneğin 1904'te yayınlanan Arnold Van Gennep'in "Madagaskar'da Tabu ve Totemizm"i; hatta 1913'te yayınlanan *Totem und Tabu* (Totem ve Tabu)'da olduğu gibi, topyekûn bir kavram sapkınlığına kadar varanlar gibi -Sigmund Freud'un zaaflarından biri -S. Jankelevitch'in Fransızca çevirisinin altbaşlığı, çok daha açık: "İlkel halkların sosyal yaşamlarının psikanalizle yorumu".

İlkel toplulukların düşünce tarzlarının "gizem"ini çözme girişimleri, kargaşayı daha da yaymaktan başka şeye yaramayacak: Arnold Van Gennep'in "Totem Sorununun Bugünkü Durumu" (1920) ya da Cl. Lévi-Strauss'un 1962'de yayınlanan "Günümüzde Totemizm"i gibi.

[24] Çinlilerle Avrupalıların anlaşabilmeleri için, Çin abecesine uydurulmuş İngilizce (ç.n.).

ALTINCI BÖLÜM

KURAMLAR VE AÇIKLAMALAR

Durkheim gibi Avustralya "totemizm"inden bir dinsel inançlar, sosyal ve ekonomik kurumlar bütünlüğünün aslını çıkartmaya kalkışmak, elbette - hiç itirazsız- gözlemlenecek somut olgulara dayalı hiçbir araştırmaya dayanmadığından, gelip-geçici bir yargıya varmaktır.

Bununla birlikte "totemcilik", kurban incelemesinde bir uzantıya ulaşıyor. *Encyclopaedia Britannica*'da "Kurban" konusunu Robertson Smith yazıyor ve bunun peşini, 1885'te ***Kinship and Marriage*** *in Early Arabia* (Erken Arabistan'da Akrabalık ve Evlilik) ile, 1888-1889 arasında Aberdeen'de yazdığı *Lectures on the Religion of the Semites* (Sâmi'lerin Dini Üzerine Dersler) izledi. Ona göre esas olan, kutsal hayvanın kurban edilmesi ve klan üyeleri tarafından tören biçiminde tüketilmesiydi. Bu fikir Almanya'da *Geschichte des Volkes Israel* (İsrail Halklarının Tarihi) (1884-1887)'de B. Stade tarafından onaylandı. F. B. Jevons da *Introduction to the History of Religion* (Din Tarihine Giriş)'inde (1896) totemciliği, kurban geleneğini, ve topluca yemek yemeyi ele alıp, daha da ileri giderek, bunun -kendine göre- "canlıcı olmayan" dönemden önceki dinsel düşüncenin ilk aşaması sayıyor, yani, "henüz dinden sözedemeden, Evren'in kişiliklendirilmesi".

Bu kuramların kendiliklerinden kuram olmaktan başka bir önemleri yok: Yani bir başka kuram

tarafından, bir başka kurama göre, başka türlü de sıralanabilecek olguların özel bir sınıflandırılması. Bununla beraber düşünce adamlarının -kuramcıların- Batı uygarlığının köklerine erişen ellerindeki varsayımlarla olguları diledikleri gibi düzenleyebildiklerini görmek önemlidir.

Robertson Smith, aynı şekilde Birleşik Devletler'de 1887'de *The Blood Covenant* (Kan Sözleşmesi) adlı yapıtı yayınlanan H. C. Trumbull, Museviliği açıklamayı deniyorlar. Trumbull için Hıristiyanlık: Kurban kanına ait akit, İsa'nın havarîlerle birlikte yediği Son Yemek, şarap ve ekmek sunulmasına kadar dayanıyor.

Bu tema, Sir James George Frazer'in -ilk kez 1890'da yayınlanan ve İngilizce'de birçok baskıları yapılan ve düzeltilmiş şekliyle 1913'te yeniden basılan ünlü eseri *The Golden Bough* (Altın Dal)'ın merkezine yerleştirilmiştir; son baskısı 1980'de çıktı ve pek çok da çevirisi yapıldı.

Yazarın tutkusu, bütün dünyadaki "ilkel boş inançlar ve dinler"i incelemekti: Özellikle de "Avrupa'daki boş inançlar"dan hâlâ yaşayanlar ve söylenebilirse zaman ve mekânın bir ucundan diğerine ayakta kalanları, çünkü yazar köylü geleneklerinin anlatılanları kadar, klasik Antik Çağ'ın pek de iyi açıklanamayan dinsel törenlerinden de yararlanıyor.

Bir başka açıdan da, doğrudan doğruya sözlü anketlerle ve soru kâğıtları göndererek Avrupa kırsal kesiminin geleneklerini derleyen W. Mannhardt'a çok özel bir yer ayırmak uygun düşer. Başlıca yapıtları şunlar: *Roggenwolf und roggenhund* (Çavdar Kordu ve Savdor Koloégi) (1865-1866); *Die Korndamonen* (Başak Devleri) (1868); *Der Baumkulturder Germanen und ihrer Nachtbarstamme* (Cermen'lerin ve Komşu Kavimlerin Ağaç Kültürü)

(1875); *Antikie Wald und Feldkulte* (Antik Çağda Orman ve Tarla Kültürü) (1877) ve ölümünden sonra, *Mythologieshe Forschungen* (Mitolojik Araştırmalar) (1884).

Kuşkusuz temel varsayım hâlâ "canlıcılık"; buğdayların ve ormanların ruhları: E. Rohde, daha çok Greko-Latin Antik Çağı'na yönelik yapıtı *Psyche, Seelenkult und Unsterblich-keitsglaube der Griechen* (Yunanlıların Ölümsüzlük İnancı ve Psikolojik Ruh Kültürü) (1881-1896)'de aynı varsayımı yeniden ele alıyor.

Spencer ve Gillen'in Orta Avustralya'da, J. L. Van der Toorn'un, Sumatra'da, W. W. Skeat'in Malezya yarımadasındaki çalışmaları yeni olgular getirmekle birlikte, filozoflar tarafından konulan çerçeveleri parçalıyamıyor, resmî bilimin kuru çamuru ile katılaşmış evrimci yolun dışına çıkamıyorlar.

Herbert Spencer, *The Principle of Sociology* (Sosyolojinin İlkesi) adlı yapıtının büyük bölümünü, "ilkel" inançlara ayırıyor. Yazar için "ilkel" fikrinin içinde, olguların basit biçimde tanınması ve daha çok düşlerle sınırlı dış olayların bir yorumu ağır basıyor: Bir gece yaşamına sahip ben-düş ile, güneşte ortaya çıkan bel-gölge'nin birbirine karışması. Eğer insanın bir çiftçi, bir ruhu varsa, bir tür mantığa göre, hayvanların, bitkilerin, maddî eşyanın da olması gerekiyor. Rüyada görülen ölüler bu durumda yaşam-sonrasının bir kanıtının öğeleri haline geliyor. O zaman da Spencer için tanrılar, geçmişteki büyük atalardan başka şey değiller. Atalara gösterilen saygının, her tür dinsel yaşam şeklinin temelini oluşturduğu sonucu da, buradan kaynaklanıyor.

Canlıcılık - sözcük 1870'de yayınlanan *Researches into the Early History of Mankind* (İnsan Türünün Erken Tarihinde Araştırmalar) adlı yapıtında,

Edward Burnett Tylor tarafından yaratıldı.

The Origin of Civilization and the Primitive Condition of Man (Uygarlığın Kökeni ve İnsan'ın İlkel Durumu) ile 1872'de çıkan *Prehistoric Times* (Prehistorik Zamanlar)'da insanlığın dinsel düşünce tarzındaki aşamaları belirleyen Sir John Lubbock, bu deyimden yoksundu. Aslında dinsel düşüncenin evriminde altı dönem saptıyordu: Tanrıtanımazlık, putçuluk, doğacılık, şamanlık, insanbiçimcilik ve yaradancılık. Geçerken şunu da belirtelim ki, tanrıtanımazlık, zaman içinde, "İlkel komünizm" döneminin, bazı ekonomistlerin rüyasının, töresel fikirlerin yaratılışının bazı tarihçilerinin sevimsiz biraradalığının denk anlamı haline gelmiştir ve yüzyıl sonu sosyalist düşünürlerine göre de, önemli altın çağın bütün öğelerine sahip olacağız.

Kuşkusuz bu girişimler aynı bir düşüncenin çeşitli zamanlarından başka şeyler değildir: Başkasılık kavramının derinlemesine tanınması ve bizim, bunu çözmekteki imkânsızlığımız: Başkası'nda, Batı'da olduğu gibi bir mantık, bir töre, bir felsefe, bir metafizik, bir fikir varolabileceğini kabul etmek. Bunun için yaklaşık bir yüzyıl beklemek gerekecekti, hem de Batı düşünce tarzının bu girişiminin genelleşmesi -bütün araştırmacılara kadar yayılması *mümkün olamadan.*

20. yüzyılın başındaki etnolojik düşünce hâlâ önceki yüzyılın önyargılarına sımsıkı bağımlı, hiç olmazsa başlıca çağdaş düşünürlerin ve onların en azından fikir ustalarının dönemine kadar.

"Zemin"in keşfi -yani bir fikir adamının, Batı'da yabancı bir halkın bağrına gelip yerleşmesi- de, evrimciliğin çürümüş toprağında sımsıkı kök salan önyargıları söküp atmaya yetmedi. O kadar ki, Nil vadisi halkları üzerine 1866'da Londra Etnoloji

Derneği'ne bir bildiri sunan Sir Samuel Baker, şöyle diyor: "Aralarından hiçbiri, istisnasız, yüce bir varlığa inanmıyor ve hiçbir âyin ya da put biçimi tanımıyorlar; topyekûn cahilliklerinden en küçük bir boş inancın ışığı bile geçmiyor. Aklı, sefil dünyasını oluşturan çirkef kadar durgun", (S. W. Baker, *The Races of the Nile Basin*, Transactions of the Ethnological Society of London, 1867, s.231 (Nil vadisi ırkları, Londra Etnoloji Derneği Raporları).

S. W. Baker bir anormallik değil, diğerleri gibi bir olay; düşüncesini söyleyebilmek için iyi koşullara sahip bir gözlemci ve bunu beceremiyor, çünkü çağının ağır basan kanıları, kendisini engelliyor.

Andrew Lang'ın dediği gibi, "Atalara saygıyı bütün inançların anahtarı gibi ele alan kuramcı Yahova'nın kişiliğinde atalardan kalma ululaştırılmış bir zihniyet ya da bir taşa bağlı bir yarı -put görecek- belki bir çöl şeyhinin mezar taşı. Çekingesizce totemizm varsayımını kabul eden kişi, kanıtlarını rastlantı sonucu paraya tapmakta bulacaktır. Doğa olaylarına tapınmanın yanlısı, Yehova'nın bora, gökgürültüsü ve Sina'nın atesiyle ilişkilerinde ısrar edecektir. (Andrew Lang, *The Making of Religion* (Din Kurulması), 1898, s.294.

Daha yakın bir dönemde, Radcliffe Brown, Durkheim'ın düşüncesinden ve Herbert Spencer'in felsefesinden etkilenerek, totemizmi, evrensel bir olayın bir görünüşü olarak tanıtıyor. Ona göre bir toplumun yaşamının her önemli öğesi, törensel bir davranışın merkezi haline geliyor. Av, toplama, hayvancılık ya da tarımla yaşayan halklar, törensel -dinsel- davranışlara, yaşamlarını sağladıkları hayvanları ve bitkileri katıyorlar (bak. A. R. Radcliffe, *The Sociological Theory of Totemism*, Fourth Pacific Science Congress (Totemizmin Sosyolojik Kuramı,

Dördüncü Pasifik Bilim Kongresi, Cava, 1929, III), *Biological Papers* (Biyolojik Belgeler, s.295-309).

Durkheim'ın düşüncesinin takipçisi olan Lévy-Bruhl "alt toplumlar" diye nitelendirdiği geleneksel uygarlıkların düşüncesinin yaratılışını, çalışma odasının sessizliğinde araştırdı (bak. Lucien Lévy-Bruhl *Les Fonctions Mentales Dans les Sociétés Inférieures* (Alt Toplumlarda Zihinsel İşlevler) 1910; *La Mentalité Primitive* (İlkel Zihniyet) 1912; *L'Âme Primitive* (İlkel Ruh) 1927. Ona göre, "ilkeller" in kişilik hakkında berrak bir fikirleri yok: "Büyü" de buradan kaynaklanıyor -bir yaratığın bir bölümünün, yaratığın bütününü etkilemek amacıyla kullanılması-, ve tutarlı her tür aklın temel ilkelerinden habersizler -yani Batı mantığından: Zıtlık da burada, çünkü "ilkeller" için aynı kişi hem bir insan olabilir- hiç olmassa görünüş bakımından -hem de- Batılı mantığı ile erişilmesi olanaksız bir başka düzeyde, bir kanguru ya da bir papağan da olabilir. Bu düşünceden yola çıkarak, dalgalar çıkış noktasındaki zayıflıklarla ölçülemeyecek kadar yoğun bir biçimde zaman ve mekânda etnolojik düşüncenin gelişmesini değiştirerek dağıldı. Oysa Durkheim'ın düşüncesi, eski otoritesine uygun olarak etkiliydi: Yazarının ünü ve sosyal yeriyle güçlenen ilke.

Belki de "İlkel Ruh"un Fransa'da yayınlandığı aynı yıl, "Mantıköncesilik Kuramı"nı çürüten "İlkel Mantık"ın da yayınlandığını belirtmek gerekir. Yazarı Olivier Leroy'nın sağlam bir üniversite temeli -çünkü felsefe doçenti ve siyasal bilgiler doktoruydu- ve Afrika'ya adanmış etkili bir yaşamı vardı.

Ancak resmî bilim, "ilkeller"in "koca çocuklar" olduğuna kárar vermişti, ayrıca -ve bir kere daha- bir misyonerin bizzat kendisi tarafından toplanan ve gözlemlenen somut olgularla vardığı yargının,

"sapkın" bir tezi desteklemeye cüret ettiğine de karar vermişti. Aslında gözlemcilerin önemini sezinledikleri dinsel olay, kendileriyle çeşitli konularda ilişkide bulundukları çok iyi örgütlenmiş toplumların varlığı, Batı'lı düşünürleri rahatsız ediyor.

Batı'nın sömürgeci yayılmacılığı, kültürlü, yönetici, yargıç, öğretim üyesi ve misyonerin, Batı'ya yabancı çeşitli halkların ortasında, yaşamlarının olgunluk yıllarını onlara ayırarak geçirmeleri sonucunu yarattı.

Batılı bilginler açısından toplanıp biriken olguları reddetmek, giderek güçleşiyor. Onlara göre bunları mümkün olan en iyi şekilde, Batı uygarlığı ve mantığının önceliğini sorun haline getirmeden açıklamak gerekiyor.

İlk aşamada, fikir adamları, Batı'nın dışındaki dinler üzerinde bir araştırmayı denemeye kalkarken, kendi uygarlıklarının kutsal niteliğini haklı göstermeye çalışacaklar, bir yandan da kendilerince "ilkel düşünce"nin ayakta kalmasından başka amacı bulunmayan bir dinselliğin son kaynaklarına saldıracaklar.

İşte A. R. Radcliffe-Brown, "din"in işlevinin sosyal birliği sürdürmek olduğunu belirtiyor. Bu nedenle de çeşitli toplum örgütlenmelerine göre değişmesi gerekli: *Structure and Function in Primitive Society* (İlkel Toplumda Yapı ve İşlev, 1952). Burada, Durkheim felsefesinin temeli korunurken, kabul edilmesi giderek zorlaşmış 19. yüzyılın evrimci kuramlarına karşı bir çıkış var.

Böyle bir bakış açısından A. R. Radcliffe-Brown'ın Andaman adaları, Bronislaw Malinowski'nin Trobriand adaları, Evans-Pritchard'ın Nuer'ler üzerine yürüttükleri anketler, tıpkı Forbes'in Batı Afrika'daki araştırmaları gibi, bütün bir kültürel

birlikteliğin öğelerinin birbirlerine bağımlılığını onaylarken, sosyal sistemin incelenmesi üzerinde ısrar ediyor.

B. Malinowski için, bu öğelerin her birinin "işlev"i bir ya da daha çok ihtiyacın karşılanmasına katkıda bulunmak. Bir yandan da sadece sağduyu adına ihtiyaçları onaylamak yerine, göreceli istekların varlığını, haklı göstermek de gerekli.

B. Malinowski tarafından incelenen *Kula* keşif gezileri gibi girişimler, kuşkusuz kuruluş ve ayrıntıları bakımından, büyük bir bankanın borsa işlemleri kadar karışık. Batı uygarlıklarının kurumları ile, geleneksel uygarlıklarda gözlemlenebilen olgular arasındaki tek fark, Batı dışında, şu son yıllara kadar evrensel bir referans ekseni olarak kalan kutsal kavramından geliyor.

Ancak Marcel Lauss'un *L'Essai Sur le Don*" (Yetenek Üzerine Deneme)'si, B. Malinowski tarafından incelenen Kula "tivaret"i ve Kanada'daki İngiliz Kolombiya'sında, Kwakiutl'lar tarafından uygulanan *potlach*'taki[25] genel etnoloji araştırmaları, birbirine yaklaştırılabilir.

Potlach'ın, kapları ve bakırları konu eden bir "itibarlı ticaret" olduğunu ileri sürmeden önce, kapların, bakırların neyi simgelediklerini bilmek ve bunları Kwakutl kızılderililerinin kültürel çerçevesi içine yerleştirmek gerekirdi ve bu asla yapılmadı (bak. Irwing Goldmann, *The Kwakiutl Indians of Vancouver Island*) (Vancouver Adası'ndaki Kwakiutl Kızılderilileri).

30'lu yıllardan başlayarak yeni bir yaklaşım denendi. Etnologlar araştırmalarında psikologlarla,

[25] Amerika yerlilerinde zengin ve varlıklının, kabile üyelerine armağanlar vermesi nedeniyle düzenlenen şölen (ç.n.).

Freud doktrininden esinlenerek ya da Freud'un bahtsız *Totem und Tabu*'sunu dikkate alarak, işbirliği yaptılar. Amaçları, "kültür ve kişilik"i aynı araştırma alanı içinde birleştirmek, böylece kişiliğin oluşmasında kültürün etkisini göstermekti: Oysa bu, herkesin bildiği bir şeydi. Çocuğun doğardoğmaz, toplumun ana-babasına zorunlu kıldığı rol, ailesindeki yeri, önce geveledeği, sonra konuştuğu dil, düşünce tarzını biçimlendiren kategorilerle koşullandığı apaçık belli.

Ruth Benedict, Margaret Mead, G. Bateson, Alan Kardiner gibi etnologlar ve daha pek çokları, bazı psikologlar tarafından Freud'un şüpheli olumlamalarına biçilen evrensel değere karşı çıktılar. O kadar uzağa bile gitmeye gerek yoktu -bazı toplumlarda Oidipus Kompleksi babaya karşı değil, aile reisi rolünü üstlendiğinde dayıya yöneliyor. Bu olguyu kabul etmek, Freud kuramlarının derinlemesine konu edilmesini gündeme getirmekle kalmıyor, ama bunları farklı bir sosyokültürel bütünlüğe uydurmaya dönüşüyor.

C. Kluckhohn gibi başka etnologlar da, ilkel insanların değer sistemlerini incelemeyi denediler. Ne var ki gittikleri alanda topladıkları olgular, önceki yüzyılda ağırlıklı olan evrimciliği temel alan töresel fikirlerin kökenleri hakkındaki en eski kitaplara görüntüler sağlamaktan öteye gidemiyordu. Bu durumda bir "Tanıma" ile ilgili etnolojiden sözetmek gerekli miydi ve her türlü etnoloji girişimi, "tanıma" iddiası taşımıyor muydu?

Bazı Amerikalı araştırmacılar, etnografın tek işinin, bir kültürü, onun üyelerinin gördükleri gibi betimlemek olduğunu, aynı manzaranın, bir gözlemcinin bulunduğu açı, gözlemcinin görüşünün keskinliği, zihinsel yetişmesi olgusuna göre kayıtsız

kalarak dikkate alması gerektiğini kabul ediyorlar.

Başkaları da etnografın, bilgi verici tarafından aktarılan sözlü açıklamadan önce, davranışları gözlemlemesi gerektiğini savunuyorlar (bak. M. Harris, *The Nature of Cultural Things* (Kültürel Nesnelerin Doğası). Böylece, sözleri yerine davranışın incelenmesi değerlendirilerek, mikroekolojik akrabalıkların meydana çıkarılıp ortaya konması aranacak -Birleşik Devletler'de Vayda ve Rappoport'un yaptıkları gibi. Bu yaklaşım biçimi bizi somut içeriğinde hemen hemen tamamen arınmış soyut bir etnolojinin nostaljisine sürükleyecek: Billûr taneleri kadar güzel, onlar kadar duru, bir yığın yerel değer taşıyan yasa: Araştırma alanında yeni aşama -bir kere daha insanın bütün davranışlarını, bütün düşüncelerini hesaba katabilecek- *lex unica.*

Bundan yararlanarak, adeta matematiksel, aslında söz dağarcığı sömürüsüyle "neredeyse matematiksel" denen bir "işlevselcilik"in ortaya çıktığı vurgulanabilir. Gerçekte bir jest, bir nesne, bir nesne üzerindeki süsün anlamını anlamaya çalışırken - çeşitli koşullardaki farklı görünüşlerini ya da temsillerini belirtmek gerekir- mümkünse, hepsini. O jest, o nesne, o süs, ancak o zaman bir denklemdeki bilinmeyenle kıyaslanabilir. Değeri, bir denklemler sistemi içindeki varlığı ile anlaşılabilir. Şurası da belli ki, bu bir kıyaslamadan daha başka şey değildir.

Bilinmeyen bir değişken ya da birçok başka değişkenin fonksiyonu gibi dikkate alınabilir. Kıyaslama burada bitiyor, çünkü açıklama, bir başka plan düzeyine ait: Kendisi de bir belli grubun sosyal ve metafizik kavramlarına bağımlı sembolizm düzeyine. Ortaya çıktığı düzeyde bilinmeyenler olarak, yalnız nicelik ve belli bir numaralama alanlarıyla sınırlı kalan bir cebirsel değerin tam aksine.

20. yüzyılın şu son döneminde, resmî bilim, yaklaşık yirmi yıldır, etnolojik araştırmanın ortaya koyduğu sorunları aydınlatmak için, sözde matematiksel bir dilin arkasına sığındı. Bu formüller ve denklemlerden oluşan sislerin ardında bir kere daha şu saçma rastlantı ve onay ortaya çıkıyor: "Her şey, biraz her yerde bulunuyor, ya rastlantı sonucu ya da aksine, değişmez ekonomik değerlere göre."

Bazı filozoflar çıktı -kendilerine göre- sosyal bilimlerde eksikliği hissedilen bir Newton, bir Lavoisier ya da bir Einstein olmayı düşlediler. Çoğu Lévy-Strauss'un bilgece uyarısını unuttular: "Bu kitapta, çok ciddiye alınırsa hata edilecek mantıksal-matematiksel eğilimli, bir kaybolup bir görünen sembollere başvuruya sıkça dayanan yorumların üzerinden çok daha çabuk gelip geçeceğiz. Bizim formüllerimizle, matematikçinin denklemleri arasındaki benzerlik, tamamen yüzeysel; çünkü birinciler, katıca kullanılırsa, örneklerin birbirlerini zincirleme izlemesine ya da yoğunlaşmasına olanak veren algoritma (uzbilim) uygulamaları değildir. Burada sözkonusu, başka şeydir" (bak. *Le Cru et le Cuit*, Çiğ ve Pişmiş, Paris, Plon Yayınları, 1964, s.38-39).

Bu insancıl sahte matematikler, 20. yüzyıl araştırmacılarının çoğunlukla bilinçsiz kuşkusunu maskelemekten başka bir şeye yaramıyor, bir de yüzyılların resmî biliminden pek az farklı yeni bir eğilim yaratıyor. Kuşku, "etnolojik alanı"ın derin değişikliğinden çok, buna yeni yaklaşım biçiminden doğuyor. Gerçekten de Başkası, Başkasılık ve Başka Yerler'in bilincine varışın aşamalarının her biri, hep saf, bâkir ve temel olanı bulma isteği ile belirlendi: Evrimci zamanın doğru çizgisinden bir çıkış noktası. Bu istek, halkın anlayabileceği dilden yapıtlar ya da dergilerin sansasyon peşindeki yazıla-

rıyla geniş kitlelerin gördüğü Başkası kavramında da yok denemez. Ancak şunu da biliyoruz ki, geçmişlerinin bir döneminde bütün halklar, Batı ile karşı karşıya gelmenin yarattığı şoku yaşadılar. Ama "çok eski" bir kültürün ya da "Taş Devri'nden kalmış" bir toplumun değişiklikleri, ancak yeni kabul edildi. Bazı İngiliz etnologların genellikle bu değişiklikleri, sömürgeciliğin hesabına yazdıklarını belirtmek gerekir. Kuşkusuz sömürgeciliğe geleneksel uygarlıklarla Batı'nın karşılaşma biçimlerinden biri gözüyle bakılıyor: Ama daha başkaları da var.

Folk Cultures of Yucatan (Yukatan Halk Kültürleri) adlı yapıtında Robert Redfield, şehirleşmenin, geleneksel davranışları yıktığını keşfederken, aslında yüzyılın başındaki bir Fransız yazarın, Pierre L'Hermite (Piyer Lermit, Vaiz Piyer)'in - öğretici romanlarda sergilediği- düşüncesini yeniden ele almaktan başka bir şey yapmıyor. Gerçekte olay, insanlık boyutunda bir köy-şehir göçü.

Bu alanda, 1950'ye doğru, İnsan Müzesi'nde bir şehircilik etnolojisi bölümünün kurucusu Fransız etnolog Pierre Chombart de Lauwe'un çalışmaları, çokdallı bir ekibin çabalarını da koordine ederek, daha sıkı bir biçimde yürütüldü. Yine aynı dönemde, New York Üniversitesi'nde de benzer bir bölüm açıldı. 1960'tan başlayarak, Ford Vakfı tarafından finanse edilen *Area Fellowship Programm* (Alan Katılım Programı), bütün dünyadaki çalışmaların sübvansiyonunu yüklendi. Ancak, bazen önemli olanaklarla yürütülen bu araştırmalar, yön değiştirerek, insanın bilgisini desteklemek yerine, peşin kabul edilmiş kuramları ortaya koyuyor.

Örneğin Leslie White, Lewis E. Morgan'a dayanarak, bir "yeni-evrimcilik" öneriyor ki, bunun bütün "yeni"liği yalnız adında. White'a göre evrimin

mekanizması, *peşinen* bir kültürel gelişme diye kabul ettiği çerçeve içindeki enerjinin rolüyle açıklanıyor. Ona göre kültür, adam başına ve yılda zaptedilen enerji miktarı ile doğrudan bağlı olarak ilerliyor. Bu demektir ki, bir nükleer santral tatmin edici bir ortalama gerçekleştirmek için belli sayıda gecekondu mahallesi ile toplanabilir. Sorun, evrim ve kültür kavramını, önceden tanımlamaktır.

Julian Steward, 1955'te yayınlanan *Theory of Culture Change* (Kültür Değişimi Kuramı) adlı yapıtında çokdoğrusallı bir evrimcilik öngörüyor. *Cultural Causality and Law* (Kültürel Sebebiyet ve Yasa)'da, çevre, maddenin tekniklerinin gelişmesi, sosyal ve siyasal örgütlenme arasındaki ilişkileri göstermek kadar, "ideolojik gelişme"yi de belirtmeyi deniyor. Ulaşmak için seçtiği amaç da, çevrenin kullanımı ve sosyokültürel evrimle erişilen düzey arasındaki ilişkilere dayalı bir tipoloji (tipbilim) kurmak gibi görülüyor.

İnsanın bu ekonomici görünümü bizi Bronislaw Malinowski ve onun çalışmalarına yöneltiyor: *Argonauts of the Western Pacific* (Batı Pasifik Argonotları) (1922), *The Sexual Life of Savages in North Western Melanesia* (Kuzeybatı Malinezya Vahşîlerinin Cinsel Yaşamı) (1929), *A Scientific Theory of Culture and Other Essays* (Bir Bilimsel Kültür Kuramı ve Diğer Denemeler) (1949). 1957'de de Raymond Firth yönetiminde gerçekleştirilen kolektif bir çalışmada, B. Malinowski'nin yapıtı çözümlendi: *Man and Culture, an Evaluation of the Work of Bronislaw Malinowski* (Bronislaw Malinowski'nin Yapıtının Bir Değerlendirmesi: İnsan ve Kültür).

B. Malinowski'nin katkısının metodolojik bakış açısından önemli bir açıklama olduğu söylenemez. Öngördüğü "katkılı gözlem" -yani gözlemcinin, ince-

lenen grubun yaşamını paylaşması- bir yenilik değildi. Trobriand adalarındaki *Kula* ticareti hakkındaki görüşü ise yereldir. "Bir kültürde her şey birbirine bağlı" diye yazmak, pek çok araştırmacının yapabildiği bir şeydi. Ekonomici görüşü, öğrencilerinden birini, ekonomici olarak yetişmiş R. Firth'i esinlendirdi. Yeni Velanda'da Maori'lerin ekonomisi üzerindeki ilk incelemeden sonra, Pasifik'te küçük bir adada yaşayan bir halkın ekonomisi üzerine bir monografi yazdı: Tikopia. Kendisine *We, the Tikopia* (Biz, Tikopia)'yı ve aynı ada ile bu ada ekonomisinde meydana gelen değişiklikler üzerine diğer çalışmalarını borçluyuz. *Primitive Polynesian Economics* (İlkel Polinezya Ekonomisi) (1949) evrimci görüşü daha da arttırırken, Batı'nın uygarlığını ve ekonomisini bir varış noktası haline getirdi. Para ekonomisinden özellikli bir ölçüt ortaya çıkarılabilir mi? Kökü Fırat ve Dicle'nin sitelerinin temellerinde kaybolmuş ödekler neden olmasın?

Ekonomiye tanınan öncelik bazı birleşme ve akrabalık şekillerini de beraberinde getirdi ve bu, etnologların bilgisayar kullanmaya başlamayı tasarladığı zamana rastlıyordu.

Akrabalığa ve beraberliklerle ilgili veriler, 60'lı yılların bilgisayarlarının kolayca "belleklerine yerleştiriliyordu", tıpkı besinlerin değiş-tokuşu ile ilgili olanlar gibi. Dahası, "çarpıcı" bir malzemeyi öne süren kuramların bilimsel görünümü, sahiplerinin şöhretini kabul ettirmelerini sağladı. E. R. Leach, *Rethinking Anthropology* (Antropolojiyi Yeniden Düşünmek)'te yayınlanan bir incelemesinde (1961) *The Structural Implications of Cross-Cousin Marriage* (Kuzenlerarası Evliliklerde Yapısal Sonuçlar)'la Fransa'da Lévi-Strauss ile aynı zamanda, benzer sonuçlara varıyor: "Yani evlilik kurallarının

kökünde, hep aynı değiş-tokuş sistemini buluyoruz; hatta gözle görünür tekörnekliği yalnız özel ve geçici bir yorumu haklı gösterecek olanlarda bile" (bak. Lévi-Strauss, "Akrabalığın İlk Yapılanmaları", Paris, Mouton yayınları, 1967, s.548). Yine orada ve hep gelip-geçici mantık aşamasındayız. Bu nedenle 19. yüzyıl sonunda Mac Lennan, aile dışından kız alma geleneğine bağlı bazı kabilelerde yeni doğan kız bebeklerin öldürülmesi olayını, buna bağlıyordu -çünkü ancak böyle genç erkekler için dışardan eş aramak gerekli hale gelecekti. Spencer topluluk dışından kadın aramanın başlangıcını daha çok komşu topluluklardan kız kaçıran savaşçı kabilelere dayandırıyordu. Lubbock -kadınlar, grubun erkeklerinin ortak malı gibi kabul edildiğinden- topluluk içi evliliğe karşı, topluluk dışı evliliği savunuyordu -çünkü kaçırılan kadınlar, kendilerini kaçıranların kişisel malıydı; böylece modern kişisel evliliğe yolaçılıyordu- kuşkusuz kadınların kaçırılması ortadan kalktıktan sonra, değil mi?

Daha başka yapıtlar da aynı ekonomici görüşe katıldı, en azından İngiltere'de bir hayli de moda oldu (F. G. Bailey, *Caste and the Economic Frontier*, Sınıf ve Ekonomik Sınır, 1957).

Batı düşüncesinde yara izleri hâlâ var, en azından "ekonomik ve sosyal yapılar", beylik bir deyim haline gelirken, ekonomi'yi, sosyal'in önüne geçiren yanlış adımın hamallığını yaparken, "dinsel"i, yani o boyutu -Dogon'lar[26] gibi konuşmak gerekirse artık Batı'ya yabancı gelen o Parola'yı unuturken. Yani biraz fizyolojide yaşamı dikkate alırken, yeryüzü atmosferinin bileşimlerini unutmak gibi!

[26] Mali'nin yüksek bölgelerinde yaşayan ve uzun süre öz kültürlerini korumuş Afrikalı siyah topluluğu. (ç.n.).

YEDİNCİ BÖLÜM

BAŞKA YOL

20. yüzyılın birinci yarısındaki doktrin çatışmaları yalnız ekol kavgaları değil. İdeolojik düzeyde, önemli bir kazanç sözkonusu: Daha uzun zaman yeşil çuhanın üzerinde kalacak bir kazanç.

Çokulusçuluğu, yani insanoğlunun hiç kuşkusuz yerkürenin birçok yerinde göründüğünü savunan -rastlantının ve kimbilir hangi gereksinimin ürünü olarak- destekleyen evrimcilik. İnsanlığın beşiği neresi olursa olsun, bu birbirlerinden ayrı düşmüş bilinmeyen kardeşler, acımasızca aynı gelişmeyi göstereceklerdi: Anatomik, fizyolojik, derken belli bir zihinsel zamandan sonra da, töresel, teknik gelişmeyi, maddenin tekniklerini kavrama düzeyine kadar.

Bir arkeolojik araştırma ve bir etnolojik araştırma arasında paralellik kurma, aynı perspektif içinde yeralıyor ve yüzyıllar boyunca geçirdiği değişikliği de gördük.

Modern arkeoloji, en azından zihniyet ya da kazı yöntemleri ve sit'lerin tarihlenmesi bakımından prehistoria'nın kurucularının çizdiği yoldan hiç ayrılmadı. "Eski Taş Devri" deyiminin yerini -daha "ekonomik" nitelikli ortakçılık ve toplayıcılık deyimlerine bırakması ile, kavramlar düzeyinde pek büyük bir ilerleme göstermedi. Yeni buluşlar arkeologları bir tür besin üretiminin- tarım ve hayvancılık -köklerini, zaman içinde daha gerilere taşımaya

yöneliyor: "Neolitik Devrim" ya da Antik Çağ Yunan düşünürlerine göre- "öğütülmüş ve yoğrulmuş yaşam". Bu felsefe köklerini Batı düşünce tarzının geçmişinde çok uzaklara kadar salıyor, çünkü İncil'in yaratıcılık görüşünü reddetme çabasıyla hareket ediyor. Bu da arada İncil'in Batı düşüncesindeki öneminin altını çizmeye fırsat veriyor: Tıpkı yarattığı çalkantılarla kendini düşündüren bir gizli tehlike gibi.

Yeni kuramların ortaya konması, önce evrimciliğin reddinden geçiyor. Örneğin Edward Hahn'ın (1856-1928) geleneksel üç ekonomik düzeyi reddetmesi: Avcılık, hayvan yetiştiriciliği, tarım; hem de somut örneklerle ve hayvancılığın ille de tarımdan önce gelmediğini göstererek. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu düşünce Alexandre de Humboldt tarafından ortaya atılmış, ondan da önce İsviçreli tarihçi I. Iselin (1786) aynı görüşü savunmuştu (bak. Robert Lowie, "Klasik Etnoloji Tarihi, aynı kaynak, s.105).

Yayılmacılığın başlangıcı güç oldu. Edward Hahn görüşlerini kabul ettirebilmek için birçok noktada çok katıydı. Sık sık bir tür yayılmacılığın kurucusu diye kabul edilen Elliot Smith (1871-1957) için de durum aynı yol. Onun çıkış noktası: İnsanoğlu icat edemez, tartışmalıdır; Eski Mısır bilimi tutkusu, 18. yüzyılın en ileri aşırılıklarını hatırlatıyor ve Mısır'ı bütün düşüncenin, bütün uygarlığın çıkış noktası haline getiriyor. Olgularla kolayca çürütülebilecek bir saplantı.

Alman yayılmacılar, savunanlarının uslamlamaları ile kolay sarsılır hale gelen bir kurama, sağlam bir kültürün ve ince farklılıklara sahip bir düşüncenin desteğini sağladılar. Fritz Graebner, Wilhelm Schmidt ve Kappers'e göre, tarihin bize pek çok örneğini verdiği peşpeşe göçler oldu. Böylece

tecrit edilmiş ve özel bir yaşam biçimine sahip toplumlardan doğan kültürel birliktelikler, daha güçlü ya da daha kalabalık bir istilâcı tarafından yerlerinden edilip sürüldü. Bu nedenle Fritz Graebner, kültürel ölçütlerin anlamlı gruplaşmalarını tanımlamaya yöneliyor: Eşyalar, teknikler, kurumlar, inançlar, insanlık tarihinin bir birim gibi işlenmesi. Bu varsayımın yarattığı eleştiriler ne olursa olsun, evrimciliğin kapsadıklarından çok daha ince, daha işlenmiş araştırmaların doğmasına zemin hazırladı. Fransa'da Dr. George Montandon'un *Kültürel Etnoloji Kitabı* (Paris, Payot yayınevi, 1934), anlaşılır yazı metni kadar, pek çok çizgi resimleriyle de, yararlı bir çalışma âleti: Bir belgeden önce, etnolojik bir sözlük. Montandon'un hâtâsı, *Kulturkreisen*'ler - uygarlıkların çekirdekleri- ile ırkları, kolaycı biçimde tanımlayarak birleştirmek oldu. Bununla beraber o da insanlığı bir birim olarak algılıyor ve etnografik ve arkeolojik olguları birleştirmeyi de denedi.

Bütün bu sistemlerin zemininde hep evrimciliğin rengi bulunuyor: W. Schmidt "genel gelişmenin aşamaları"dan -*Stufen der Ganzen Entwiclung*- kendine rağmen sözederek, anasoylu kurumlara değiniyor.

Hızlı bir alan araştırmacısı, çoğunlukla inandırıcı bir düşünür ve çevirilerin bile tadını kaçıramadığı bir yazar olan Leo Frobenius'a çok özel bir yer ayırmak uygun düşüyor. 1898'de Berlin'de yayınlanan ilk yapıtı, *Der Ursprung der Afrikanischen Kulturen* (Afrika Kültürlerinin Kökeni)'de, *Kulturkreisen* (Kültür Çevresi) -dönemler ya da alanlar varsayımını, zaman ve mekândaki tanımlarına göre formüle eden ilk kişi olarak görünüyor. Yine ilk kez o, "kitlesel ve katı ya da yoğun bir hamura benzeyen, alabildiğine geniş ve biçimsiz, Kuzey ve Güney'inde

çöller, ortasında bozkırlar ve ormanlar (...), bu anakara, insanlığa ne verdi? (...)" diye benzetip sorduğu Afrika'ya bütünüyle değiniyor. Bu son soruyla Leo Frobenius, Mısır'ı, "kendi içine çok iyi kapanmış biricik bir çiçek bahçesi (...)" haline getirdikten sonra, Afrika'yı da dünyanın kalan tarafına, insanlığın birliğine bağlıyor.

Araştırmacıları, "görülebilir yüzünü meydana çıkarmak için dünyanın bu bölümündeki özü örten kabuğu delmeye" çağırırken, Leo Frobenius, Fransız etnolojisinin en zengin bölümünü oluşturan bir tür Afrikacılık akımının kurucusu oluyor.

Onun fikrinin vârisleri, Frankfort-on-Main'da bir *Institut Frobenius* (Frobenius Enstitüsü)'nün temelini attılar ve bir doktrin kurarak "kültürel morfoloji" (*Kulturmorphologie*), arkeoloji ve etnoloji verilerini artzamanlı bir görünüm içinde birleştirdiler.

Avusturya'da, Schmidt genel yayılmacılık varsayımını yeniden ele alarak, temel olana varmaya yöneliyor: Madde teknikleri üzerinde en donatımsız -ilkel halklar dediği- topluluklar, bir yüce Yaratık kavramına sahip olabilirler- bu, etnolojinin bir büyük klasiğinde savunulan tezdir: *Der Ursprung der Gottesidee* (Tanrı Düşüncesinin Kökeni) (6 cilt, 1926-1935).

Her zamanki gibi, böyle bir yapıt ancak kiliseye karşı olanların yüzeysel alaycılığına ve çoğunlukla çetin bir gündelik yaşamla karışmış dinsel inancın her zaman fazla ciddîye alınan bir olay olduğunu keşfetmekten biraz utanan kurulu düzencilerin rahatsızlığına sebep olabilir. Schmidt bir de alan araştırmaları için dünyaya dağılmış misyonerlerin ve A. L. Kroeber, Birket Smith vs. gibi araştırmacıların katkılarını biraraya getiren çok iyi bir dergiyi, *Anthropos*'u kurdu.

Böyle çalışmalar, geleneksel uygarlıkların inançlarını, alışılmış sihir, büyücülük, çeşitli batıl inançlar bütününden kopartıp çıkartmak gibi bir başka sonuç daha verdi.

Placide Tempels, 1947'ye doğru "Bantu Felsefesi"ni yayınlayarak, böylece işaretlenip aydınlatılan yolu daha da ileri götürdü; aynı sıralarda da Theeuws, "Luba İnsanı"nı çıkartıyordu. Batılılar için yazılan bu kitaplar, Bantu dünyasını aşan kavramlar ortaya koyuyor ve Gerşom Şolem'in "Yahudi Mistiğinin Büyük Akımları"nın başlığını alarak, bir "Afrika Mistiğinin Büyük Akımları" denmesine imkân verebilir.

İki kategori etnolog görebiliriz: Alan insanları ve "çalışma odası" insanları. Eğer çeşitlendirilmezse, bu bölme kolaycı kalır. Alan çalışması yapanların bazıları altı ay ve iki yıl arasında değişen çok kısa süreler gittikleri yerlerde kaldılar -geçmişten sözedersek, örneğin Malinowski-, ama bu onların çalışmalarının, uzmanlaşmış yazım dalında, acele toplanmış ve çok uzun yorumlanmış olgulara göre çok büyük önem taşımalarını engellemedi. Bu örnek, günümüze kadar uzanan bir listenin sadece bir göstergesi. Marcel Mauss, evrimci öngerçeğini onaylamamak, ihtiyatlı bir kıyaslamacılıkla çeşitlendirilmiş, bir alan çalışması yöntemi öğretmek liyakatına sahip oldu. Bundan önce Fransız araştırmacılar, evrimciliğin ve Durkheim'cı felsefenin katı çerçevesi ve anketlerinde fizik antropoloji, prehistorya ya da teknolojiyle sınırlıydılar. Marcel Mauss'un yapıtına yanaşırken, ideolojik olanı net bir biçimde metodolojikten ayırmak gerekiyor.

Birinci planda "Yetenek Üzerine Deneme"si, Richard Thurnwald'ın ve bu araştırmacının Hilda Thurnwald ile birlikte Salomon adaları, Yeni Gine,

sonra da Tanganika'da birçok kalışları sırasında on yıl kadar süren araştırmalarında elde ettikleri deneyimlerin ve onun düşüncesinin devamı olarak kaleme alınıyor.

Marcel Mauss'un "Sihir, Din, Büyücülük" denemesi, zayıf bir kavrama, sosyal keşfe dayanıyor (Hubert ile işbirliği yaparak).

"Yetenek Üzerine Deneme", tıpkı "Eskimo'larda Mevsim Göçleri" gibi, kesin sosyolojik bir önem taşıyor -Fransız sosyolog Georges Gurvitc'in onlardan yana kabul ettiği tek yönleri- ama kutsallığı ortaklaşa ihmal ettiklerini de kanıtlıyor: Böylesine bir boşluk, yapıtın bütününe ancak zarar verebilirdi. Bu iki inceleme önce "Sosyoloji Yılı"nda, 1904-1905 ve 1932-1934'te, ayrı ayrı yayınlandı.

Metodolojik plan düzeyinde Marcel Mauss'un sağladıkları çok önemliydi. Yüksek Öğrenim Pratik Okulu'ndaki dersleri, başka araştırmacıların yetişmesine ve geleceğin sömürge yöneticileriyle geleceğin sömürge yargıçlarının aydınlatılmasında katkıda bulundu ve düzenli izleyicilerinin sayılarının az olmasından da yararlanarak, zamanının büyük bölümünü onlara ayırdı.

Etnografinin gelişmesinde Fransa'nın denizaşırı yayılmacılığının ve sömürgeciliğin rolünün kuşkusuz altını çizmek gerekir. Bunun da basit bir nedeni var: O da sömürgeciliğin -eleştirilmesi haklı olsa da- otuz yıl boyunca araştırmacıların serbestçe dolaşmalarına izin vermesi, çok yüksek düzeyde sömürge memurunun uyanışıdır ve geleneksel uygarlıkların zenginliğine ve Batı dünyasında yarattığı sorunlara, geleceklerine eğilebilmeleridir.

Fransız Denizaşırı Müzesi'nin inşasından amaç, geniş halk kitlelerine Fransız İmparatorluğu'ndaki denizaşırı halkların yaşamını, onların tarihlerine

dayanarak anlatmaktı. Burasının Afrika ve Okyanusya Sanatları Müzesi haline dönüştürülmesi, sergilenen koleksiyonların zenginliğinden bir şey değiştirmedi. 1937'de Chaillot Sarayı'nın Passy kanadına yerleştirilerek inşa edilen eski Trocadero Etnografya Müzesi ve eski Doğa Tarihi Müzesi'nin Antropoloji Galerisi'nin vârisi İnsan Müzesi'nden önce yapıldı. İnsan Müzesi, varlığı ile bile, kurucusu -antropolog ve inançlı marksist- Dr. Paul Rivet'nin düşlediği bir sentezi onaylıyor-, bazı insan bilimlerinin kurulması: Bedensel antropoloji, teknoloji ve etnoloji. Müze uzun zaman Avrupa'nın en modern müzesi olarak kaldı, aynı zamanda da en iyi donatılmışı; hatta -bazı dönemlerde- araştırmacıları kabul edip, onlara iyi çalışma koşulları sundu. Kuşkusuz burada da evrimci zihniyet ağır basıyor, tıpkı dünyanın diğer etnografya müzelerinde olduğu gibi. Çünkü o zamanlar evrimcilik, uygarlıkları ve bunların maddî yaratılışlarını takdim etmenin kolay bir yoluydu: Eşyalar, âletler ya da kafatası familyaları. İdeolojik yönden bu, İnsan Doğası Tarihi ya da Doğa Tarihi Antropolojisi Müzesi kürsüsünün ancak laboratuvarıdır; 1855'te Serres, sonra Topinard, sonra da Müze'de Quatrefages'ın halefleri tarafından böyle adlandırılmıştır: Hamy ve Verneau, sonda da müzeye bilinen gelişmeyi sağlayan Paul Rivet. İnsan Müzesi'nin bu rolü, 1925'te Marcel Mauss ve Lucien Lévy-Bruhl'ün yardımları ile, Dr. Paul Rivet'nin eseri bir Etnoloji Enstitüsü'nün kurulması nedeniyle zayıfladı- 1937 yılından başlayarak Enstitü'nün merkezi, İnsan Müzesi'nde yeraldı. Bu enstitünün amacı, "profesyonel etnograflar" yetiştirmekti ve genellikle çok çeşitli yetişme biçimlerine sahip gezginlerin sağladıkları etnografik bilgiler arasındaki farklılıkları ve çoğun-

lukla filozof olarak yetişmiş düşünürlerin, çalışma odalarının sessizliğinde gerçekleştirdikleri etnolojik yorumları ortadan kaldıracaktı. Bu konuda Fransa, gördük ki Anglo-Sakson ve Alman ekollerinden bir bakıma geri kalmıştı.

Paul Rivet de, zamanında bir heveslendiriciydi. Bereketli bir araştırma varsayımı olarak Okyanusya ile Güney Amerika arasındaki eski ilişkileri öne sürdü. Ömrünün sonlarında, İnsan Müzesi'nde açıkladığı bir bildiride, Yakındoğu'daki çok eski diller ve bazı Avustralya dilleri arasında dilbilimsel ilişkiler olasılığını öne sürüyordu. Mirasçıları için entelektüel düzeyde araç eksikliği nedeniyle, böylesine çetin izleri sürmek zordu.

Bu bakış açısından, André Leroi-Gourhan, *İnsan Türü* başlığı altında *Fransız Ansiklopedisi*'nin VII. cildinde yararlı bir sentez halinde bütün etnolojik alanı içine almayı denedi.

André Leroi-Gourhan, Fransa'da teknolojinin - maddenin tekniklerinin, âletlerinin, sonuçlarının ve insan elinden çıkmış bütün ürünlerin incelenmesi- kurucusu sayılır; araştırmacılar için kolay kullanılır açık bir sözlükle, bilimsel temeller üzerinde bir bilim dalı meydana getirdi. Artık klasikleşen yapıtları, icat ve alıntıyı yorumlamayı deneyen ilginç katkılardır (İnsan ve Madde; Ortam ve Teknikler). Zayıf kaldığı yer, ilkel kavramını yerine oturtmak için, ölçüt diye madde tekniklerini alması ve bir kere daha -Yunan Antik Çağı'ndan beri- tarım ve hayvan yetiştiriciliğindeki bilgisizliğiydi.

Bu akıma paralel olarak, kaynağını Doğa Tarihi Müzesi'nden alan, daha başka yapıtlar da meydana gelecek, araştırmaya adanmış daha başka yaşamlar aynı yerde heveslerini tüketeceklerdi.

Maurice Leenhardt, 1902'den 1923'e kadar Yeni

Kaledonya'da sürdürdüğü protestan misyoneri yaşamından ve kendisini buraya çeken Afrika Mesih'çiliğini incelemek üzere Afrika'da bulunduktan sonra, 1942'de Yüksek Etüdler Pratik Okulu'na giriyor. Yapıtı, temelde üç kitaba dayanıyor: "Yeni Kaledonya Etnolojisi Notları"; "Büyük Dünya İnsanları" ve "Do Kamo-İnsan-" Melanezya dünyasında mitos ve kişi üzerine inceleme. Öğrencilerinden Jean Poirier'nin bize dediğine göre, "Meslekî etnoloji, Rivet'yle, onun içtenlikle ve en iyi şekilde yerli toplumuna katılması ile gerçekleşti." (Jean Poirier, aynı kaynak, s.130-131). Bu misyoner, şöyle demeyi seviyordu: "Afrika bana Okyanusya hakkında çok şey öğretti" (bak. aynı kaynak, s.130). Aslında 1902'de Montauban Protestan Dinbilim Fakültesi'nde savunulan bir tezin başlığı şuydu: "1896'dan 1899'a kadar Afrika'nın güneyinde Etyopya Hareketi". Genç misyonerin, Etyopyacılığın, Batı Kilisesi'nin dışında gelişmesinden endişe ettiği burada okunuyor.

"Bu deyimde varolan en karmaşık biraderlik eksikliği, Etyopyacılığın birinci nedenidir (bak. aynı kaynak, s.123). Demek ki onu etnolojiye yöneten, bir Okyanusya Etyopyacılığının gelişmesi endişesini görmesiydi, bu nedenle de Büyük Dünya ve İnsanları üzerindeki bütün deneyimine dayanarak, Hıristiyanlaştırma çabalarını daha da yeğinleştirdi.

Marcel Griaule (1898-1956), pek iyi tanınmadığı halde, etnoloji tarihinde eşsiz bir yere sahip.

Hiç kuşkusuz 1943'te Sorbonne'da kurulan Fransa'daki ilk etnoloji kürsüsünün sahibi o oldu. Bu atama zaten alan araştırmacısı olarak çok eskiye dayalı bir faaliyetin sadece tanınmasıydı. Habeşistan'da ilk görevi, 1928-1929 yıllarına kadar dayanıyor. Paul Rivet kendisini hemen "genç Afrikacılar'ın ilk

sırası"na yerleştiriyor. Marcel Griaule, Trocadero Etnografya Müzesi Müdürü ve Müdür Yardımcısı Paul Rivet ve Georges-Henri Rivière'in kararlı ısrarları ile, Paris Üniversitesi Etnoloji Enstitüsü ve Doğa Tarihi Müzesi tarafından organize edilen "Dakar-Cibuti Etnografik ve Dilbilimsel Misyonu"nu tasarlayıp yönetiyor (10 Mayıs 1931-7 Şubat 1933). Tasarı, 31 Mart 1931'de Meclis'te oybirliği ile benimsenip yasalaşıyor ve birçok bakanlıkla ve örgüt tarafından da desteklendi. Kamu sübvansiyonlarına, özel sektör yardımları da katıldı ve 15 Nisan 1931'de Kış Sirki Salonu'nda, dünya horos siklet boks şampiyonu Amerikalı zenci Al Brown'un düzenlediği bir boks galasının geliri de buna eklendi. İki yıl sonunda ve bu uzun yol boyunca -İnsan Müzesi'nin Afrika koleksiyonlarının temelini oluşturan- 3500 parça eşya toplandı. Buna bir de geniş çapta halka açılmayan diğer belgeleri, çoğu o çağda hiç bilinmeyen 30 dil ya da lehçeye ait metin ve sözlük notlarını, Ulusal Kitaplık için derlenen 300'ü aşkın el yazması ve muskayı, nazarlığı, eski ve modern, içlerinde Gondar'daki Antonius Kilisesi'ne ait, 18. yüzyıldan kalma duvar resimlerinin (yaklaşık 60 m^2'de de bulunduğu önemli bir Etyopya resimleri koleksiyonunu, bir de 6000 fotoğrafla, 200 ses kaydını eklemek gerekir.

Dakar-Cibuti Misyonu, Marcel Griaule ve George-Henri Rivière'in düşüncesinde, çok yeğin bir kültürel şokun ardından, bir tehditle karşı karşıya kalan kültürlerin mirasını bir tür kurtarma girişimiydi: Yani bunların, Batı ile karşılaşmaları.

Oysa 1933'te Marcel Griaule'un yapıtı, henüz başlangıç aşamasındaydı.

Griaule, araştırmalarına, Dogon'ların (Mali) yaşadığı Bandiagara yalıyarlarında, her yıl aylarca

süren bir ya da iki ziyaretle devam edecekti. Soruşturması, Solange de Ganay ve Germaine Dieterlen'in araştırdığı komşu Bambara halklarına kadar yayıldı. "Su Tanrısı" (1948) hoş ve mizah dolu anlatış tarzıyla, uzun araştırma yıllarının sonuçlarını özetliyor ve daha sonra da Germaine Dieterlen'in yayınladığı, Marcel Griaule tarafından bırakılan notlara dayanarak yazdığı "Soluk Tilki, Dogon Mitologyası Üzerine İnceleme" (c.I, 1965) yapıtı var.

Etnoloji tarihinde ilk kez, aynı halkın arasında yirmi beş yıl bir süreyle sık sık kalarak araştırma yapan bir alan araştırmacısına rastlıyoruz. Marcel Griaule misyoner değildi, kimseyi de Hıristiyanlaştırmaya kalkışmadı.

SONUÇ

Bu etnoloji çiziştirmesinin başlangıcında, insanoğlunun bir akarsuda yüzünün yansımasını keşfettiğinde geçirdiği ilk şaşkınlıktan sözetmiştik. Ama bütün şaşkınlıklar, hep bilinen öğelere bağlanır. Her mantığa bağlama girişimi de, bir anda şaşkınlık sorununa dönüşür: İlk uzun yol denizcileri, Eskimolara rastladıklarında, karşılarında boyunsuz insanlar gördüler; Eskimolar da Çarlık Donanması'nın subaylarını, testere balıklarının bir türü diye içlerine sindirdiler.

Çok kez şaşkınlık, kendiliğinden üremiyor; gezgin, düşsel gücüyle yarattığı maskeyi, gerçeğin üzerine geçirip, bunu doğru bir inanç haline getiriyor. İskandinavyalı denizciler, Ata topraklarını, her zaman yemyeşil toprakları, Batı'nın en uç noktalarına giderek aradılar. Kristof Kolomb, Dünya Cenneti'ni uzun deniz yolculuğunun sonunda bulmayı umdu. Yeni-İspanya kıyılarında ilkel saflığın canlı tanıkları olan insanları böyle keşfetti.

17. yüzyılda Akıl, İncil'in göreceliğini arıyor. 18. yüzyılda "Aydınlanmalar", Avustralya kıtasına ve onun bilge yasakoyucularına ulaşmayı deneyecekler.

19. yüzyılda, her ne pahasına olursa olsun, insan ırklarını tanımlamak, hayvan ve bitki topluluklarını belirlemek ve evrimciliğin önceden koyduğu bölümlere uygun biçimde, hepsini sıralamak gerekiyor. 20. yüzyılın birinci yarısı da belli nedenlerle

Batı'nın laik din dogması haline gelen evrimciliğin onaylandığına tanıklık ediyor.

Bununla birlikte 1920'den 1956'ya kadar - bölgelere göre bundan biraz daha erken ya da geç- Batı'lı güçlerin denetimi altındaki topraklarda egemen olan güvenliğin sayesinde, etnolojik araştırma özgürce gelişme imkânı buldu. Etnolojinin gelişmesiyle sömürge imparatorluklarının varlığı rastlantısının altının çizildiği ve "sömürgecilik"le etnolojiyi birleştirdiği ortadadır. O kadar ki, Batılılaşma yolundaki ve bir tür bağımsızlığa kavuşmuş ülkeler, bu sosyal bilimler dalını üniversitelerinden çıkarıp attılar. Biraz daha akıllıca davrananlar, bunları yerli yerinde bıraktılar; çünkü girdikleri Batılılaşma yolunun, kısa ya da uzun vadede kendilerini kültürel miraslarından yoksun bırakacağını biliyorlardı.

Aynı zamanda Fransız bilginler, onların bilincini daha az yaralayacak bir deyim aradılar ve İngilizce'den kültürel antropoloji (*cultural anthropology*) deyimini aldılar - yani alçakgönüllü ama erişebilecekleri bir sömürgecilikten arınma. Bazı etnograflar da yapıtlarında ve araştırma alanlarında uzun zaman kalıp, sadece Batı ile rastlaşmak ve bunun sonucunda Batılılaşmak isteğiyle yokolmaya mahkûm kültürlerin vârislerinin bilinçlerini uyandırmalarıyla katkıda bulundular.

Etnolojik araştırma insanlığa her zaman serinkanlı bir gözle bakmaya yolaçıyor mu? Kuşkusuz hayır. Çok kere araştırmacının görüşü, bu tür biçimsizleştirme olan yetişmesiyle hazırlandı. Marksistler -devlet ya da devletlerin hizmetindeki bireyler- her tür etnolojik düşünceyi Lewis Henry Morgan'ın, 1840'le 1870 arasındaki olgulara dayanan, başlığı bile tek başına bir kuram olan ve 1877'de

yayınlanmış "temel" yapıtı çevresinde fosilleştirmeyi deniyorlar.

Bu yapıt, bir dogmalar bütünü olan "tarihsel materyalizm"i esinlendirdi.

"Tarihsel materyalizm, Marksist felsefenin bütünleyici bölümünü oluşturuyor. Konusu, insan topluluğunun yapısının ve gelişmesini yönlendiren yasaların incelenmesi. Tarihsel materyalizm sayesinde, insanlığın evrimi ilk kez karışık ve çok çeşitli yapısına karşın, doğal ve tarihsel bir süreç gibi bilimsel düşünce tarafından, genel yasalara göre kavrandı. Bu yasaların bilinmesi, evrim ve toplumun bilimsel biçimde anlamını tanımlamaya olanak veriyor (...). Marx ve Engels'ten önce, sosyal evrimin çeşitli kuramları üzerinde bölüşmesiz idealizm egemendi." (Tarihsel Materyalizmin Temel Sorunları, Moskova, Progrès Yayınları, 1968, s.3). Bu resmî doktrin ortaya konunca, Doğu bloku "araştırmacıları"nın bunu göstermek ve toplanan bulgularla onaylamak için davranışlarını anlıyoruz.

Afrika'daki dinsel düşüncenin önemini açıklayan öğelere, Bayan B. I. Şarevskaya'nın "Afrika topraklarındaki inanç ve tapınçların anlaşılması ve evrimiyle bağlantılı bazı sorunlar" başlıklı incelemesinde tanımlandı: "Afrika'da dinin kökleri ve istikrarın nedenleri, topraklara el konmasına, vergilerin yüküne, zorunlu çalışmaya, gerçek biçimde varolmuş köleliğe, daha yakınlarda da orduya asker olarak almakla devam etmesine dayanıyor." (Etnolojik Düşüncenin Tarihi'nde Jean Poirier'nin notu, aynı kaynak, s.125).

Doğu ülkelerinin etnolojisi, Marksist devletlerin zorla koyduğu dogmalara sımsıkı uymaya bağımlıysa, Batı ülkelerindeki etnolojik araştırma da, önemli çapta, tartışmasız maddiyatçı bir zihniyetle dam-

galanmış, yine resmî bir bilimin boyunduruğu altındadır -başından beri bunun böyle olduğunu gördük. Dünyada hiçbir müze, girişinde alışılmış evrimci bölümlerinden ve tarihsel maddeciliğin sevgi dolu imgelerinden vazgeçerek düzenlenmemiştir.

Gazetecilerin kalemlerinin yazdığı, dünyanın şurasında-burasında "insanların hâlâ Taş Devri'nde yaşadıklarını görüp de şaşmamak doğrusu güç. Yakın bir geçmişteki etnolojik araştırmalar, kamuoyunun ilgisini çekmemiş olsa bile, bugünün kitle haberleşme araçları, uzmanlar tarafından kullanılan bilgisizlendirme ve yanıltma ajanları gibi davranıyorlar. Örneğin televizyon bize Sovyet topraklarında yaşayan, bir klasik müzik konserini heyecanla dinleyen mutlu Eskimoları gösterecek. Sınırın öbür tarafında, Amerikan toprağında yaşayan daha başka Eskimolar da, iğrenç cikletler çiğneyip, mide bulandırıcı renkte sodalar içerek, caz dinleyip kafalarını kazan ediyorlar.

Dünyanın başka bir yerinde, bir etnolog, bir toprak talebi hareketini körükleyerek, kışkırtmacılık oynuyor; diğerleri de Birleşik Devletler'de Black-Panthers'lere katılıyorlar.

Batı'da çatışmaların bir kere daha araya konulan halklarla yürütüldüğü doğrudur. Üçüncü Dünya Ülkelerine yardım hevesiyle kurulan uluslararası örgütlerin çoğalması da ne, Başkası'nı tanımayı ne de özellikle onu saygıyla karşılamayı sağlayabildi.

Uzmanlıkları olmayan araştırmacılar, bir halk topluluğunun arasında çok kısa süreler kalıyorlar. Araştırma konularını uluslararası bir örgüt ya da enstitü saptıyor. Örneğin derinleştirilmiş bir sosyal ve kültürel bütünlük, bilgi sahibi olmadan kadının durumunu incelemekte zorlanıyor. Bu ilişkilerden yola çıkılarak ortaya konan sentezler, uzmanlar

için ilginç olmaktan uzak ve kitlelere de hiçbir şey vermiyor.

I. Aynanın Öbür Tarafında

Batı'nın genişlemesiyle birlikte etnologun alanıyla ilgili temanın da yıldan yıla daralması, etnolojinin yanlış bir görüntüsünü hazırlıyor.

Eğer belli nedenlerle Başka Yerler, tıpkı Başkası gibi mekâna yazılıyorsa, ulaşım olanaklarındaki değişiklik, ayrıntıların başkalaşımı, Başkasılık'ın ortadan silinmesini sağlıyamıyor.

Etnoloji asla "ilkel" halkların ya da yüzyılın başındaki sosyologlar gibi konuşmak gerekirse, "alt toplumlar"ın incelenmesiyle kendisini sınırlamadı. Elbette ölçüt olarak bir tür Tarih kavramını almak ve dünyayı, "sıcak tarih"e sahip halklarla "soğuk tarih"e sahip halklar diye bölmek, saçmadır. Ben, Tarih'in ateşini alacak termometre tanımıyorum, etnologun da bir halkın yaşamının artzamanlı anlayışı ile, hareketsiz bir zaman içinde saptamasını ilke olarak nasıl ileri süreceğini kestiremiyorum.

Etnoloji önce bir araştırma üzerine kurulmuştur ve inceleme konusunun bir bölümüyle, tıpkı diğer sosyal bilim dalları gibi, kendini karıştıramaz.

Yansımasının üzerine eğilen Batı, kendini ona benzetmeye kadar varıyor ve uzun zaman bütün iklimlerde kendisini aradığını takdir ediyor. İlk zamanda etnolojiye yakıştırılan özne türünün, Batı uygarlığı içindeki toplulukların halk geleneklerinin incelenmesine daha yakın olduğu gibidir. Batı'nın kendi üzerine eğilmesini hazırlayan, jeo-politik bir değişim değildir. Bunun tersi, daha doğru olabilirdi.

Her ne olursa olsun, bu tür araştırmalar hep, biraz da küçümseyici bir edayla, yerel bilginler ve

onların akademileri ya da bölgesel derneklerce yürütüldü. Bu ise, Grimm kardeşlerin, bize daha yakın olarak da Fransa'da Paul Sebillot, Saintyvez ve Arnold Van Gennepile Man Adası'yla tanınan Walter Gille ve daha birçoklarının çalışmalarını görmezlikten gelmektir.

Bazen kasabalarda hiç beklenmedik müzeler düzenlendi veya Georges-Henri Rivière tarafından tasarlanıp gerçekleştirilen, Paris'teki Halk Sanatları ve Gelenekleri Müzesi açıldı.

Küçük köyler restore edilerek "yaşayan müzeler" haline getirildi ve burada figüranlar, bir-iki yüzyıl öncesini yaşar gibi yaptılar. Ama Andersen'in masalındaki gibi, gölgenin bir canlınınki gibi gölgesi nasıl olamazsa, aynalar da avare dolaşan ruhları yansıtamaz.

Tehlike şu ki, Başkası'na ve Başka Yerler'e değinmeden, sık sık amatörler aslına uygun olana dönüş sandıkları oyunun, beceriksiz aktörleri haline geliyorlar - bir ütopya!

Halk geleneklerinin incelenmesi, bu amaçla önceden yetişmemiş olanlara sık sık bunları yeniden canlandırmak isteği veriyor. Bir halkın kültürü, tasarlanan bir animasyon ya da kültürel bir eyleme bahane edilecek hale getirilince, çoğunlukla düzmece bir kargaşanın aracı haline dönüşüyor.

Yeniden canlandırılmış kültürler yoktur, olsa olsa bunlar varoluşlarının yeni bir aşamasını ortaya koyabilirler.

20. yüzyılın şu son döneminde, olağanüstü genişlikte sosyal olaylar, insanlığı temellerinden sarsıyor. Batılılaşma -bu yolu seçen ülkeler için- "aslına uygunluk" ya da "safiyet" düşleri içinde hapsolmuş etnologların reddettikleri çeşitli görünümler ortaya koyuyor. Batı'nın sırlarını keşfetmek için yo-

la çıkan Afrika, başlangıç aşamasında incelenmeye değer sonuçlar veriyor; kendisine doğrusal bir tarih arıyor, yani zaman içinde yeralan ve bize göre de kutsal olmayan temel bir mitos.

Aynı zamanda çok çeşitli kavimler Batı toplumu içinde sığınacak bir yer arıyorlar. Bundan böyle bu toplumların Batılılaşmaya uyum biçimlerini ya da Batı toplumlarının kurumları veya şimdiye kadar kendilerine yabancı olan manevî yaşam biçimlerini incelemek mümkün.

Dörtnala giden bir Batılılaşmanın sivri biçimi olan bir gizli göç olayı, Batı dünyasının bütün kıyılarına yükleniyor, alabildiğine geniş sınırlardan yararlanarak sızıyor.

Sığınmacıların çoğu için bu bir halk göçüdür, eskinin sömürge imparatorluklarının kat kat çarpılmış dönüş şokudur. Başkaları için de bir pazar kapma, tekniklerini, hiç olmazsa ürünlerini kabul ettirmektir.

20. yüzyılın şu son döneminde, bir okul araştırmasına ve göç olayının bir tür sefalet edebiyatı görüntüsüne bağlanmadan, Japonya'nın Batı üzerindeki baskısını saf dışı etmek, olanaksızdır: Japon teknolojisinin kitle halinde gönderilmesi, otellerinde, restoranlarında, *duty free* tipi mağazalarında buyur edilen sanayicilerin, işadamlarının gelişi.

Bir de Marcel Mauss'un Eskimo'ları gibi birden "çifte yapıbilim (morfoloji)" tutkusuyla canlanıveren halkların dağılımını altüst hale getiren turizmi unutmamak gerekir: Yılın bir bölümünde ıssız, iki ay süreyle de aşırı kalabalık yazlık ikinci şehirleri, mutlu tüketicinin kendisini konuk eden ülkeden, güneşten başka bir şey istemediği ve yeterince renkli düşlerle basit zevkler sağladığı, organize tatil köyleriyle turizm. Batı, inşa ettiği otellerden başka bir

şey görememenin umutsuzluğu içinde, danslar ve oyunlar, atraksiyon halini alan folklor istiyor.

Bir sıcak ya da soğuk tarih mi sözkonusu, "ilişkisel durumlar" var mı ya da yok mu, bilmiyorum, ama etnologun alanı, dünya kadar geniş.

Oysa gelecekle ilgili araştırmalar, ancak "daha dün"le "geleneksel"in derinlemesine tanınması temeline oturtulabilir. Bir toplum ya da grubun etnolojik araştırmasını, bilinmeyen karizmalara göre yapacak olanlar ne arkeologlar ne de tarihçilerdir, ama şimdiki zamanı anlamak için, geçmiş zamanı keşfedecek olan etnologlardır. Fakat başka türlü olabilir mi? Yalnız onlar zamanda geriye doğru gidebilirler ve şimdiki zamandan yola çıkıp, geçmişe dalabilirler.

Etnolog, görünüşte kaybolmuş -aslında şimdiki zamanın hemen hizasına gömülü- kültürlerin akışını izleyebilir ve belirtisi geçmişe dönüş kararsızlıkları olup, süreli zamanlarda ortaya çıkan şu kültürel hastalıkların meydana gelişini gözleyebilir.

Bir de etnoloji, silinme yolundaki halkların belleği gibi kalmalıdır. Onların vârisleri, müzelerde anne-babalarından satın alınmış eşyaları seyredebilirler, juke-boxes'ların[27] müziğinden bıkınca, ölmüş şarkıcıların seslerini, davullarının, çalparalarının, flütlerinin yankısını işitebilirler. Böylece çalışmalarımızdan yola çıkarak, kültürlerini zaman içinde uzatmayı seyredebileceklerdir. Ne Yunan, ne Roma, Batı'nın Barbarlar'ı için buna benzer bir özen gösterdiler.

[27] Para atılarak çalıştırılan otomatik müzik kutuları (ç.n.).

BİBLİYOGRAFYA

I

Lowie, R.H.; *Histoire de l'ethnologie classique.*

Lowie, R.H.; *A history of ethnological theory.*

Mercier, P.; *Histoire de l'anthropologie, Paris, 1966.*

Penniman, T.J.; *A hundred years of anthropology*, Londra, 1935.

Poirier, Jean; *Histoire de la pensée ethnologique* Encyclopédie de la Pléiade. Ethnologie générale, içinde., Paris, NRF, 1968.

Poirier, Jean; *Histoire de l'ethnologie*, Paris, PUF, 1969.

II

Le Flamanc, Auguste; *Les utopies prérévolutionnaires et la Philosophie du XVIII. siècle*, Paris, J. Vrin, 1934.

Frazer, Sir James George; *The golden bough*, 13 cilt., Hongkong, 1980.

Frobenius, Leo; *Histoire de la civilisation Africaine*, Paris, NRF, Gallimard, 1952.

Leroy, Olivier; *La raison primitive*, Paris, Librairie orientaliste Paul Geuthner, 1927.

Montandon, George; *Traité d'ethonologie culturelle*, Paris, Payot, 1934.

Poliakov, Léon; *Le mythe aryen*, Paris, Calmann-Lévy, 1971.

Sébillot, Paul; *Le folklore de France*, Paris, Librairie Orientale et Américaine, 1940, 4. cilt.